

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITENSKAP

FORORD

Denne masteroppgaven er skrevet ved Institutt for økonomi og ressursforvaltning ved Universitetet for miljø- og biovitenskap. Den avslutter vår grad som siviløkonomer. Oppgaven har gitt oss et innholdsrikt semester. Vi har lært mye gjennom prosessen og vi har mange å takke for at dette har blitt en god oppgave.

Oppgaven er skrevet på oppdrag fra Innovasjon Norge som ønsker bedre rutiner rundt støtte til investeringer i landbruket. Interessen for tema kom etter kurs i landbrukspolitikk, samt at det virket spennende å se på investeringsprosjekter fra et økonomisk synspunkt.

Det er satt sammen en arbeidsgruppe bestående av to representanter fra Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning (NILF), en regnskapsfører fra Berg Idd og Aremark (BIA) regnskapslag og oss to masterstudenter. NILF har vært tett samarbeidspartner og har hjulpet oss i forskningsarbeidet. Denne oppgaven vil være interessant for deltagere i arbeidsgruppen, bønder som ønsker å investere, interesseorganisasjoner, landbruksmedia og generelt landbruksinteresserte.

Først og fremst vil vi takke Innovasjon Norge for åpenhet og tillit vi har fått i vårt arbeid. NILF har bidratt med kunnskap og innspill under hele prosessen, takk for det. BIA regnskapslag har gitt oss informasjon angående landbruksregnskap, noe som har vært nyttig i arbeidet. Bøndene som vi har besøkt gjennom intervjuene må også nevnes i denne sammenhengen. De åpnet sine dører for oss og fortalte åpenhertig om sine utfordringer og meninger.

Vi vil også takke vår veileder Normann Aanesland. Uten hans glødende engasjement for temaet og gode kunnskap om landbruk og økonomisk teori, ville oppgaven ikke blitt som den er. Til slutt vil vi takke Anders Myhr, Tove Tangstad og Gry-Heidi Ruud for korrekturlesning og råd underveis.

Ås, 15. 05.2011

Ingrid Fjeldstad Luke

Julie Tangstad

SAMMENDRAG

Temaet for oppgaven er store investeringer i landbruket. Fokuset er å kartlegge om man tar hensyn til risiko ved investeringer i landbruket som har fått støtte fra Innovasjon Norge. Innovasjon Norge gir hvert år ut betydelige beløp i form av Bygdeutviklingsmidler som går til tiltak innenfor tradisjonelt landbruk. De har imidlertid sett at det er forskjell på hvor godt bønder driver gården, både driftsmessig og økonomisk, og ønsker derfor en undersøkelse av risikovurderinger. Empirien bygger på intervju med ni bønder i Østfold og Akershus, som investerte i 2008. Vi har også sett på regnskapstallene før, under og etter investeringen.

Antall driftsenheter går ned, samtidig som at jordbruksarealet holder seg stabilt på cirka 10 millioner dekar. Trenden er at gårdene blir færre og større, med en mer spesialisert drift. Mellom 1999 og 2010 har antall driftsenheter gått ned med 25 064 enheter, mens kapitalbindingen har vært relativt stabil. Dette viser at investeringene per bruk går opp, og at bonden sitter med en stadig høyere gjeld.

Motivasjonen for å investere i tradisjonelt landbruk er stor hos våre respondenter. Bedre arbeidshverdag, jobbe og styre egen gård og ha et levende gårdsbruk er drivkraften hos de fleste. Kunnskap til å drive et større foretak, som investeringsbrukene er i ferd med å bli, er varierte. Noen investerer uten noe mål for driften, mens andre har satt klare driftsmessige- og økonomiske mål.

Utvalget vårt hadde en god start på investeringen med rentenedgang og generelt et rekordlavt rentenivå. Prognosene sier at det kommer flere rentehopp i årene som kommer. Renteoppgangen, samt betydelig prisoppgang på driftskostnader, påvirker betalingsdyktigheten til bøndene og hvor mye de kan ta ut i lønn.

Risikoen ved en investering kan medregnes i investeringsbudsjettet ved å bruke kalkulasjonsrente. På denne måten er risiko tatt hensyn til, tross at det er andre mål enn økt lønnsomhet som er investeringsårsak. Ved et risikopåslag på renten er man mer forberedt på variasjoner i priser og kan lettere håndtere uforutsette hendelser som endring i rente. Resultatene fra empirien forteller at risiko ikke blir tilstrekkelig tatt hensyn til under investeringer i landbruket. Institusjoner som Innovasjon Norge, banker og landbrukskontoret bør håndtere og eliminere en del av risikoen tidligere i prosjektfasen, slik at ulønnsomme prosjekter ikke blir iverksatt.

SUMMARY

The scope of this work is large investments in the Norwegian agriculture. The focus is risk and risk handling in projects Innovasjon Norge supports financially. Innovasjon Norge is spending a significant amount of resources to support investments for *village development fund* (bygdeutviklingsmidler) on a yearly basis. In recent years, they have noticed that farmers are very different in how they run their farms, both operationally and financially. Nine interviews with different farmers from Østfold and Akershus that invested in 2008, together with their respective financial records, forms the basis for the empirical data used in this report.

The number of agriculture units is decreasing, while the total national agricultural area is at a stable 10 million acres. Thus, the trend is that the farms are becoming fewer and bigger, with operation that are more specialized. Between 2000 and 2010, the number of farms declined by 29 % units, while tied-up capital has been relatively stable. This shows that the investment per farm increase and the farmers are having a higher debt than before.

The motivation for investing in traditional farming is high among our respondents. Better working conditions are one of the main reasons for them to initiate investment projects. The level of practical knowledge and managing experience are factors of significant difference amongst the respondents. Some of the respondents seem to initiate large investment projects without defined goals for the operation. As expected, a significant amount of the respondents also lacked defined goals for both the financial- and operational aspects for running the business.

In general, all the respondents have had an advantageous few first years after the investment due to the low interest rate that followed the global financial crisis in 2008. As of recent growth in the economical markets in the recent time, it is likely that the interest rate will increase to a more normal level during the upcoming years. A higher interest rate in addition to a significant increasing in operational costs will affect the liquidity of the farmers.

The authors suggest that the risk of the investment project can be included in the discount rate. By this method, the governing risks are included and the operations should be better suited to handle variations in both commodity prices and interest rate and other unforeseen events. The result shows that risk assessments are not considered adequately during the investment in agriculture.

Institutions such as Innovasjon Norge, banks and Agriculture offices should help handle and eliminate more of the risks earlier in the project phase, to stop unprofitable projects being conducted.

INNHOLDSFORTEGNELSE

1.	Innledning	6
1.1.	Bakgrunn.....	6
1.2.	Problemstilling.....	7
1.3.	Hypoteser	8
1.4.	Begrepsforklaringer	8
1.5.	Oppgavens oppbygning	8
2.	Landbruket i dag	10
2.1.	Strukturrasjonalisering i landbruket.....	10
2.2.	Investeringsrend i landbruket	11
2.3.	Endringer som fører til investeringslyst.....	13
2.3.1.	Jordleie	13
2.3.2.	Omsettbare melkekvoter	13
2.3.3.	Teknisk utvikling	14
2.3.4.	Endringer i lover om husdyrproduksjon.....	15
2.4.	Støtte til tradisjonelt landbruk	15
2.4.1.	Søknadskriterier for BU-midler	16
2.4.2.	Driftsplan.....	16
2.4.3.	Hvem får støtte?	17
2.5.	Tidligere forskning	18
2.6.	Oppsummering.....	19
3.	Teori	20
3.1.	Entreprenørteori og innovasjon	20
3.1.1.	Entreprenøren	21
3.1.2.	Klusterteorien.....	21
3.1.3.	Entreprenørens egenskaper.....	21
3.1.4.	Dagens entreprenør	22
3.1.5.	Monopol i entreprenørteorien.....	23

3.1.6.	Privat eiendomsrett	23
3.2.	Motivasjonsteori.....	23
3.3.	Kompetanseteori	25
3.3.1.	Komparative fortrinn.....	25
3.3.2.	Bonden som bedriftsleder.....	26
3.3.3.	SWOT - analyse.....	29
3.4.	Markedsteori	29
3.4.1.	Markedsøkonomi	29
3.4.2.	Politisk styrt marked.....	30
3.4.3.	Eiendomsmarkedet i landbruket.....	33
3.4.4.	Oppsummert markedsteori.....	33
3.5.	Kalkulasjonsrenten og risiko	34
3.5.1.	Håndtering av risiko i landbruket	35
3.5.2.	Rente på lån	36
3.5.3.	Krav til investering i landbruket	37
3.5.4.	Kalkulasjonsrente i Sverige og Danmark	37
3.5.5.	ROI – Return on investment.....	38
3.6.	Internrentemetoden.....	39
3.6.1.	Avskrivingsmetode	40
3.7.	Gjeld	40
3.7.1.	Gjeld i landbruket.....	41
3.8.	Utvidet inntektsbegrep.....	42
3.9.	Oppsummering.....	43
4.	Metode.....	44
4.1.	Metodisk tilnærming til valgt problemstilling	44
4.2.	Undersøkellesdesign	45
4.3.	Respondenter	46
4.4.	Datainnsamling.....	47
4.4.1.	Det kvalitative forskningsintervjuet	48

4.4.2.	Dokumentundersøkelse	48
4.4.3.	Intervjuguide	49
4.4.4.	Gjennomføring av intervjuene	50
4.5.	Bearbeiding av data	50
4.6.	Oppgavens reliabilitet, validitet og generaliserbarhet	51
4.6.1.	Reliabilitet	52
4.6.2.	Validitet	53
4.6.3.	Generalisering	53
4.7.	Etikk og anonymitet	53
4.8.	Oppsummering metode	54
5.	Empiri og analyse	55
5.1.	Hypotese1	55
5.1.1.	Gjeldsgrad	55
5.1.2.	Hvordan ble prosjektene finansiert?	56
5.1.3.	Gjeldsbetjening	56
5.1.4.	Konklusjon hypotese 1	57
5.2.	Hypotese 2	57
5.2.1.	Enighet i familien	58
5.2.2.	Totalinntekt	58
5.2.3.	Hva sier tallene?	59
5.2.4.	Konklusjon av hypotese	60
5.3.	Hypotese 3	60
5.3.1.	Realistisk driftsplan?	60
5.3.2.	Følges den opp i ettertid?	61
5.3.3.	Avvik	61
5.3.4.	Vesentlige avvik	62
5.3.5.	Konklusjon hypotese 3	63
5.4.	Hypotese 4	64
5.4.1.	Kompetanse	64

5.4.2.	Driftsplan	65
5.4.3.	Regnskap	66
5.4.4.	Timelønn på eget arbeid	66
5.4.5.	Avkastningskrav.....	67
5.4.6.	Bondens forhold til mål	68
5.4.7.	Konklusjon hypotese 4	69
5.5.	Hypotese 5.....	69
5.5.1.	Fordeler og ulemper ved å være bonde.....	70
5.5.2.	Motivasjon	71
5.5.3.	Lavere krav til lønnsomhet.....	72
5.5.4.	Konklusjon hypotese 5	73
5.6.	Hypotese 6.....	73
5.6.1.	Årsaker til investeringslyst	73
5.6.2.	Er støtte fra IN avgjørende?	74
5.6.3.	Støtte.....	75
5.6.4.	Konklusjon hypotese 6	75
5.7.	Hypotese 7.....	75
5.7.1.	Bruk av rådgiving.....	76
5.7.2.	Rådgivingstjenesten i dag.....	78
5.7.3.	Hvordan burde systemet fungert?	79
5.7.4.	Konklusjon hypotese 7	80
5.8.	Hovedhypotese.....	80
5.8.1.	Markedsform.....	80
5.8.2.	Risiko ved en investering.....	81
5.8.3.	Vellykket investering?	82
5.8.4.	Risikotillegg i kalkulasjonsrenten	83
5.8.5.	Risiko fanget opp av systemet.....	84
5.8.6.	”Best og Worst Case”	84
5.8.7.	Konklusjon hovedhypotese	85

6. Konklusjon.....	87
6.1. Forbedringer	88
6.2. Videre arbeid	88
Kilder	90
Tabelloversikt	94
Figuroversikt	94
Formeloversikt	95
Forkortelser	95
Vedlegg	96

1. INNLEDNING

Opgaven tar for seg risiko ved investeringer i landbruket. Vi har intervjuet gårdbrukere i Østfold og Akershus og studert nøkkeltall fra regnskapene deres. Informasjonen fra intervjuene er analysert og vurdert opp mot teoretisk kunnskap. Dette et godt grunnlag for å vurdere hvorvidt gårdbrukere i Østfold og Akershus tar tilstrekkelig hensyn til risikofaktorer før iverksetting av en større investering.

1.1. BAKGRUNN

I Dagens Næringsliv uttalte leder i Norges Bondelag, Nils Bjørke, den 15.04.2010 følgende om gårdbrukere (Gjerstad & Skard 2010):

”I et høykostland som Norge, får de ikke regnestykket til å gå opp når de skal investere”

Dette utsagnet gir et godt bilde på problemet til dagens bønder. Investeringene i landbruket er vankelige å få lønnsomme, og dette fører til at mange tar en høyere risiko ved å investere her fremfor i andre næringer. Vi skal i denne oppgaven se mer på dette problemet ved hjelp av økonomisk tilnærming.

Landbrukspolitikken som er ført i Norge legger grunnlag for et relativt stabilt marked for bøndene å forholde seg til. Et eksempel på dette er gjennom omsetningsloven, der landbrukssamvirket sørger for stabilt og balansert marked for blant annet kjøtt, melk, korn og egg (Syverud & Bratberg 2010). I tillegg er inntektsgrunnlaget for bonden todelt: gjennom målpris og subsidier. Prisen på en del produkter blir årlig forhandlet frem i jordbruksoppgjøret, og gir en sikkerhet både på pris og levering i markedet. Subsidiene var 12,9 milliarder i 2010 (Regjeringen 2010), fordelt på 45 676 jordbruksforetak (SLF 2011). Subsidiene er delt opp i blant annet arealstøtte og dyrestøtte. Mye av denne støtten går til de små brukene, da man får mer støtte for de første dyrene og målene med jord. Dette viser at man ønsker en bruksstruktur med små enheter. Denne påstanden kan begrunnes med at landbruksministeren Lars Peder Brekk har uttalt at en ønsker å holde på de små gårdsbrukene i Norge, dette for og blant annet holde kulturlandskapet i hevd (Brekke 2010b).

Nabolandene våre har tilpasset seg den teknologiske utviklingen og fulgt de endringene som medlemskap i den Europeiske Union (EU) krever. Imens henger de norske gårdsbrukene etter i utviklingen. I Sverige og Danmark har man gjennomført en omstrukturering, og fått større enheter som kan føre til en bedre konkurransevne i markedet. Dersom en ny World Trade Organisation (WTO) avtale skulle komme i stand, kan dette medføre store konsekvenser for norsk landbruk. Norske landbruksprodukter har en dårligere konkurransevne, på grunn av høyt kostnadsnivå

(Hansen et al. 2008). Utenlandske produkter kan derfor innta det norske markedet i et høyere volum enn i dag på grunn av tvungne kutt i importvernet (Prestegard 2010).

En del bønder er usikre på fremtiden, og om de skal opprettholde driften. Dette vises i at man har en jevn nedgang i antall bønder (Løyland & Simonhjell 2010). Bonden må ta et viktig valg for seg selv, familien og etterkommere. Noen av de norske bøndene ønsker å være med på den teknologiske utviklingen. For å kunne ta del i effektiviseringsgevinsten større gårdsbruk kan gi. Dette krever høye investeringer og gjør gårdsbruk mer kapitalkrevende enn noen gang (Mengshoel 2010). Denne utbyggingen fører til en rask utvikling i størrelsene på brukene. Slike store investeringer fører med seg en større risiko enn tidligere, og som man ikke fullt ut kjenner konsekvensene av (Solberg 2010).

Banker og andre lånegivere som Innovasjon Norge registrerer en utvikling med økt størrelse på lånebeløpet til landbruket. Den finansielle risikoen stiger tilsvarende. Bankene innehar varierende kompetanse innenfor landbruket og ønsker å sikre seg bedre mot den økte risikoen (Moe, O. 2011).

Vi vil i denne oppgaven å se nærmere på risikoen knyttet til store investeringer som gjøres for å oppnå levedyktige bruk. Det er en rekke forhold i landbruket som kan defineres som risiko: svikt i avlinger, sykdom i familien, lavere familieinntekt, motivasjonssvikt, prisvariasjoner, sprekk i investeringsbudsjettet, urealistisk driftsplan og for lite rådgivning er eksempler på risikofaktorer.

Risikoene vil være på både inntektssiden og kostnadssiden. Selv om jordbruksavtalen setter en ønsket pris for en vare, er det ikke alltid denne prisen kan tas ut i markedet. Årsaker til dette kan være blant annet internasjonal konkurranse eller overproduksjon innenlands. Et godt eksempel på risiko på inntektssiden kan være overproduksjon av egg (Nortura 2010a). På kostnadssiden er økningen i gjødselskostnader et godt eksempel (Røed 2010). For å samle disse risikoene vil det være mest hensiktsmessig å justere kalkulasjonsrenten tilsvarende. Kalkulasjonsrenten er kravet til forrentning av den innsatte kapitalen bedriften setter.

1.2. PROBLEMSTILLING

I oppgaven vil vi forsøke å identifisere risikoforhold og vurdere hvordan disse skal håndteres.

Relevante spørsmål vi stiller oss er: Hvordan identifisere mulige risikoforhold? Hvordan skal man på best mulig måte regne risiko inn i investeringsvurderingene? På hvilken måte kan man ta hensyn til risikofaktorene?

Med utgangspunkt i dette har vi kommet frem til følgende problemstilling:

HAR MAN PÅ EN TILFREDSSTILLENDEN MÅTE TATT HENSYN TIL RISIKOEN VED STØRRE INVESTERING I LANDBRUKET?

1.3. HYPOTESER

Med utgangspunkt i økonomisk teori vil vi kartlegge og samle de nevnte risikoene for å gjøre disse mer håndterbare. Vi ønsker å finne ut om man regner risiko sammen med renten når investeringer vurderes i landbruket. For å operasjonalisere problemstillingen har vi definert en hovedhypotese og syv hypoteser.

Hovedhypotese: Risiko blir ikke tatt med i kalkulasjonsrenten ved vurdering av en investering.

1. Høy gjeldsgrad kan gi bønder problemer med gjeldsbetjeningen etter investeringen
2. Lav inntjening fra investering gir høy risiko for subsidiering fra annen inntekt
3. Det oppstår vesentlige avvik mellom driftsplanen og driftsregnskapet
4. Bonden mangler kunnskap om å drive større foretak
5. Høy motivasjon for bondeyrket fører til dårligere fremtidige utsikter når det gjelder lønnsomhet
6. Støtteordningen til Innovasjon Norge bidrar til at ulønnsomme prosjekter settes i gang
7. Rådgivningstjenesten bør håndtere en større del av risikoen tidligere i prosjektet

1.4. BEGREPSFORKLARINGER

Risiko defineres som muligheten for at en hendelse kan påvirke måloppnåelse. Risiko måles i forhold til konsekvens og sannsynlighet. Risiko deles i intern og ekstern risiko. Intern risiko er risiko innad i en bedrift som kan styres og håndteres. Ekstern risiko er forhold utenfor bedriften som man kun kan innstille seg etter, ikke styre.

Vesentlige avvik definerer vi som avvik som påvirker resultatet slik at tiltak bør iverksettes.

1.5. OPPGAVENS OPPBYGNING

Kapittel 1 – Innledning.

– som vi er inne i nå, har blikket på temaets aktualitet. Vi har sett på hvorfor dette er et problem og hvorfor det har oppstått. Dette legges til grunn for oppgaven, og dette munner ut i problemstillingen og åtte hypoteser.

Kapittel 2 – Landbruket i dag.

For å få et overblikk over hvordan situasjonen er i dag, har vi sett på hvordan landbruket og støtteordningen til Innovasjon Norge fungerer samt tidligere forskning som er aktuelt for temaet.

Kapittel 3 – Teori

I teorikapitlet presenterer vi de teoriene vi finner relevante for å belyse vår problemstilling. Her er teori omkring entreprenøren, motivasjon, kompetanse, marked, kalkulasjon og rente, internrentemetoden, gjeld og utvidet inntektsbegrep.

Kapittel 4 – Metode

Vi skal utføre dybdeintervju og sammenligne data i fra regnskapstallene til de utvalgte bøndene. Vår avhandling er en kvalitativ studie hvor vi foretar ni individuelle dybdeintervjuer. Vi beskriver hvordan vi har bearbeidet og analysert datamaterialet, og analysens validitet, reliabilitet og generaliserbarhet blir drøftet.

Kapittel 5 Empiri og analyse

Her blir våre hypoteser analysert opp mot innsamlet empiri og valgt teori. I dette kapitlet har vi vekslet mellom å presentere funn og analysere disse. Dette har vi gjort i håp om at oppgaven skal være mer interessant for leseren. Analysekapitlet avsluttes med konklusjon av hovedhypotesen vår.

Kapittel 6 - Oppsummering og konklusjon

Avslutningsvis oppsummerer vi de funn vi har gjort og trekker konklusjoner ut i fra dette. Vi vil også gjøre en vurdering av vårt arbeid og komme med forslag til veien videre innenfor dette temaet.

2. LANDBRUKET I DAG

For å bedre kunne forstå situasjonen til bonden er det relevant å se på strukturendringene i det norske landbruket de siste 60 årene. Strukturendringene har ført til færre og større bruk, og vi skal se på mulige årsaker til denne utviklingen. Videre skal vi også se nærmere på hvilke søknadskriterier Innovasjon Norge har når de støtter prosjekter. I tillegg er det også hensiktsmessig å se tidligere forskning relatert til temaet.

2.1. STRUKTURRASJONALISERING I LANDBRUKET

Strukturendringene i landbruket fra andre verdenskrig til i dag har vært store. Enhetene har gått fra å være mange og små, til å bli færre og større. Tabellene under viser denne utviklingen.

Tabell 1: Gjennomsnittstørrelse i dekar 1949-2008 (Rustad 2008)

År	1949	1959	1969	1989	1999	2008
Dekar	49	51	62	100	147	195

Gjennomsnittstørrelsen på gårdsbrukene har gått opp fra 49 dekar i 1949, til 195 dekar i 2008.

Under er en mer detaljert tabell som viser endringene i størrelsene på enhetene ut i fra antall dekar.

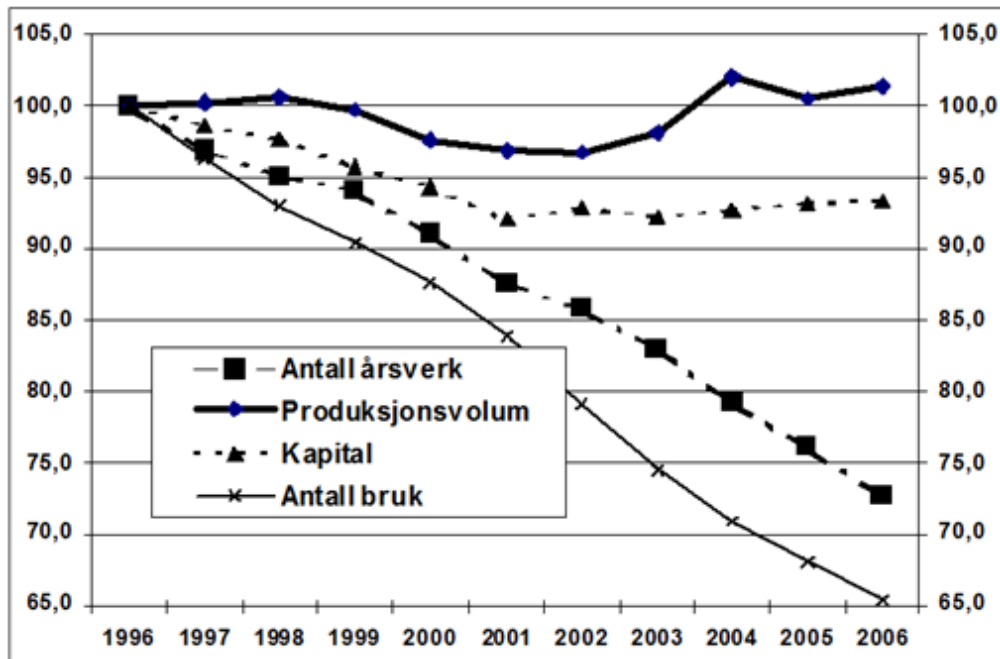
Tabell 2: Viser antall driftsenheter i Norge fra 1949 til 2008, fordelt på bruksstørrelse (Nossum 2004)

	1949	1959	1969	1979	1989	1999	2008
- 49 dekar	150 130	135 830	88 481	62 017	37 031	14 517	6 314
50- 99 "	42 526	42 126	42 240	32 716	24 969	16 720	8 350
100-199 "	15 597	15 074	17 938	21 632	25 330	22 286	13 841
200-499 "	4 809	4 870	5 822	8 228	11 194	15 640	15 790
500- "	379	415	496	709	858	1 577	3 403
Sum	213 441	198 315	154 977	125 302	99 382	70 740	47 698

Man kan se en trend at enhetene på under 100 dekar blir færre, enhetene mellom 100 og 200 dekar holder seg relativt stabilt, mens enhetene på over 200 dekar blir flere. Dette viser at bruk blir slått sammen, i og med at jordbruksarealet er stabilt, og at antall enheter blir færre. Enhetene er blitt redusert med 77,65 % fra 213 441 til 47 698 enheter fra 1949 til 2008 (Nossum 2004).

Jordbruksarealet har i midlertidig holdt seg stabilt på cirka 10 millioner dekar (Rognstad & Steinset 2010).

Figur 1 viser gir et godt bilde på forholdet mellom årsverk, produksjonsvolum, kapital og antall bruk. Utviklingen vises i prosent, der faktorene starter med samme utgangspunkt i 1996.

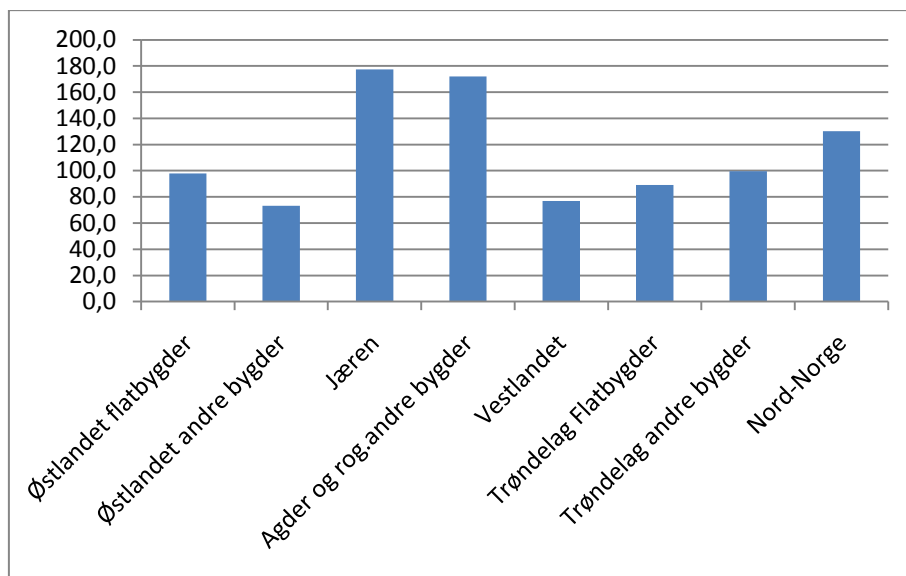
Figur 1: Viser utvikling i årsverk, produksjonsvolum, kapital og antall bruk fra 1996 til 2006 i prosent (Hansen et al. 2008)

Figuren viser at produksjonsvolumet og kapitalbindingen holder seg relativt stabilt, mens antall bruk og antall årsverk går stadig ned. Dette viser en klar trend i landbruket der enheter blir større og mer spesialisert. En av årsakene til dette er effektiviseringsbehov, og denne trenden ser ut til og forsette også i årene som kommer. Denne utviklingen fører til at det stilles større krav til bonden i dag en tidligere, da mer ressurser må forvaltes.

2.2. INVESTERINGSTREND I LANDBRUKET

Investeringsnivået i landbruket har ligget på et jevnt nivå frem til 2003 på rundt 20 000 kroner i året i gjennomsnitt per bruk (Haukås et al. 2009). Fra 2004 økte investeringsnivået betraktelig, og lå gjennomsnitt på 60 000 kroner i året per bruk. I 2008 fikk vi et nytt skifte i investeringsveksten. Investeringene steg da til 104 200 kroner i gjennomsnitt per bruk Dette viser at investeringsbeløpene har økt betraktelig, med en gjennomsnittlig total økning på 84 200 fra 2003 til 2008 (ibit). Investeringstrenden i landbruket viser at bundet kapital er større, mens antall bruk går ned. Dette betyr en økning i investeringer per bruk.

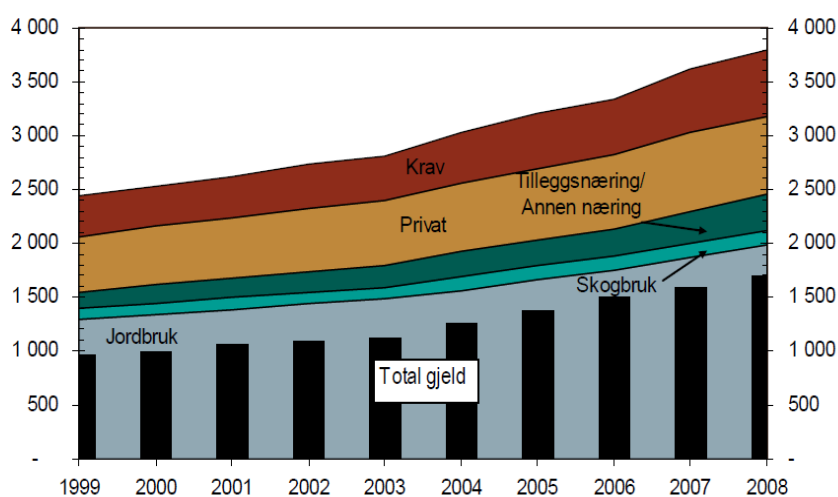
Figur 2 viser gjennomsnittlig investering i 2008 fordelt på de ulike landsdelene. Dette gir et godt bilde på hvilke landsdeler det investeres i.

Figur 2: Viser gjennomsnittlig investering i 2008 på gårdsbruk i ulike deler i Norge (NILF 2010)

Investeringsnivået ligger relativt jevnt bortsett fra Rogaland. Jæren har en spesielt gunstig topografi for landbruk. Dette er begrunnelsen for at Jæren området er skilt fra landsdelen Agder og Rogaland.

Næringen blir stadig blir mer kapitalkrevende, og investeringene øker. Figur 3 viser sammensetningen mellom eiendeler og gjeld på brukene i driftsgranskingene fra 1999 til 2008. Det blå feltet nederst viser eiendeler i jordbruket, som har økt fra 1,3 mill til 2 millioner per brukerfamilie over de ni årene. De svarte stolpene viser total gjeld. Som det går fram av figuren, er gjelden størst i jordbruket og minst i skogbruket.

Figur 3: Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1000 kroner. Faste 2008 – kroner (Knutsen 2010)

I figuren er "historisk kost" grunnprinsippet. Det medfører at det er størst usikkerhet knyttet til verdien av eiendelene med lang levetid (bygninger og jord). Etter denne metoden vil eiendelene i praksis bli verdsatt for lavt.

2.3. ENDRINGER SOM FØRER TIL INVESTERINGSLYST

Det er flere faktorer som fører til større investeringer i dag. Vi vil ta for oss noen av de mest sentrale endringene i landbrukspolitikken de siste tiårene for å bedre forstå bakgrunnen for strukturendringene i landbruket. Faktorer som antas å være spesiell relevans er følgende: Endringer i jordleie, innføring av omsettbare melkekvoter, den tekniske utviklingen og endringer i produksjonsbegrensninger.

2.3.1. JORDLEIE

Prisbegrensningene som settes på eiendommer gjennom dagens landbrukspolitikk fører det til at flere leier ut jorden i stedet for å selge (Aanesland 2010). 40 % av jorden i Norge er i dag leiejord (Brekke 2010a), mens i 1997 var dette tallet på 23 % (Regjeringen 1997). Problemet med leiejord er at vedlikehold som grøfting holdes på et minimum i og med at man kun driver jorda for en begrenset periode. Dette kan også føre til utarming mot slutten av leieperioden da tilførsel av næringsgrunnlag er en langsiktig og kostbar operasjon. Den merverdien det gir å vedlikeholde jorden går ikke til den personen som utfører jobben. Nytt fra 2009 er derfor at leiekontrakten må gjelde i minst 10 år og ikke kan sies opp av utleier. Leietaker kan derimot si opp kontrakten (SLF 2009). Dette fører til mer stabile forhold for leier, og investeringer på gården er mulig da man har en mer stabil tilgang til jord.

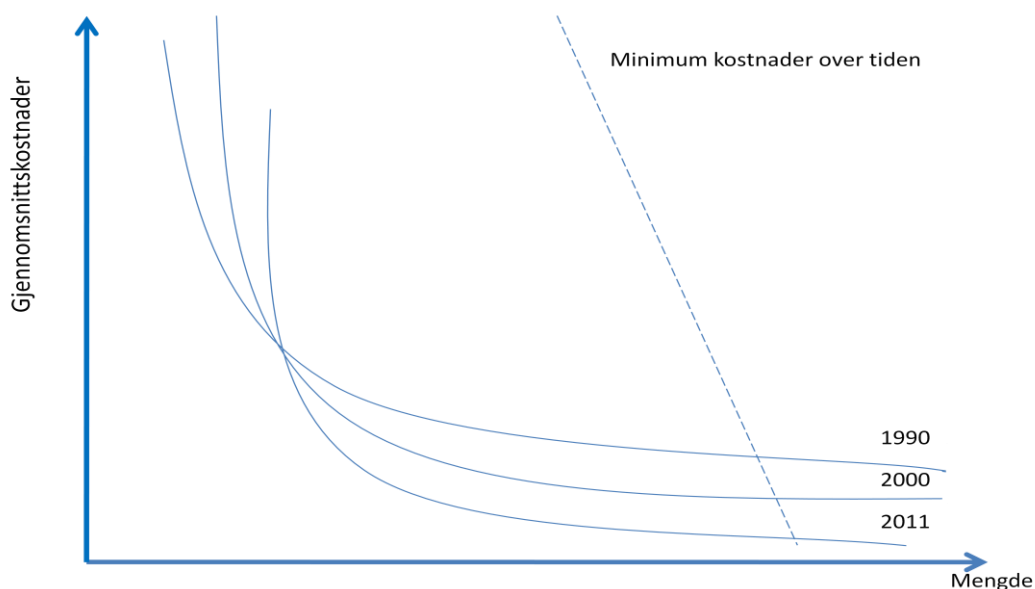
2.3.2. OMSETTBARE MELKEKVOTER

Tidligere hadde staten all kontroll av melkekvotene, men i 1997 ble det innført omsettbare melkekvoter (Gjølborg 2007). Dette åpnet for at gårdbrukere kunne kjøpe og selge av hverandre, uten at staten var et mellomledd. I 2005 ble det åpnet for at 60 % av melkekvotene kunne selges privat, mens 40 % måtte selges statlig. Melkekvoten måtte selges innenfor fylket og til den prisen markedet ville gi. Denne ordningen gjelder fortsatt. Staten har en fast pris på sine kvoter på 3,50 kroner per liter melk. Prisen på de omsettelige kvotene i privatmarkedet blir bestemt av tilbud og etterspørsel. Dette fører til store prisvariasjoner i de ulike fylkene, i og med at etterspørselen varierer stort. Innføringen av omsettelige kvoter åpner for større enheter og at flere ønsker å utvide driften, men staten har satt et tak på 400 000 liter melk per bruk. En større kvote stimulerer til at flere investerer i melkerobot, men for mange er dette i overkant dyrt og kapitalkrevende (Hestvik 2011).

2.3.3. TEKNISK UTVIKLING

Den teknologiske utviklingen i landbruket er med på å holde investeringsbeløpene høye. Nytt utstyr blir utviklet for å gjøre arbeidet på gården mer effektivt og rasjonelt. Topografien i Norge fører likevel til at det er vanskelig å utnytte de rasjonelle mulighetene (Mittenwei et al. 2010). Mange investerer uansett fordi en enklere arbeidshverdag og mer fritid frister. Det gir også muligheter for bedre avling da arbeidet kan utføres på kortere tid. Når bonden setter inn ressursen kapital fremfor sin egen arbeidskraft, burde konsekvensen være en høyere egenkapitalavkastning. Det ser i midlertidig ikke ut til at denne blir noe bedre, da bondens inntekt har holdt seg uendret i 30 år (Bårdsgård 2010). Ny teknologi fører med seg høyere effektivitet som igjen kan føre til overproduksjon. Enkelte hevder at befolkningsøkningen dekker opp for denne overproduksjonen, mens andre mener at befolkningsveksten ikke går raskt nok opp til å kunne stabilisere markedet. Dette regnestykket er komplekst, og en utfordring utover rammene til denne oppgaven.

Figur 4 viser at den teknologiske utviklingen er beregnet for store gårdsbruk. Dette kan en se av den horisontale mengdeaksen, da bruk med liten produksjon ikke kan utnytte den teknologiske utviklingen, og gjennomsnittskostnadene blir høyere. De store brukene innfører ny teknologi, og utnytter stordriftsfordelene dette fører med seg.

Figur 4: Viser den tekniske utviklingen (kilde NA 101110)

I dagens velferdssamfunn er det et stort fokus på "det gode liv", stadig høyere behov for selvrealisering, ferie og fritid. Dette kravet kan være en mulig årsak til større investeringslyst, da ny teknologi fører til en annerledes arbeidshverdag. Investeringer i melkerobot på de store melkebrukene er eksempler på dette.

2.3.4. ENDRINGER I LOVER OM HUSDYRPRODUKSJON

I 2004 ble konsesjonsgrensene på kylling og gris økt med 50 % (Næringskomiteen 2004). Slike endringer i produksjonsbegrensningene påvirker investeringslysten. Når man kan produsere mer er det ofte et spørsmål om å tilpasse seg de nye konsesjonsgrensene, eller å velge og ikke være med som produsent lenger. Dette innebærer i de aller fleste tilfeller at man må investere mer kapital i bygninger og inventar.

Fra 2012 innfører EU nye regler på burhøns som også blir gjeldende i Norge. Disse reglene går ut på at alle høner skal være frittgående, eller ha innredede bur med bedre plass, vaglepinne, sandbad og egen rugekasse (Nortura 2010b). Denne endringen vil føre til at noen velger å legge ned, mens andre investerer i nye driftsbygninger, eller velger å oppgradere eksisterende bygningsmasse. Disse strukturendringene vil føre til relativt store investeringsbehov og bøndene kan få støtte gjennom offentlige midler.

2.4. STØTTE TIL TRADISJONELT LANDBRUK

I Norge har man en politisk målsetting om at bygdeutvikling er en del av landbrukspolitikken og den generelle regional- og distriktspolitikken. Det er derfor etablert en ordning med Bygdeutviklingsmidler (BU-midler), hvor formålet er å fremme lønnsom næringsutvikling på bygdene i tilknytting til landbruket. Bygdeutviklingsmidlene forvaltes av Innovasjon Norge og disse midlene sentrale i vår oppgave. Vi vil derfor beskrive dette virkemiddelet nærmere.

Sentraliseringstendensene i samfunnet fører til at servicetilbud og jobbmuligheter i bygdene reduseres. Dette gjør det mindre attraktivt for ungdom å ta over gården, og ofte gir en annen jobb høyere inntekt og mindre forpliktelser. BU-midlene ble til for å fremme likestilling og få ungdommer til å overta gården, istedenfor å flytte inn til byene og arbeide der.

BU-midlene har eksistert siden midten av 1980-tallet. Formålet med BU-midlene er i uprioritert rekkefølge (Regjeringen 2006):

1. Medvirke til etablering og utvikling av småskalapregede virksomheter (tiltak)
2. Utvikle og modernisere driftsapparatet for det tradisjonelle landbruket for å sikre et aktivt landbruk i hele landet
3. Fremme lokalsamfunnstiltak som legger forholdene til rette for næringsutvikling
4. Stimulere til rekruttering av begge kjønn til landbruket

Midlene fordeles til tre ulike formål: tradisjonelt landbruk, tilleggsnæringer og fellestiltak med indirekte sysselsettingsvirkning.

Totalrammen for BU-midlene blir fastsatt i jordbruksoppgjøret hvert år (Regjeringen 1997).

Forvaltningsansvaret er gitt til IN og Fylkesmannen (FM). Innovasjon Norge har ansvar for de bedriftsrettete midlene og FM forvalter midlene til forvatnings- og tilretteleggingstiltak. I 2008 var midlene på 380 millioner kroner, eksklusive rentestøtten (regjeringen 2009). Rentestøtte vil si at en prosentdel av rentekostnadene blir dekket, og kan gis i tillegg til BU-midler.

Søknaden om støtte kommer først til det kommunale landbrukskontoret, der saksbehandler gir en anbefaling til Innovasjon Norge. Søknaden blir så sendt til Innovasjon Norge som avgjør søknaden.

2.4.1. SØKNADSKRITERIER FOR BU-MIDLER

Kriterier for hvem som er prioriterte søkere for investeringsstøtte og lån innenfor landbruksnæringer for Innovasjon Norge Østfold og Akershus deles inn i ulike prioriteringer (Innovasjon Norge 2008). Hvert fylke har egne prioriteringer for de fylkesvise BU-midlene. Generelt sett er det et ønske om å øke andelen sysselsatte kvinner og ungdom i landbruket. I tråd med den norske landbrukspolitikken er investeringer innenfor tradisjonelt jordbruk med grovfôrbasert husdyrproduksjon prioritert foran kraftfôrbaserte. I tillegg har Innovasjon Norge Østfold investering i økologisk produksjon høyt oppe på prioriteringslisten, og melk, storfe og sau er høyere prioritert enn svineproduksjon. Dette henger sammen med hva som er kraftfôrtunge produksjoner og ikke. Innovasjon Norge Akershus har etablering og fornyelse av fjør og driftsapparat for melk øverst på sin prioriteringsliste. Utmålingen av støttens størrelse avhenger hvor på prioritetskalaen investeringen ligger (Innovasjon Norge, R. 2010).

2.4.2. DRIFTSPLAN

Driftsplanen er en oversikt som viser driften og økonomien på gårdsbruket før, under og etter investering. Innovasjon Norge krever at en driftsplan skal foreligge for å kunne levere søknad om BU-midler. Det stilles krav til hvordan driftsplanen skal utformes, og det legges spesielt vekt på at den skal være realistisk siden marginene i landbruket er små (Innovasjon Norge 2010).

Driftsplanen skal vise fremstilling av budsjetterte inntekter og utgifter på gården for de fem første årene etter investeringen. Inntekter fra annen næring og ektefelle skal også være med i planen. Som sammenligningsgrunnlag skal regnskap før investeringen foreligge.

Det skal gis en innføring i hvordan gården fungerer, hvilket driftsopplegg som føres og hvordan det drives. For å gjøre driftsplanen forståelig for andre må en vise de forutsetninger som er brukt i driftsplanen, som dekningsbidrag (DB) per produksjon, rentevilkår og priser.

Følgende hovedelementer skal være med i planen (Innovasjon Norge 2010):

1. DB på de ulike produksjonene på gården
2. Samlet økonomisk oversikt for jordbruket
3. Investerings- og finansieringsplan
4. Låneoversikt
5. Likviditets-/soliditetsoversikt for hele gården

Driftsplanen skal vise alle planlagte investeringer i femårsperioden. Om noe skal pusses opp av bygninger på gården, eller om det er behov for nye eller oppgradering av eksisterende redskaper og maskiner skal dette også med. Planen stiller dermed krav til en gjennomtenkt oversikt som kan brukes som et hjelpemiddel for driften av gården.

FORRETNINGSPLAN VS. DRIFTSPLAN

Innholdet i forretningsplanen beskriver grunnlaget for forretningsideen, formålet med bedriften og hvordan man på beste måte skal realisere forretningsideen med minst mulig risiko (Nærings- og Handelsdepartementet 2011). Forretningsplanen inneholder detaljert beskrivelse av ideen, samt en visjon for foretaket. Driftsplanen inneholder ikke like detaljert beskrivelse av ideen og visjon, men mer på budsjett/finansiering og prosjektbeskrivelse. Forretningsplaner inneholder ofte en SWOT-analyse (mer om det i 3.3.3), samt arbeidsbetingelser og arbeidsredskap.

2.4.3. HVEM FÅR STØTTE?

I følge Innovasjon Norge varierer det fra år til år hvor mange som får støtte. BU-midlene består av en pott som blir delt ut fylkesvis hvert år, og forskjellen fra fylke til fylke kan være stor. Et fylke med stor pågang av søknader kan velge å gi ut mindre beløp til flere, mens fylker med lavere søknadsmengde kan yte større beløp til færre investeringer. Hvem som får innvilget søknaden vil være avhengig av den spesifikke prioriteringslisten, men produksjonsformen er viktigere enn alder og kjønn.

2.5. TIDLIGERE FORSKNING

Det er utført få eller ingen undersøkelser direkte på risikoen ved en større investering i landbruket. NILF har gjort tre nærliggende undersøkelser; en på investeringer i landbruket, en der man sammenligner risiko i havbruk og jordbruk og en hvor man vurderte økonomien på utbygningsbruk. En fjerde undersøkelse vi vil trekke noen tråder fra, er et gårdssatsingsprosjekt utført i Nord-Trøndelag. Hovedpunktene fra disse undersøkelsene er oppsummert nedenfor.

NILF gjorde i 2010 en analyse av investeringer i landbruket: "Er man lykkelig som stor når man kunne vært liten?" Hovedformålet med undersøkelsen var å se hvordan den økonomiske utviklingen på investeringsbruk har blitt i ettertid. Dette ligger nær vår oppgave, men vi har kortere tidsfrist når det gjelder den økonomiske utviklingen og mer fokus på risiko. NILF hadde med 19 bruk i analysen hvor alle hadde investert over 500 000 kroner i 2006. Disse brukene var lokalisert over nesten hele Norge. Konklusjonen deres var at investeringsbrukene ikke hadde bedre lønnsomhet enn bruk uten investering. Produksjonsvolumet var derimot høyere, det samme var både inntekter og kostnader. De konkluderer imidlertid med at investeringsbrukene ser ut til å få bedre økonomisk utvikling i årene fremover enn andre bruk (Solberg 2010).

Den andre undersøkelsen utførte NILF i 2008 og heter: "Risikoeksponering og risikohåndtering i matproduksjon – sammenligning av havbruk og jordbruk". Havbruksbedrifter har hatt sterkere vekst enn jordbruksbedrifter. Begge var opprinnelig preget av små familiebedrifter, men fiskeribransjen har gjennomgått en konsolidering og drives nå av større selskaper. Dermed er de bedre rustet til å håndtere risiko enn en liten jordbruksbedrift. NILF gjennomførte en spørreundersøkelse for å finne ut hva gårdbrukere og fiskeoppdrettere mente var de største risikoene og deres holdninger til risiko. Det ble ikke funnet forskjeller mellom bransjene når det gjaldt holdning til risiko. Angående håndtering av risiko nevnte gårdbrukere betalingsevne og likviditet som det viktigste tiltaket. Fiskeoppdretterne mente at å produsere til lavest mulig kostnader var det viktigste. Siden jordbruket er påvirket av politiske tiltak nevnte mange bønder at politiske endringer er en viktig risikokilde (Hegrenes et al. 2008).

Den tredje undersøkelsen utførte NILF i 2008 en vurdering av økonomi på utbyggingsbruk i mjølkeproduksjonen i Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane. Utvalget er på 19 produsenter, 11 i Møre og Romsdal og åtte i Sogn og Fjordane. Metoden som er blitt brukt er en regnskaps- og spørreundersøkelse. Konklusjonen viser at den økonomiske situasjonen på utbyggingsbrukene er omtrent lik som for snittbruket for melk på Vestlandet. Driftsplanene er stort sett i tråd med resultatene. Hovedårsakene til avvik er kraftig økning i produksjonsomfang utover det som

opprinnelig var planlagt. Driftsresultatet var nokså nært det som var budsjettet i driftsplanen. Unntaket var for lave faste kostnader, avskrivninger og renteutgifter i driftsplanen. Regnskapstallene viser at brukene er på gjennomsnittet i landbruket. Ut i fra spørreundersøkelsen viser det seg at utvalget er fornøyd med hverdagen. Ingen angrer på utbyggingen, de trives godt og synes de har gode arbeidsforhold etter utbyggingen (Haukås Torbjørn & Ragnar 2010).

”Gårdssatsingsprosjektet” i Nord-Trøndelag ble gjennomført i årene 2000-2002 i Indre Namdal av Nord-Trøndelags-forskning. Studien dreier seg om bonden som bedriftsleder og hvorfor noen lykkes der andre ikke gjør det. Konklusjonen var at det er forhold ved brukeren og ikke bruket som fører til de økonomiske forskjellene som finnes på gårdsbrukene (Nossum 2004).

2.6. OPPSUMMERING

Til tross for at antall enheter i landbruket går ned, holder jordbruskarealet seg stabilt på cirka 10 millioner dekar. Kapitalbindingen har også holdt seg relativt stabilt, noe som viser at investeringsbeløpene per bruk går opp og bonden blir sittende med betydelig større gjeld enn tidligere. Faktorer som kan ha ført til økt investeringslyst det siste tiåret er endringer i jordleie, innføring av omsettbare melkekvoter, den tekniske utviklingen og endringer i produksjonsvilkår. Mange av disse faktorene kommer av endringer i lovverk og er da politisk styrte.

Støtte til investeringer i landbruket bevilges av Innovasjon Norge som er tildelt denne oppgaven av myndighetene. Formålet med støtten er å fremme lønnsom næringsutvikling i tilnytting til landbruket. NILF utførte en undersøkelse på investeringer i landbruket i 2010, og det viste seg at investeringsbrukene så ut til å ha en bedre økonomisk utvikling enn andre bruk. Dette kan tyde på at Innovasjon Norge har lyktes med arbeidet sitt. Andre lignende undersøkelser viser at bonden ser på likviditeten og politisk styring som de største risikoene, og at det er forhold ved brukeren og ikke bruket som innvirker mest på den økonomiske situasjonen på gården.

3. TEORI

I arbeidet med masteroppgaven er det sentralt å velge teori som skal være med å belyse problemstilling og hypoteser. Teoriens funksjon er å belyse empiri slik at problemstillingen kan forklares og analyseres. For å kunne si noe om hvordan man skal ta hensyn til risiko i en investeringskalkyle vil vi se på blant annet entreprenørteorien, motivasjonsteori, kompetanseteori, markedsteori og renteteori. Disse teoriene er med på å danne et bilde av bonden og omgivelsene rundt. Figuren under viser hvordan problemstillingen og valgt teori henger sammen.

Figur 5: Problemstilling satt sammen med valgt teori

3.1. ENTREPRENØRTEORI OG INNOVASJON

Denne teorien beskriver entreprenøren og i hvilke omgivelser han trives best i. Det er entreprenøren som står bak nye ideer og dermed også innovasjon i markedet. Entreprenørene er selve drivkraften i markedet som skaper konkurranse og utvikling.

3.1.1. ENTREPRENØREN

Det finnes ulike syn på entreprenøren. Den kanskje mest kjente er teorien til Josef Schumpeter, en østerriksk økonom som beskriver det dynamiske og kreative markedet. Han mener at entreprenøren trives best i et fritt marked, der pris settes av tilbud og etterspørsel. Entreprenøren er god på å skaffe seg kunnskap og dette reduserer transaksjonskostnadene. Kjennetegn på en entreprenør er personen som får ideen ut i live og gjennomfører selve prosjektet (Aanesland & Mjelde 1997)(s.9).

De samme kjennetegnene har vi på innovasjon, det vil si en bedrift som setter et nytt produkt eller en tjeneste ut i livet. Produktet behøver ikke nødvendigvis å være noe helt nytt, men man forutsetter en omorganisering av ressurser.

3.1.2. KLUSTERTEORIEN

I entreprenørteorien bruker man kluster teorien som innebærer en samling i klynge, som samarbeider og konkurrerer på samme tid. Idrettsfolk er et eksempel på klynger som kan sammenlignes med entreprenøren. De lever og ånder for konkurransen og blir motivert av tanken på å vinne og å være best. I idretten er det tapere og vinnere, på lik linje med entreprenører i markedet. Vinnerne blant idrettsfolk blir forbilder i idretten, slik som vinnerne i den aktuelle bransjen. De viser resten av markedet hvordan man blir en vinner, og gir signaler som fremmer effektiv ressursbruk. De som taper eller går konkurs gir lærdom til de resterende i markedet (Branstad & Branstad 2001).

3.1.3. ENTREPRENØRENS EGENSKAPER

Schumpeter kom frem til tre forhold som virker inn på innsatsen til entreprenøren (Aanesland & Mjelde 1997)(side 10):

1. Vedkommendes psyke
2. Den informasjonen han innehar
3. Reaksjoner fra omgivelsene

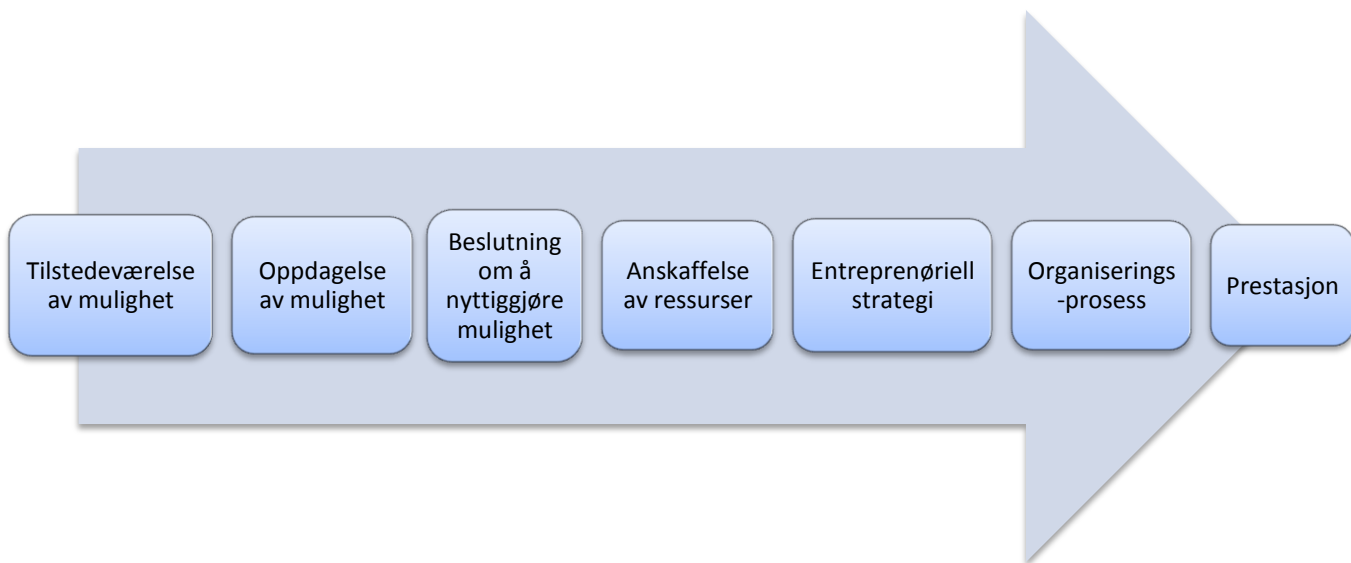
Entreprenøren trives best i en verden med konkurranse og usikkerhet. Han er også en person som ser muligheter i innovasjon og ressursbruk i et marked som andre ikke gjør. Viktige forutsetninger for entreprenørskap er at det finnes muligheter i et marked og at folk ser at de kan nyttegjøre seg av disse mulighetene. Det kreves at mennesker er villige til å ta risiko. Entreprenørteorien beskriver at det må finnes forskjellige mennesker, der noen ser muligheter i markedet andre ikke ser. På den

måten blir ressurser allokert på grunn av at eieren ikke ser mulighetene selv (Shane 2003)(side 12-13).

3.1.4. DAGENS ENTREPRENØR

Josef Schumpeters teori fra 1934 brukes fortsatt som et utgangspunkt for entreprenøren, men begrepet har endret seg med tiden. I dag er begrepet populært, spesielt sammen med innovasjon. Det deles ut flere priser innenfor entreprenørskap, og allerede på barneskolen er det konkurranser innenfor nyskaping. På universitetsnivå finnes masterstudier innenfor innovasjon og entreprenørskap, og organisasjoner som Ungt Entreprenørskap jobber for å øke innovasjonskraften i Norge. Det at entreprenørskap kan læres gjennom utdanning og stimulering strider i mot Schumpeters entreprenør, da entreprenørskap er en mer medfødt egenskap.

Figuren under oppsummerer det som bør være tilstedet for at entreprenøren skal kunne gjennomføre en ny idé.

Figur 6: Den entreprenørielle prosessen (Shane 2003)

Det må være tilstedeværelse av muligheter i markedet for å komme med noe nytt. Videre oppdager entreprenøren denne muligheten og bestemmer seg for å nyttiggjøre seg av denne. Entreprenøren må anskaffe seg ressurser, for så å legge opp en strategi for denne muligheten. Deretter må entreprenøren organisere hvordan man skal få denne nye ideen ut i markedet. Til slutt er det selve prestasjonen som er viktig for at denne muligheten skal bli en suksess. Alle disse punktene vil være kritiske for utførelsen av den entreprenørielle prosessen.

3.1.5. MONOPOL I ENTREPRENØRTEORIEN

Monopol er ofte omtalt som markedssvikt da markedet ikke utnyttes maksimalt. I entreprenørteorien har vi et dynamisk marked som kontinuerlig vil danne og bryte opp monopoler. Monopolgevinsten er selve drivkraften for entreprenøren fordi gevinsten ligger i å være den første som setter ideen ut i live. Mange vil komme i etterkant og kopiere prosjektet. En dynamisk utvikling vil bryte opp det dannede monopolet. Et monopol er skadelig for markedet dersom det er av en varig karakter (Aanesland & Mjelde 1997)(side 13). I et nyskapende og dynamisk marked har monopolene en forholdsvis kort levetid hvor det er vesentlig at konkurranse er tilstedet. I et marked med politisk styring er det større fare for at monopolene blir mer varige (Ibit).

3.1.6. PRIVAT EIENDOMSRETT

Privat eiendomsrett er et viktig incitament for at entreprenøren kan sette ideen sin ut i live. Denne institusjonen sørger for at eieren av produktet får betaling for jobben han har utført. Tilsvarende må den som har påført ulempene i markedet betale for dette (Aanesland og Mjelde 1997)(side 13). Privat eiendomsrett er en av forutseningene for fritt marked, her føler entreprenøren seg hjemme og kan utfolde seg.

3.2. MOTIVASJONSTEORI

Motivasjon og troen på fremtiden kan være varierende blant bønder, noe som påvirker investeringslysten. Enkelte har sterk motivasjon som styrker dem i deres arbeid, mens andre ser mørkere på fremtiden og mister dermed iveren i arbeidet. Vi vil nå ta for oss to viktige elementer ved å drive et gårdsbruk, motivasjon og trivsel, og vil senere ta for oss om investeringsbonden har høyere grad av disse enn andre.

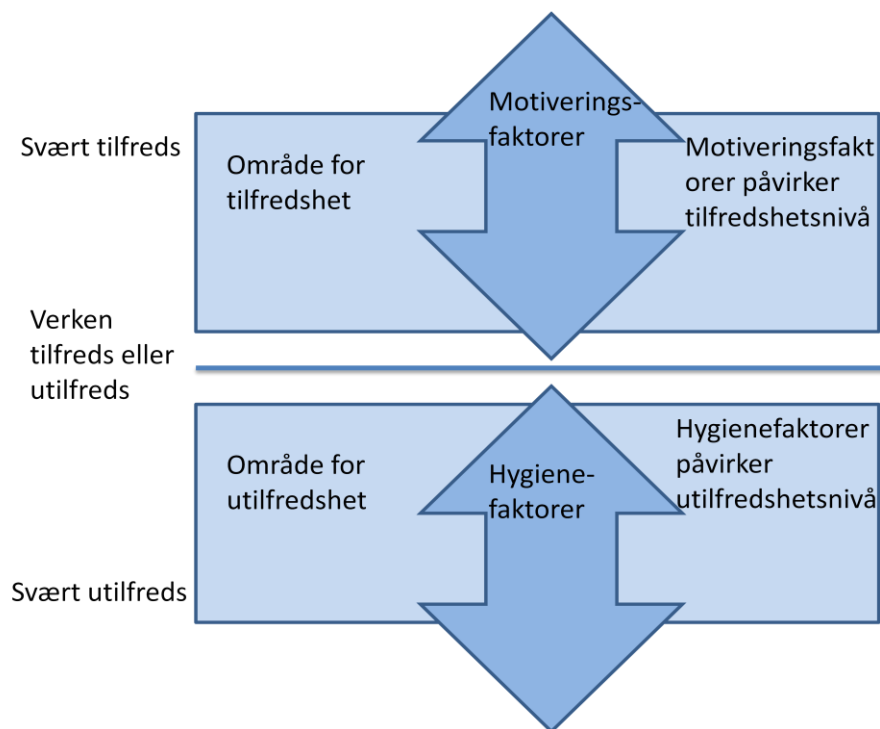
Drivkraften bak en bestemt handling av egen vilje blir kalt for motivasjon (Larsen 2007). Fravær av motivasjon kan føre til en følelse av tomhet og mangel på arbeidslyst. Man må derfor ha kjennskap til hvordan man fremmer motivasjon og hvordan den vedvarer.

Frederic Hertzberg er en av de mest betydningsfulle forskerne på dette området (Larsen 2007). Han kalte de aspektene av arbeidet som skapte tilfredshet i jobben for motivasjonsfaktorer. De faktorer

som skaper mistriivsel ved å ikke være tilstede er hygiene-faktorer. Hertzberg utformet teorien ut fra Maslows fem behovsnivåer og redusert til to nivåer (Kaufmann & Kaufmann 1996)(side 58).

Hygiene-faktorer er altså faktorer som må være til stede for at man ikke skal mistriives. Det hjelper ikke om en arbeidsgiver tilfører mer hygiene-faktorer fordi det ikke skaper mer motivasjon. Så lenge hygiene-faktorene er tilstedte kan man fokusere på motivasjonsfaktorer.

Figur 7: Viser hvordan motivasjonsfaktorer og hygiene-faktorer påvirker tilfredshet i arbeidet (Kaufmann & Kaufmann 1996)

Motivasjonsfaktorer er faktorer som prestasjoner, bedre anerkjennelse, mer ansvar, arbeidet i seg selv og mulighet for personlig vekst (Kaufmann & Kaufmann 1996). Hygiene-faktorer er mer banale faktorer som lønn, sikkerhet i form av arbeidskontrakt og trygge arbeidsforhold, gode arbeidsbetingelser, god ledelse og mulighet for mellommenneskelige relasjoner (Ibit). Toalett på en arbeidsplass er for eksempel en hygiene-faktor som de ansatte regner med skal være på plass. Toalettet skaper ingen motivasjon i seg selv, men skaper derimot misnøye dersom den ikke er tilstedet.

For en heltidsbonde er en rekke av motivasjonsfaktorene Kaufmann nevner stilt litt annerledes. Grunnen til dette er at bonden jobber ofte for seg selv og er sin egen sjef. Muligheter for forfremming, lønnsforhøyelse og mer ansvar i jobben er eksempler som ikke er tilstede som i andre yrkesgrupper. Videre er mulighetene for kollegaer og personlig vekst mer begrenset enn i en større

bedrift. Dersom bonden går mye alene i hverdagen kan det å motivere seg selv være en utfordring. Det har lenge vært et negativt fokus på bøndernes inntekt, noe som kan skape misnøye og umotiverte bønder. Kompetanse og å være flink på det man driver med er en motivasjonsfaktor, dette vil vi blant annet se nærmere på.

3.3. KOMPETANSETEORI

Motivasjonspsykologen White sa at kompetanse kan defineres som individets kapasitet til å kunne mestre de krav som stilles fra omgivelsene. Andre definerer kompetanse som kunnskap, ferdigheter, evner og erfaringer (Knudsen 2010).

Mangel på kompetanse innebærer at man ikke er i stand til å løse oppgaver på en tilfredsstillende måte. En aktør i landbruket bør ha kompetanse innenfor mange områder, der det driftsmessige og økonomiske henger sterkt sammen. En ting er at bonden er dyktig på selve driften og takler den i hverdagen, men bonden bør også ha kjennskap til det økonomiske. Det er ikke gitt at selv om bonden er dyktig med dyrene at driften genererer lønnsomhet.

Individuell kompetanse kan deles opp i realkompetanse og formell kompetanse. Realkompetanse er det et individ reelt sett kan og inkluderer også formell kompetanse. Realkompetanse utvikles gjennom forskjellige former for læring, for eksempel arbeidserfaring eller utdanning. Den formelle kompetansen kommer til uttrykk i formelle eksamenspapirer, fagbrev eller kurs. Realkompetansen kan være vanskelig å måle og dokumentere. Det viser seg at empiriske undersøkelser av hvilken betydning realkompetansen har for individer, virksomheter og samfunn kan være vanskelig å gjennomføre optimalt. Grunnen til dette er at realkompetansen er problematisk å måle og at man da heller bruker den formelle kompetanse (utdanningen) som et mål (Kunnskapsdepartementet 2011).

3.3.1. KOMPARATIVE FORTRINN

I økonomisk teori skiller man mellom komparative - og absolutte fortrinn. Begrepet ble introdusert for å forklare fordeler to land har med å samhandle. Absolutt fortrinn vil si at et land produserer mer effektivt enn et annet land. Komparativ fortrinn vil si at man produserer det man er relativt best til i forhold til andre (Hansen 2004). Dette kan relateres til bonden gjennom at man har sitt komparative fortrinn i å drive gården. Bonden er potensielt relativt bedre i å drive gård enn å jobbe med noe annet, som for eksempel å føre regnskap eller annet papirarbeid.

3.3.2. BONDEN SOM BEDRIFTSLEDER

For å kunne drive større enheter i landbruket er bonden som bedriftsleder stadig mer aktuelt. Å lede en bedrift innebærer at man må ha kunnskap på mange områder. I store bedrifter er ansvarsområdene fordelt på mange personer, der de ansatte har spisskompetanse på for eksempel økonomistyring, markedsføring, produktutvikling og salg. I mindre bedrifter, som i landbruket, må bedriftslederen ha kompetanse på alle disse feltene. Dette fordi vedkommende har få eller ingen ansatte. Bedriftslederen bør kunne håndtere ulike roller som må kombineres:

1. Fagpersonen, som går ut på å ha kunnskap, ferdigheter, holdninger og utstyr
2. Privatmennesket med de sosiale krav som stilles til en leder
3. Bedriftslederen som må beherske ledelse, mål, holdninger og styring

Dersom man mestrer balansegangen mellom disse egenskapene, er sannsynligheten for å nå målene og få til en vellykket investering større (Nossum 2004).

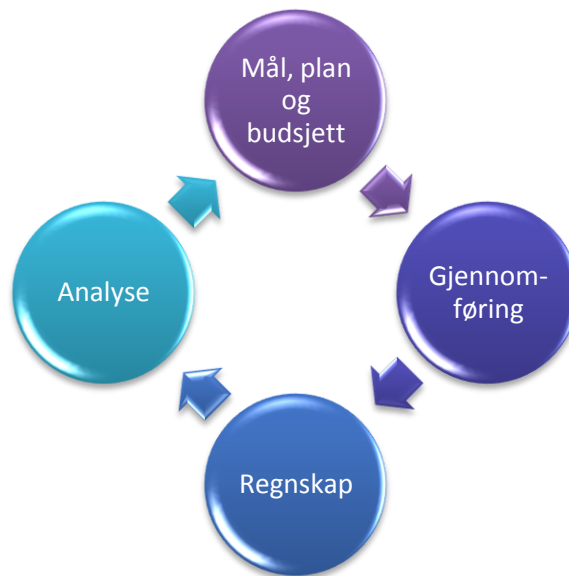
Ifølge Herbst bok "farm management principles, plans and budget" er kjennetegn på en god bedriftsleder følgende (Herbst 1996):

1. Stolt over sitt arbeid og sin bedrift
2. Har ambisjoner/mål
3. Planlegger sitt arbeid
4. Har kunnskap om nye metoder
5. Bruker penger klokt
6. Gjør fornuftige investeringer

Disse målene er generelle for alle næringer og blir som nevnt mer viktig i landbruket. Dette fordi gårdene blir større og betydelig gjeld må blant annet håndteres.

ØKONOMISKE ASPEKTER

Bedriftsledelse krever mestring på flere fagområder og økonomistyring er en av disse. Økonomistyring vil si å bruke tallene på en riktig måte. Denne prosessen setter seg mål for bedriften, og med bakgrunn i tidligere perioder utarbeidet planer for kommende perioder.

Figur 8: Økonomistyringsprosess (Nossum 2004)

Figuren viser økonomistyringsprosessen i en bedrift. I landbruket vil det være naturlig å gå igjennom mål, planer og budsjett i en årlig syklus, med regnskapet som avsluttende fase (Nossum 2004). For bønder som søker støtte til Innovasjon Norge vil dette bli satt opp i en driftsplan.

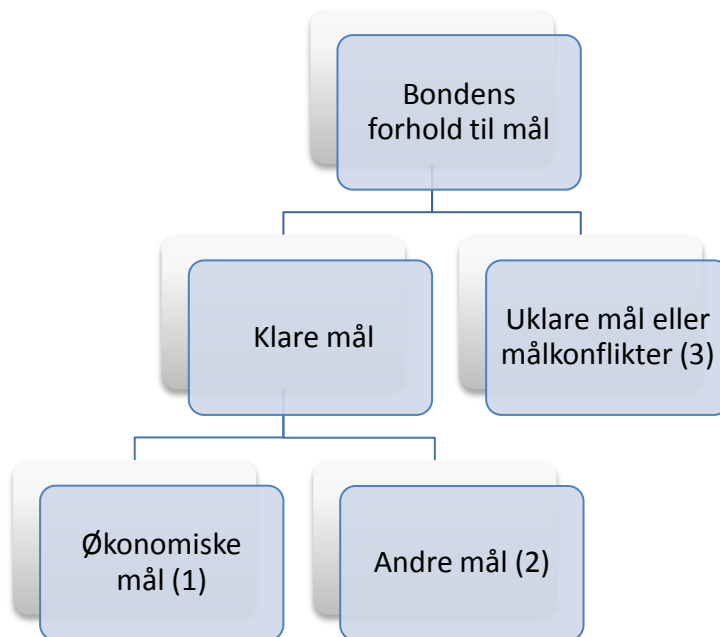
BONDENS FORHOLD TIL MÅL

Å oppnå fastsatte mål er det viktigste styringskriteriet for bedriftsledelse. Målene til en bonde kan variere mye fra en annen bonde. Vi vil dele opp bøndene i tre kategorier ut ifra målsettingene:

1. Økonomiske mål
2. Andre mål
3. Uklare mål eller målkonflikter

Bonden som har økonomiske mål (1) blir ofte kalt *stjernebonden*, bonden som har forståelse for de begrep som brukes for å kunne gjøre driften bedre. Denne bonden bruker økonomiske analyser og bruker disse til å forbedre sine avvik. Bonden med andre mål (2) *driftsbonden* har valgt andre mål enn de økonomiske for driften og jobber bevisst for å oppnå disse. Dersom bonden velger slike mål kan det gå utover det økonomiske og kan være grunn til at man ikke gjør forbedringer som er økonomisk lønnsomme. På en annen side henger god drift og god lønnsomhet ofte tett sammen. Denne bonden vil ha nytte av økonomiske analyser selv om ikke økonomiske mål er de mest prioriterte. Til slutt har vi bonden uten klare mål eller mål som kommer i konflikt med hverandre (3)

dag-for-dag bonden. For denne bonden kan driften gå både bra og dårlig, der mye vil avhenge av tilfeldigheter og ingen klar styring.

Figur 9: Viser bondens forhold til mål (Nossum 2004)

BONDENS NI BUD

Verner Lund-Jensen har i boken "ledelse og administrasjon i landbruket" omskrevet de ti bud til en mer landbruksvennlig utgave med ni bud (Lund-Jensen 1898):

1. Du skal ikke drive gårdsbruk uten å jobbe mot et mål
2. Du skal ikke tro at staten alltid vil hjelpe
3. Du skal ikke finne deg i en avkastning som er lavere enn ditt mål uten kamp
4. Du skal ikke tro at effektivitet er det samme som en lang arbeidsdag
5. Du skal bruke tid hver dag på ledelse
6. Du skal normalt ha krefter til overs, disse kreftene skal være i reserve til arbeidstopper, familie, kultur, samfunn og hvile
7. Du skal oppsøke steder der du kan lære noe nytt om din bedrift, som kurs, møter, fagfolk og litteratur
8. Du skal ikke tro at du i lengden kan bruke mer enn du tjener

9. Du skal ikke tro at andre gjør det som er din jobb

Disse punktene er viktige for at en bonde og driften hans skal fungere optimalt. Disse ni budene vil vi diskutere mer i analysedelen av oppgaven.

3.3.3. SWOT - ANALYSE

En generell vurdering av en bedrifts sterke og svake sider, samt trusler og mulighet, kalles en SWOT analyse. Denne analysen dukker opp i markedsføringsfaget, og er analyse alle bedriftsledere bør gjennomføre. Grunnen til dette er at en bedriftsleder bør holde oppsyn med de viktigste faktorene som er i, og utenfor, bedriften og som kan påvirke lønnsomheten. Disse faktorene må identifiseres og kategoriseres som trusler eller muligheter, og evalueres ut fra hvor stor sannsynlighet de har for å inntreffe og konsekvensene de eventuelt gir.

Når de utenforliggende faktorene er kartlagt må man se på bedriften innad. Hvilke styrker og svakheter har en bedrift? Er bemanningen riktig? Bør en nyansettelse vurderes? Er driftsbygningen optimal for produksjonen? Man kan stille seg mange spørsmål om styrker og svakheter på en gård. Poenget er å dra frem det man kan gjøre bedre og muligens produsere til en lavere kostnad.

3.4. MARKEDSTEORI

Dagens bonde må forholde seg til markedsøkonomi og det politisk styrte marked. Vi vil presentere disse og beskrive bondens tilpasning i markedet.

3.4.1. MARKEDSØKONOMI

Betegnelsen på en markedsøkonomi er at prisen blir satt av et marked med tilbud og etterspørsel. Det finnes ingen reguleringer og den sterkeste vil vinne frem. I dette markedet vil det være frikonkurrans, det vil si at ingen aktører alene kan sette prisen i markedet. En aktør er med andre ord en prisfast kvantumstilpasser (Aanesland 2009b). Aktørene ser prisen i markedet og vet hvilken pris en må sette for å være konkurransedyktige. Denne formen for markedsordning er et

informasjonssystem som minimaliserer transaksjonskostnadene der prisen blir satt samlet av alle aktørene. Myndighetene griper sjeldent direkte inn for å påvirke markedsutviklingen i en bestemt retning. Denne markedsformen tilnærmer seg et fritt marked, men markedssvikt vil alltid være tilstede i den virkelige verden og slik at et fritt marked kun blir en teori (Ibit).

MARKEDSSVIKT

Det må ligge fire forutsetninger til grunn for at et fritt marked skal fungerer optimalt: Fullkommen konkurranse, perfekt informasjon, ingen kollektive goder eller eksternaliteter (Nordskog 2006). Oppstår en av forstyrrelsene kalles det markedssvikt. Dersom en aktør i markedet har betydelig makt og mulighet til å påvirke prisdannelsen, oppstår det ufullkommen konkurranse. Videre skaper kollektive goder avvik fra et frikonkurransemarked. Karakteristikk på et kollektivt gode er at produksjonskostnadene er uavhengig av hvor mange som bruker det. Å hindre noen å benytte seg av godet er heller ikke mulig. Dette vil føre til at noen har incitament til å la være å betale for godet og markedet ønsker derfor ikke å tilby dette. I slike tilfeller bør myndighetene gripe inn. Eksternaliteter er noe som påføres andre aktører, uten at de som har skylden må betale for det. Et godt eksempel på en ekstern effekt er forurensning. Denne eksterne effekten påvirker de som ikke forurenser på en negativ måte. Utfordringen er å finne en løsning der forurenseren må betale for seg eller finne en rensemetode. Perfekt informasjon brukes i økonomisk teori. I virkeligheten vil man aldri ha perfekt informasjon, men ønskelig informasjon bør være mulig å få tak i (Aanesland 2009a).

3.4.2. POLITISK STYRT MARKED

I den andre enden av skalaen for et fritt marked finner vi det politisk styrte markedet. I Norge har vi blandingsøkonomi. Det vil si en markedsøkonomi med innslag av en sterk styrende stat. Statlig eierskap og regulering av privat sektor bidrar til den styrende staten (Store norske leksikon 2009a). Årsaken til at staten må styre markedet på noen områder er at ikke alle nødvendige tilbud kan drives økonomisk. Det ville vært vanskelig å få en privat aktør til å starte en slik bedrift.

Varene i de fleste næringene i Norge omsettes i et fritt marked, men et unntak er landbruksprodukter. På 1920-tallet startet et politisk hamskifte der en gikk fra det frie marked til planøkonomi i jordbruket. Dette rammeverket preger mye av landbruket den dag i dag. Årsaken til den politiske styringen var internasjonale økonomiske krisetider og et ønske om å sikre bondestandens inntekt. Samvirketanken kom frem hos bøndene, da man så at gjennom å samarbeide fremfor å konkurrere kunne man ta ut en større pris i markedet (Regjeringen 2005). Et eksempel på politisk styrt marked og hvor stor makt politikken kan ha, er vedtaket om nedleggelse av

pelsdyrnæringen. Dette ble vedtatt på landsmøtet til Arbeiderpartiet 10.april. Dette kan føre til at hele næringen kan nedlegges i Norge (Vikan 2011).

Det politisk styrte markedet består av politikere, organisasjoner og byråkrater (POB), også kalt den korporative stat (Aanesland 2009c), og er nærmere beskrevet nedenfor.

POLITIKERNE

Politikerne i Norge blir valgt for fire år av gangen og de ønsker ofte å bli gjenvalgt etter endt periode. Sjansen for å bli gjenvalgt er større dersom man har utrettet noe positivt for samfunnet i løpet av valgperioden. Velgerne har påvirkningskraft gjennom opprør og andre kampanjer som politikerne føyer seg etter for å opprettholde sin popularitet. Denne effekten kalles for Public Choice teorien. Den sier at ingen politikere tenker langsiktig. De er interessert i å bli gjenvalgt og utfører derfor tiltak som er populære på kort sikt. Langsiktig tenkning gir ofte nemlig ikke positive effekter på kort tid (Store norske leksikon 2009b).

ORGANISASJONENE

I landbruket finnes det interesseorganisasjoner som Norges Bondelag og Bonde- og Småbrukarlaget. Disse medlemsorganisasjonene representerer bønder og bondeinteresserte, og skal være et talerør for sine medlemmer. Mye arbeid blir lagt i lobbyvirksomhet, der ønske om å få gjennomført sin politiske agenda er stor. Organisasjonene innehar mye informasjon om landbruket som de bruker i sin lobbyvirksomhet. Slik virksomhet kan være kostbart for den enkelte bedrift. Statoil brukte for eksempel 6,4 millioner på lobbyvirksomhet i fjor, noe de mener er helt nødvendig (NA24.no 2007). Denne asymmetriske informasjonen kan det hevdes at organisasjonene utnytter til sin fordel ved utformingen av landbrukspolitikken.

BYRÅKRATENE

Byråkratene er de som jobber i kulissene, og har gjort grundig forarbeid på vegne av politikerne. Arbeidet kan ligge i saksbehandling, utredninger og konsekvensanalyser som politikerne bruker videre i sitt arbeid. Byråkratene lager forskrifter til regelverk som blir bestemt i politikken, og som sørger for at blant annet landbrukspolitikken blir gjennomført. Mange mener at det norske landbruksbyråkratiet har vokst seg for stort og blitt ineffektivt. I 1965 var det 85 bønder per landbruksbyråkrat, mens i 2008 var det kun 21 bønder per byråkrat (NTB 2008).

BONDEN I DET POLITISK STYRTE MARKEDET

I dagens styrte marked må bonden forholde seg til gitte reguleringer, som både er positive og negative. Landbrukspolitikken er utformet for at bonden skal få levert varen til markedet, og at de skal få en god pris. Markedsregulatorne Tine, Nortura og Felleskjøpet har i oppgave fra myndighetene å balansere markedet slik at gjennomsnittsprisen for året er lik målpris (Haugstad 2007). For å oppnå målpris har man også gitte produksjonsbegrensninger som melkekvoter, eller maksimal besetning. Dette er nødvendig for å regulere markedet, men kan være negativt for de som ønsker å utvide driften ytterligere. Importvernet er et politisk virkemiddel som beskytter det norske landbruket mot utenlandske produkter. Norge kritiseres i WTO-forhandlingene for at importvernet er for sterkt, og at for få varer slipper inn landet på grunn av høye tollsatser (Rognstad & Steinset 2010).

RISIKO I DET POLITISKE MARKEDET

Risiko i landbruket kan være mange. En av dem er politisk risiko som kan påvirke bonden vesentlig. Risikoer av mindre betydning kan være økning i pris eller avlingsvikt, da disse kun påvirker for en kortere periode. Blir det derimot endringer i den politiske styringen i Norge, eller radikale endringer gjennom ny WTO- avtale kan det føre til langsiktige konsekvenser. Norsk landbruk klarer trolig ikke å produsere til priser lik verdensmarkedsprisen fordi vi ikke har de samme naturgitte forutsetninger sammenlignet med de fleste andre land. Et skjermet marked er nødvendig for å kunne opprettholde produksjon innenlands. Forskerne Ola Flaten og Gudbrand Lien i NILF kom i 2005 med råd til gårdbrukere for å møte politisk usikkerhet (Norsk Landbruk, Hvordan møte usikre tider).

1. Fleksibel drift for å holde faste kostnader lave og pådra seg høye variable kostnader. Investere lite i spesielle anleggsmidler med lav omsetningsverdi. Unngå driftsgreiner med lang rotasjonstid
2. Ha god tilpasningsevne og vilje til å omstille seg om nødvendig
3. Satse på driftsgreiner som er mindre utsatt for politisk risiko. Nisjer har større risiko enn de stabile volumproduksjonene
4. Ha god likviditet til enhver tid, samt god og sunn økonomisk drift
5. Arbeid utenom bruket kan gi mer stabil og høyere inntekt
6. Ved stor usikkerhet kan det være lurt å vente, og heller utsette viktige avgjørelser til en ser hva som skjer. Dette for å unngå feilinvesteringer

3.4.3. EIENDOMSMARKEDET I LANDBRUKET

Konsesjonsloven regulerer eiendomsoverdragelser, og denne loven kan innebære en svekket privat eiendomsrett i landbruket. Den kapitalen bonden setter inn i en investering er ikke gitt at han får igjen ved et eventuelt salg. Grunnen til dette er at konsesjonsloven regulerer prisen på gården, og setter en maksimal pris.

Kapitaliseringsrentefot er en rente landbruksmyndighetene plikter å bruke ved fastsettelse av øvre verdigrænse ved omsetning av konsesjonspliktige landbrukseiendommer. Prisivurderingen skjer på grunnlag av avkastningsverdi for jord, skog og verdi på bygninger. Renten blir satt av landbruksdepartementet (Flø 1998). Denne renten fører til at landbrukseiendommene ofte blir satt til en lavere pris enn eiendommer som blir solgt på det frie marked. Denne renten har tidligere vært på 7 %, men har blitt satt ned til 4 % de siste årene på både jord og skogbruk (Sollie 2010). Jo lavere rente, jo høyere pris på eiendommen, og med en rente på 4 % nærmer prisene seg annen eiendom som blir solgt på det åpne marked.

3.4.4. OPPSUMMERT MARKEDSTEORI

Tabellen under har oppsummert hovedtrekkene ved de to markedsformene. Man ser at bonden står friere i en markedsøkonomi enn det politiske markedet der bonden er sterkt regulert.

Tabell 3: Sammenlikning av markedsøkonomi og politisk styrt marked

	Markedsøkonomi	Politisk styrt marked
Pris	Tilbud og etterspørsel	Administrativ pris
Produksjon	Kostnadsoptimalt	Reguleringer
Mengde	Styres av etterspørselen	Regulert
Informasjon	Ønskelig informasjon tilstedet	Begrenset

Norske bønder opplever innslag av begge markedene, avhengig av produksjon. En høy investering i forkant av regelendringer kan føre til en situasjon der inntekten er for lav. Denne og andre risikoer skaper en usikkerhet ved investeringer i landbruket og dette vil vi se nærmere på.

3.5. KALKULASJONSRENTEN OG RISIKO

Kalkulasjonsrente er som nevnt innledningsvis et rentekrav eller avkastningskrav man setter på en investering. Når en bedrift skal vurdere å foreta en investering, setter man et lønnsomhetskrav. Dette kravet bør være at bedriften får pengene tilbake på kapitalen. Hvor stor denne kalkulasjonsrenten bør settes kommer an på om man medregner risiko inn i renten. Man kan ta hensyn til risiko i en investeringskalkyle på to måter. En metode er å ta inn risikoen i kalkulasjonsrenten og justere denne. På en slik måte reflekterer kalkulasjonsrenten tidspreferanse, risikovurdering og risikoaversjon. Alternativt kan en ta hensyn til risiko ved å justere prisanslagene i årlig inntekt og årlig kostnad.

Formelen under viser resultatet på en investering dersom a og r er gitt.

$$\frac{a}{r} \times 100 \% = resultat$$

Formel 1

Hvor:

$a = (\text{årlig inntekt} - \text{årlig kostnad})$

$r = \text{rente på prosjekt}$

Hvilken metode man velger kommer an på hva som kan være mest hensiktsmessig ut i fra den gitte situasjonen. Generelt kan risikopåslaget være mest tydelig ved å justere renten (Andreassen 2006).

Kalkulasjonsrenten som brukes i vurderingen av investeringer består av en risikofri rente og et risikotillegg (Beyer 2005). Risikofri rente er rente med sikkerhet for full betaling av det nominelle beløp (Storebrand 2010). Den risikofrie renten vil si alternativ plassering av pengene som for eksempel i banken. I tabellen under beskrives risikotillegget nærmere og hvor mye det bør være på. Dette er tall fra statlige prosjekter. Vi har listet opp risikotillegg ved henholdsvis lav, middels og høy risiko samt om det finnes konkurranse fra private aktører.

Tabell 4: Viser anbefalte risikotillegg i statlige investeringer der renten i banken er på 3,5 % (Wormnes 2003)

Prosjekttype	Risikotillegg	Kalkulasjonsrente
Prosjekter med om lag samme risiko som et gjennomsnittlig prosjekt finansiert i aksjemarkedet	4,5 pst.	8 pst.
Prosjekter med middels risiko	2,5 pst.	6 pst.
Prosjekter med lav risiko	0,5 pst.	4 pst.
Offentlig forretningsdrift i direkte konkurranse med private aktører	Som tilsvarende private bedrifter	3,5 pst. + risikotillegg som tilsvarende private bedrifter

Tabellen viser at man bør ha et risikotillegg lik private aktører dersom man er i direkte konkurranse med private aktører. Denne tabellen gir en god pekepinn på hvilke risikotillegg man bør legge seg på. Den viser også at det kan være mest hensiktsmessig å justere inn risikoen inn i kalkulasjonsrenten.

3.5.1. HÅNTERING AV RISIKO I LANDBRUKET

I følge Simen Moe, daglig leder i Berg og Idd regnskapslag, setter bønder ofte en rente på 5 % som kalkulasjonsrente eller avkastningskrav på sine investeringer (Moe, S. 2011). Risikofri rente kan settes lik det man får i banken, ca. 3 % (2011), på dette blir det altså et risikopåslag på 2 %. Dette kan virke som er forsiktig krav til avkastning, men skulle man satt et høyere krav ville det vært vanskelig å få til lønnsomme kalkyler. Det er også vanlig praksis er å regne med 5 % i avkastning på kapital i driftsregnskap for å beregne hva som er igjen til arbeid og egenkapital (Ibit).

RISIKOELSKER ELLER RISIKOAVERS?

Uansett måte å håndtere risiko på er det opp til gårdbrukeren selv å vurdere risikoen på sine prosjekter. Det finnes to ytterpunkter når det gjelder risiko og personlige egenskaper, det er risikoelsker og risikoavers. En risikoelsker har som kjennetegn å ta mye risiko, for å ha mulighet til en høy inntjening. På den andre siden har man den risikoaverse personen som vil ta minst mulig risiko og ønsker å sette i gang prosjekter som gir en sikker, men en forutsatt lavere inntekt enn risikoelskeren (Varian 2006).

I en artikkel om risiko på Norges Bondelags hjemmesider har Jon Gisle Vikan fra Sør Trøndelag Bondelag skrevet følgende:

”Det har i liten grad vært satt fokus på økende risiko for bonden ved modernisering og strukturrasjonalisering. Den enkelte bonde har nok i varierende grad vært klar over økende

risiko, og man kan neppe beskyldde de unge og innsatsvillige bønder i dag for å ha risikoaversjon!”(Jon Gisle Vikan)

Dette utsagnet sier at bonden tar en risiko ved å satse på landbruket i dag. Dette karakteriserer også den unge bonden som en person som nærmer seg å være en risikoelsker. Endring i renten på lånet i banken kan være en risiko i landbruket. Dette vil vi se nærmere på.

3.5.2. RENTE PÅ LÅN

Dagens rentenivå (8.april 2011) er forholdsvis lavt med en styringsrente på 2 %. Styringsrenten kan potensielt endres mye og dette vil påvirke lånetakere vesentlig. DnBNor sjef Rune Bjerke mener det kan bli to renteøkninger i 2011, et rentehopp tilsvarer 0,25 % (NTB 2011). Grunnen til at renten vil stige skyldes veksten man ser i sentrale land og Norges økonomi. I følge rapporten DnBNor Markets har levert, skal styringsrenten opp i juni og oktober i år (Markets 2011). Norges Banks prognoser viser at styringsrenten skal opp til 4 % innen 2012. Renteoppgangen vil føre til at en større del av inntekten til befolkningen vil gå til å betale renter. Når renten i flere år har vært lav har kjøpelysten vært stor, mens sparingen har blitt nedprioritert (Becker 2011). Desto høyere renten er, desto høyere inntekter må investeringen generere for å være lønnsom. I Tabell 5 vises renteprognoser fra statistisk sentralbyrå.

Tabell 5: Renteprognoser 2011-2013 (Markets 2011) og (Olsen 2011)

	2011	2012	2013
Styringsrente	2,5 %	3,5 %	4,5 %
Utlånsrente bank	4,8 %	5,4 %	6,2 %
Realrente etter skatt	1,7 %	2,4 %	2,3 %

Man ser at utlånsrenten vil øke fra 4,8 % i 2011 til 7,1 % i 2014. Man ser og at realrenten trolig vil øke fra 1,7 % til 2,6 % i 2014. Styringsrenten skal også opp 2 % i følge prognosene.

REALRENTE

Realrente er den reelle avkastningen, som viser avkastning justert for inflasjon. Realrente er den effektive renten fratrukket prisstigningen.

$$r = i - \pi$$

Formel 2

Hvor:

$r = \text{realrente}$

$i = \text{nominell rente}$

$\pi = \text{inflasjon}$

Realrente måles som differansen mellom nominell rente og inflasjonsraten.

NOMINELL OG EFFEKTIV RENTE

Nominell rente angir det årlige rentebeløpet som en prosentandel av lånet. Det er den løpende renten i en bestemt periode, vanligvis et år. Gebyrer vil komme i tillegg. Hva man faktisk betaler for lånet, altså nominell rente lagt til gebyrer kalles for effektiv rente.

3.5.3. KRAV TIL INVESTERING I LANDBRUKET

Hvert prosjekt bør ha et krav til investeringen. Prosentkravet på totalkapitalen av investert beløp viser hva en sitter igjen med, altså vederlag til arbeid og egenkapital.

Dersom man for eksempel regner med et avkastningskrav på 5 %, betyr dette at man er villig til å sitte igjen med denne avkastningen av totalt investeringsbeløp. Andre næringer ligger på minst 10 %. I følge Kjell Gunnar Hoff, underviser i bedriftsøkonomi, er en rente på 10 % i andre næringer lavt. Altså har norske bønder et lavere krav enn andre næringer. Simen Moe forklarer dette med at landbruket er en spesiell næring der andre forhold påvirker beslutningen om en investering (simen moe).

Et eksempel på at det benyttes høyere kalkulasjonsrente i andre næringer er ett boligbyggeprosjekt i Lillesand. Her var prosjektet lønnsomt med en rente på 5,5 %. Dette var i følge økonomene en risikofri rente. Brukte man 15 % rente som inkluderer risikoen et slikt boligprosjekt har, ble prosjektet ulønnsomt (Bore 2009). Dette kan også være tilfelle i landbruket, at lavere rente settes for å gjøre prosjektet lønnsomt. For å få et bedre perspektiv på kalkulasjonsrenten i Norge, kan det være hensiktsmessig å se på våre naboland.

3.5.4. KALKULASJONSRENTE I SVERIGE OG DANMARK

Sverige og Danmark er med i EUs indre marked. Norge er og med i dette markedet gjennom EØS avtalen, men med unntak av fiskeri- og landbrukssektoren. Vi har dermed vårt eget marked for landbruksprodukter. EUs politiske styrte marked ønsker å beskytte sin produksjon mot svingninger

på verdensmarkedet, som gjøres ved hjelp av markedsreguleringer som tollunion og garanterte minstepriser til produsentene (EUs delegasjon i Norge 2011). Det er et faktum at vår politiske styrte landbrukspolitikk er mer handelsvridende enn EUs, og på den måten kan en si at EUs marked i større grad tilnærmer seg en markedsøkonomi. Det er derfor interessant å se hvordan bønder i disse landene setter rente på investeringer og hvordan de behandler risikoen.

I Sverige har vi fått tilbakemelding fra Carl-Johan Lagerkvist som jobber på Sveriges Landbruks Universitet, også kjent som Ultuna, på at det er vanskelig å gi et generelt svar. Rente blir risikojustert og skal inneholde et alternativkostnadsaspekt (Lagerkvist 2011). Svensk landbruk er betydelig redusert siden 1930-årene. En tredjedel av åkerarealet og fire femdel av alle jordbruksforetak er borte (Jordbruksdepartementet 2010). Landsbygdedepartementet har satt sammen et program for svensk landbruk i årene 2007 til 2013. Her er det mål om å øke sysselsettingen i landbruket, gjøre svensk jordbruk mer miljørettet og forbedre mulighetene for å leve og arbeide på landsbygda (Ibit). Skulle man tro media, så har programmet gitt resultater. Investeringslysten til svensk landbruk har vært låber, men er nå tilbake. Antall søknader til investeringsstøtte økte med 12 % i 2010 (Jøsang 2011).

Situasjonen i Danmark er den samme som i Norge ved at rentekravet i landbruket ikke svarer til krav som settes i andre næringer. Rentekravet i landbruket er ofte på linje med renten på alminnelig fremmedkapital. Man ser ut til å glemme at investeringene i landbruket ofte er knyttet til en betydelig risiko og at denne risikoen burde bli tatt mer hensyn til i kalkulasjonsrenten (Rasmussen 2011). En utbredt oppfatning er at avkastningskravet settes så lavt som 5 % for at den skal være lønnsom (Rossen 2010). Det danske landbruket setter for lavt avkastningskrav på sine investeringer, og opplever flere konkurser og krise som følge av økende gjeldsgrad (Ibit). Denne negative tendensen gjenspeiles også hos bankene, med en tydelig trend er at banker med mange landbrukslån i økende grad gir avslag (Ipsen 2010).

3.5.5. ROI – RETURN ON INVESTMENT

ROI er et annet mål på renteberegning. Det er et prestasjonsmål brukt til å evaluere effekten i etterkant av en investering. Den kan brukes for å følge opp lønnsomhetsmålet, og for å se på nytten av investeringen.

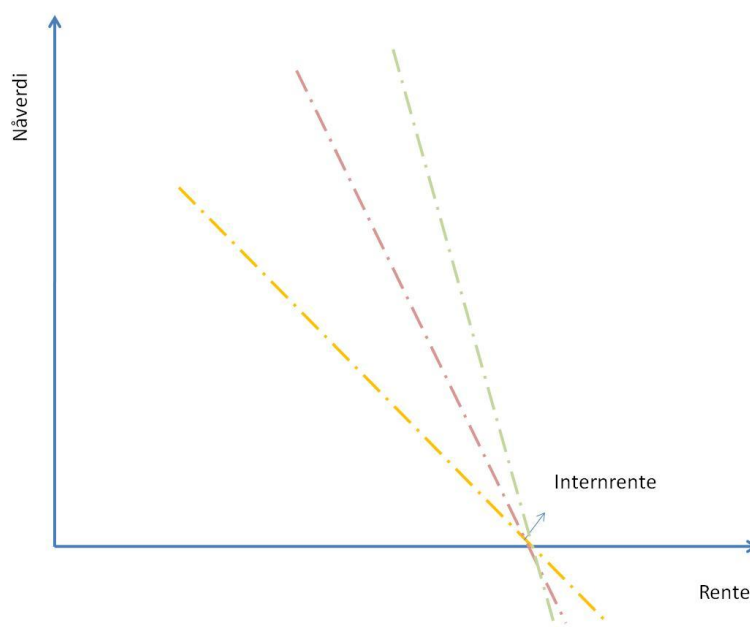
$$ROI = \frac{\text{inntekt} - \text{kostnad}}{\text{investeringskostnad}}$$

Formel 3

Dersom denne renten er negativ eller veldig lav har ikke investeringen gått som planlagt. En lav ROI er på 5 %, som tilsvarer en risikofri rente. En høy vil være på 25 % (Anthony & Govindarajan 2007). Flere har kritisert ROI fordi det er en upresis måte å regne ut nytten av investeringen på. Her vil det være viktig å definere begrepene. Hva menes med investering, hele kapitalen eller kun selve investeringen? Hva inkluderes i kostnader? Dersom man sammenlikner ROI over en lengre periode vil dette målet være ufullstendig. Dette kan være på grunn av avskrivninger eller en lavere eiendelsverdi. ROI vil da vise en stadig potensielt høyere verdi, selv om driften går like bra eller dårligere.

3.6. INTERNRENTEMETODEN

Internrentemetoden er brukt av Innovasjon Norge under vurderingen av et prosjekt. Internrenten kan betraktes som forrentning av den kapitalen som til enhver tid er knyttet til prosjektet. Prosjektet er lønnsomt dersom internrenten er større enn avkastningskravet (Finansdepartementet 2010).

Figur 10: Nåverdigraf med internrente

I en nåverdigraf vil man finne internrenten i det punktet på den horisontale aksene hvor nåverdien er lik null og krysser renteaksene. Det man ikke kan si noe om er hvordan grafen utvikler seg tross av at man kjenner internrenten. Bruk av internrenten på den måten derfor feil, da den kun skal brukes om

man ikke har noen annen rente å bruke. Internrenten vil påvirkes av hvilken avskrivningsmetode som benyttes.

3.6.1. AVSKRIVINGSMETODE

Nedenfor har vi nevnt de tre bedriftsøkonomiske avskrivningsmetodene:

1. Degressive avskrivninger: Pengemessige beløpet starter høy og synker i hver periode
2. Progressiveavskrivninger: Pengemessige beløpet starter lavt og øker for hver periode
3. Lineære avskrivninger: Likt avskrivningsbeløp hver periode

Saldometoden, som er en degressiv avskrivningsmetode, benyttes i landbruket når det er snakk om skatteregnskap. Den metoden egner seg når driftsmidlene synker raskt i verdi i begynnelsen av anskaffelsen for å synke langsommere etter hvert (Sander 2004). Man avskriver en prosentandel av gjenværende verdi, på denne måten vil avskrivningene være høyest de første årene. I driftsregnskapene til NILF brukes lineære avskrivninger.

3.7. GJELD

Gjeldsgrad er et forholdstall mellom egenkapital og gjeld. En gjeldsgrad på 1 vil si at bedriften har like mye gjeld som egenkapital. Desto lavere dette forholdstallet er, desto mer solid fremstår bedriften. Gjeldsgraden viser hvor mye tap driften tåler før det går utover lånegiverne.

$$gjeldsgrad = \frac{gjeld}{egenkapital}$$

Formel 4

Det er normalt å kreve høyere avkastning på investeringen om gjeldsgraden er høy fordi kreditorene vil ha igjen for risikoen de utsettes for. Forbrukerrådet anbefaler at gjeldsgraden ikke bør overstige 1,85 (Hoff et al. 2007). Dette for å kunne betjene lånet dersom renten stiger.

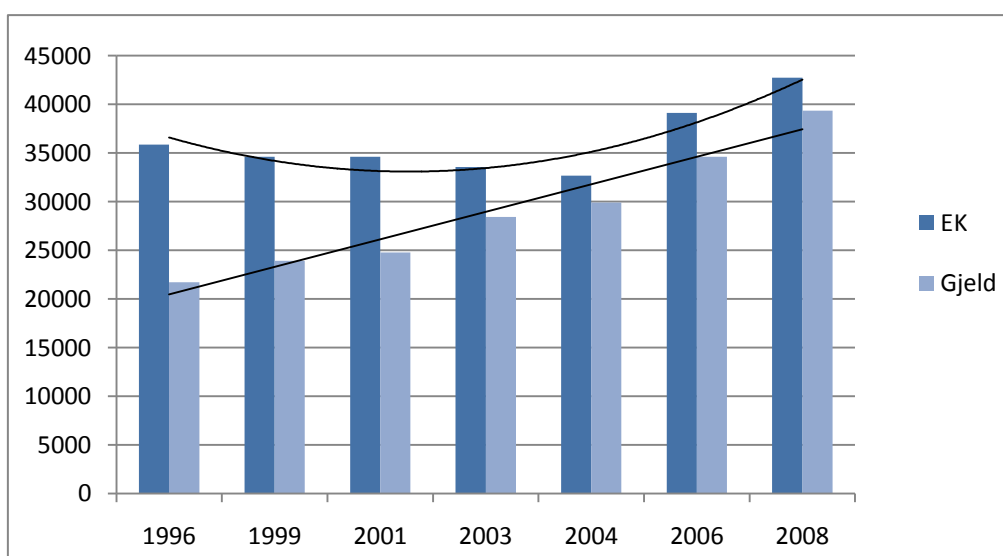
3.7.1. GJELD I LANDBRUKET

Tabellen nedenfor gir en oversikt over hvordan EK og gjeld har utviklet seg i det norske landbruket fra 1996 til 2008 (i 1000 kroner).

Tabell 6: Viser gjennomsnittlig EK, gjeld og gjeldsgrad for gårdsbruk i Norge (NILF)

	1996	1999	2001	2003	2004	2006	2008
EK	35 873	34 620	34 607	33 563	32 664	39 131	42 758
Gjeld	21 714	23 921	24 794	28 415	29 897	34 607	39 340
Gjeldsgrad	0,61	0,69	0,72	0,85	0,92	0,88	0,92

Tabellen viser at gjeldsgraden i 2008 var på 0,92. Dette er langt under forbrukerrådets anbefalte maksimum på 2,5, noe som er positivt. Det vi imidlertid ser er at gjeldsgraden har steget fra 0,61 til 0,92 fra 1996 til 2008.

Figur 11: Viser EK og gjeld for gårdsbruk i Norge i perioden 1996 til 2008 (tall i 1000) (NILF 2010)

Man ser av figuren at gjelden øker jevnt fra 1996 til 2008. Egenkapitalen har sunket frem til 2004, for så å ha gått opp igjen de siste årene. Situasjonen så ut til å være bedre i 1996, da landbruket hadde litt mindre egenkapital, men samtidig hadde lavere gjeld.

KONKURSER I LANDBRUKET

Dersom gjelden blir uhåndterbar stor, kan det å slå seg konkurs være den eneste utvei. Konkurs i landbruket er i midlertidig lav i forhold til andre bransjer. Tall fra analyseselskapet Experian viser at

konkursraten for foretak innen jordbruk og skogbruk var på 0,03 % i 2007. I andre enden av skalaen har vi hotell- og restaurantnæringen med en konkurstrate på 1,22 % (Gardsplassen.no 2008). Rolf Wilhelmsen i inkassoselskapet Aktiv Kapital sier til gardsplassen.no at bønder ofte er organisert som enkelpersonforetak. De har derfor en høyere betalingsmoral enn større bedrifter som for eksempel er organisert som et AS (ibit). Mange banker ser på gårdbrukerne som sikre betalere og opplever sjeldent tap på lån til landbruket. En del av låneopptakene finansieres i midlertidig ofte med inntekter fra annet arbeid (Mengshoel 2007). En annen årsak til at konkursraten i landbruket er lavere enn annen næring kan være at mange velger å avvikle driften istedenfor å slå seg konkurs (Delvik 2010). Dersom en bonde sliter økonomisk er dette ofte tabubelagt, og mange synes det er vanskelig å be om hjelp (Østby 2011). Det kan gå så langt at driften blir erklært konkurs, og at tvangssalg må gjennomføres (Delvik 2010).

3.8. UTVIDET INNTEKTSBEGREP

Inntekt er økonomiske goder som en person eller bedrift erverver i en viss periode. En bonde vil ofte mene at gården gir merinntekt i form av andre goder enn inntekt i penger. Vi vil derfor ta hensyn til et utvidet inntektsbegrep i denne oppgaven.

Andre faktorer som kan gi en merinntekt ved å drive en gård kan være tradisjoner og trivsel. Flere familiemedlemmer bidrar ofte i gårdsarbeidet, noe som fører til at flere har interesse for at driften føres videre til neste generasjon. Bonden kan oppleve det som en høy verdi at det er dyr på gården og at man dyrker jorda selv. Dette kan potensielt gi økt livskvalitet. Verdien av å bo på en gård kan settes høyt dersom man verdsetter å ha god plass rundt seg. Gården har også ofte idylliske omgivelser omgitt av natur og relativt frie arealer. Dersom man har barn vil det å kunne tilby barna en stor lekeplass ofte være positivt. Å være sin egen herre og drive egen bedrift gir også ofte økt motivasjon og trivsel.

En ytterligere faktor er alternativet til jobb. Det finnes bønder som ikke har formell utdanning og muligheten for en annen jobb er liten. Trivsel på arbeidsplassen kan også ha mye å si for innsatsen man yter i jobben.

Kapitalbygging på gårdseiendommen fremfor å investere i andre selskaper kan gi en merverdi. En slik investering kan føles tryggere fordi en eier og driver noe eget. Dette kan gjøres gjennom for

eksempel kjøp av arealer eller bygging/oppgradering av driftsbygninger. Det kan da også gi en større sannsynlighet for at driften føres videre i neste generasjon og gir en potensiell tilleggsverdi.

Levekårsdata for landbruket gir et bilde som viser stor tilfredsstillelse i yrket, selv om en del klager på inntekten. For mange vil bondeyrket stå som et meget attraktivt yrke preget av stor valgfrihet, selvstendighet og herredømme over egen aktivitet. Yrkesstolthet er derfor en karakteristikk som står sterkt i landbruket, der man er inspirert av hundreårig tradisjon for forvaltning av naturressurser (Rødseth 2002).

Med bakgrunn i disse faktorene er det grunn til å hevde at flere momenter enn ren avkastning spiller inn når man vurderer en større investering i landbruket. Det å være bonde er ikke bare et yrke, men også en livsstil, der yrkesidentifisering kan stå høyt i forhold til andre næringer.

3.9. OPPSUMMERING

Entreprenøren i markedet setter sin idé ut i livet, men trenger markedsøkonomi for å få belønningen for den risikoen han tar. Entreprenørens psyke og evne til å ta til seg informasjon virker inn på måloppnåelse. Derfor er entreprenørskap vanskelig å lære seg da personlige egenskaper er en mer grunnleggende faktor.

Motivasjon og kunnskap kan spille inn på hvor vellykket en investering er, og hvordan driften går i etterkant. Motivasjonsfaktorene hos en bonde er stilt annerledes enn hos andre arbeidstakere, fordi bonden er sin egen herre. Kunnskap og å sette seg mål for driften vil derfor være viktig for å få til en levedyktig bedrift.

Bonden opererer i dag i et politisk styrt marked og har mange reguleringer å forholde seg til. I Sverige og Danmark er markedet landbruksproduktene omsettes i tilnærmet lik markedsøkonomi og det tillates et større produksjonsvolum. Vi ser i midlertidig at forholdene i Danmark er relativt lik Norge når det gjelder lønnsomhet. De tar ikke nok hensyn til risiko når de investerer, til tross for at enhetene ofte er større enn de norske. Risikoen bonden tar ved å investere kan ofte begrunnes med det utvidede inntektsbegrepet som gir bonden en merverdi utover inntekten.

4. METODE

I dette kapitlet tar vi for oss hvordan data er samlet inn og bearbeidet i forhold til vår problemstilling. Vi skal redegjøre for valg av metode, undersøkelsesdesign, databearbeiding og tolking av innsamlet data.

”En metode er en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme fram til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener dette formålet, hører med i arsenalet av metoder”.

Dette sitatet av Vilhelm Aubert (Gotvassli 1999) illustrerer hvor vidt og omfattende metodebegrepet er. Den opprinnelige greske betydningen av metode er *veien til målet* (Kvale & Brinkmann 2009). Metode sier altså noe om hvordan vi går fram for å samle inn empiri om virkeligheten. Det er ikke likegyldig hvilken metode som velges. I samfunnsvitenskapelig sammenheng, hvor hensikten er å komme fram til en ny eller bedre forståelse av samfunnet, setter Hellevik (1991) fram følgende krav til metoden (Hellevik 1991):

1. Det må være samsvar med den virkeligheten vi undersøker
2. Det må skje en systematisk utvelging av data
3. Vi må ha mest mulig nøyaktig bruk av data
4. Resultatene må presenteres på en slik måte at det åpner for kontroll, etterprøving og kritikk
5. Resultatene må åpne for ny erkjennelse av de samfunnsforholdene en står ovenfor, og slik gi grunnlag for videre forsknings- og utviklingsarbeid og for økt erkjennelse

4.1. METODISK TILNÆRMING TIL VALGT PROBLEMSTILLING

Når vi vet lite om temaet vi skal undersøke, og problemstillingen er uklar, da er kvalitativ metode best egnet (Jacobsen 2005). Begrenset kunnskap om problemstillingen før vi skal gjennomføre en undersøkelse, gjør det svært vanskelig å formulere gode spørsmål til et spørreskjema. Derfor vil et kvalitativt opplegg passe bedre siden vi da er åpne for de impulser som måtte komme, og metoden legger få begrensninger på de svar respondenten kan gi. Selv om vi syntes vi hadde god oversikt over temaet vi skulle undersøke, betraktet vi oss som relativt ukjente på det feltet vi skulle undersøke.

Den kvalitative forskeren kan kalles en *bricoleur* (Moene 2005). En bricoleur produserer et *bricolage*, på samme måte som eksempelvis en syerske setter sammen filtbitar til et teppe. En kvalitativ forsker fanger opp ulike biter av en situasjon, og setter disse sammen til en helhet. Mønsteret i teppet vil være preget av forskerens *briller*. Vårt teoretiske ståsted sammen med våre erfaringer vil være med å prege det bildet som dannes (Postholm et al. 2005). Vi synes metaforen om mønster i teppet som en betegnelse på vårt arbeid med datainnsamling og analyse av materialet er god. Selv om vi hadde en oppfatning av at vi gikk inn i feltet med et åpent sinn, og var mottakelig for det intervjuobjektene ville fortelle oss, så var våre spørsmål preget av *antagelser* om hva vi ville finne. Det faktum at vi som skriver denne oppgaven har utdanning innen økonomi og administrasjon og ikke erfaring fra gårdsdrift eller formell landbruksutdanning, har trolig ført til at de spørsmålene vi stilte respondentene er forskjellig fra spørsmål som forskere med annen erfarings- og utdanningsbakgrunn ville stilt. At vi kunne velge hvilket mønster teppet skulle få, ble tydelig når vi skulle begynne å tolke og sette sammen biter av de 9 intervjuene og lage en helhet av det.

4.2. UNDERSØKELSESDSIGN

Valg av riktig undersøkelsesdesign har stor påvirkning på undersøkelsens gyldighet (Jacobsen 2005).

Det er derfor hensiktsmessig å undersøke følgende:

1. Studien går i bredden (ekstensiv) eller i dybden (intensiv)
2. Studien er beskrivende eller forklarende

Intensiviteten går på hvor mange undersøkelsesenheter man ønsker å studere nærmere, mens ekstensiviteten sier noe om hvor mange undersøkelsesenheter man ønsker å uttale seg om (Jacobsen 2005). Det beste er å ha både intensivitet og ekstensivitet. Dette er ofte for tid- og ressurskrevende, derfor må man ofte velge. Vår problemstilling indikerer at vi ønsker å beskrive hvordan gårdbrukere tar hensyn til risiko når de vurderer om en større investering skal gjennomføres eller ikke. Vi ønsker nyanserte beskrivelser av hvordan gårdbrukerne kalkulerer inn risikoforhold i vurderingene av om en investering er lønnsom, og vil gå i dybden på dette temaet. Et slikt undersøkelsesdesign tilsier en intensiv studie. Videre er undersøkelsen vår avgrenset både i tid og rom, ved at den er begrenset til gårdbrukere i Østfold og Akershus som har gjort en større investering i 2008 (respondentene er nærmere beskrevet i avsnitt 4.3) og antall timer tilgjengelig for oppgaven.

Man må også finne ut om problemstillingen ønsker å beskrive eller forklare noe. Forklaring av kausale sammenhenger krever noe mer enn beskrivelse, men det er nødvendig å beskrive før man kan forklare. Vi har forskjellige type undersøkelser (Jacobsen 2005)(side 101):

1. Tverrsnitt (en situasjon på et gitt tidspunkt)
2. Tidsserie (utviklingen i et utvalg over tid)
3. Kohort (utviklingen i en spesiell gruppe over tid)
4. Panel (utviklingen hos enkeltpersoner over tid)

Vi kom frem til at vi har gjennomført en tverrsnittsundersøkelse. Denne type undersøkelse passer når vi har tilstanden på et gitt tidspunkt i en gruppe, og det er samvariasjon mellom ulike forhold (ibit). Undersøkelsen vår skal inneholde en vurdering av lønnsomheten av investeringene og om det gikk som planlagt. Dette tilsier retroperspektiv tverrsnittsundersøkelse. Her spør vi respondentene våre om hendelse tilbake i tid. Intervjuet vil vi komme tilbake i avsnitt 4.4.1. Først vil respondentene våre bli beskrevet.

4.3. RESPONDENTER

Vårt valg av respondenter er gjort ut fra temaet i oppgaven. Ut fra denne problemstillingen kunne alle bønder som har investert i Norge vært respondenter, men siden oppdragsgiver er Innovasjon Norge Østfold er området avgrenset til Østfold og Akershus. Konteksten er derfor alle bønder i Østfold og Akershus, mens populasjonen er alle som har investert med støtte fra Innovasjon Norge. Man velger seg ofte et utvalg av populasjonen for å gjøre undersøkelsen håndterbar. Det er viktig at dette utvalget blir representativt, at det ligner populasjonen på alle relevante kjennetegn.

Utvalget ble ytterligere begrenset ved å sette som krav at første fulle driftsår etter investeringen var i 2009. Da har man regnskapstall fra 2009 å gå ut i fra, samt at vi kan bruke intervjuet til å få innsikt i hvordan driftsåret 2010 gikk. Investeringsåret for våre respondenter er 2008, og 2007 regnskapet skal ikke være påvirket av investeringen. Dette for å muliggjøre en sammenligning av regnskap før og etter investering. Da NILF trenger regnskapsfiler som er enkle å håndtere ble det også stilt krav om at respondentene skulle bruke regnskapsprogrammet Duett eller Agroøkonomi.

Det ble ikke satt noen kriterier for hvilken driftsform den enkelte har, kun at det skal gå innenfor tradisjonelt landbruk. For å kunne se på totalregnskapet for brukene på en lettfattelig måte har vi kun sett på enkeltpersonforetak. Problemstillingen sier at vi skal se på større investeringer. Det ble derfor satt som krav at investeringen skulle ligge fra fire til åtte millioner kroner. Man har satt åtte

millioner som et øvre tak fordi det er et fåtall som investerer et høyere beløp og vi ønsket å samle utvalget vårt.

Tabell 7: Viser utvalgsriteriene for våre respondenter

Enkeltpersonforetak
Driftsform innenfor tradisjonelt landbruk
Investering mellom fire til åtte millioner kroner
Investeringsår: 2008
År før investering uten investeringspåvirkning: 2007
Første fulle driftsår: 2009
Regnskapsprogram: Duett eller Agro

Når man utfører intervju bør man sette en øvre ramme på 20 respondenter, fordi intervju beslaglegger mye tid, spesielt om man reiser og besøker informantene. Samtidig kan ikke utvalget bli for lite, så et utvalg mellom fem og ti informanter vil være hensiktsmessig (Jacobsen 2005). Innovasjon Norge plukket ut respondentene ut fra de satte kriterier. Det var 16 respondenter som oppfylte de fleste kravene i Østfold og Akershus. De som ikke oppfylte kravene var en som driver kvoteleiesamdrift, en brukte et annet regnskapsprogram, mens to andre ikke bygde i 2008. De har alle fått innvilget støtte i 2008 og dermed er et viktig kriteri oppfylt. Dette er et overkommelig antall, og vi valgte derfor å spørre alle om de ville være med på et intervju. Av disse var det ni som svarte ja, og seks som leverte regnskapstall.

4.4. DATAINNSAMLING

I det meste av metodelitteraturen brukes betegnelsen *datainnsamling*. Det kan diskuteres om dette er riktig ord å bruke (Gotvassli 1999). Når vi samler inn noe, indikerer det at vi plukker sammen noe som ligger der ute fiks ferdig. I virkeligheten er det snarere en *dataskaping* eller *dataproduksjon* som skjer. Grovt sett er det vanlig å operere med tre primære typer datakilder (Gotvassli 1999)(side 135):

1. Observasjon – både gjennom åpen eller skjult tilstedeværelse
2. Intervju – både strukturerte, halvstrukturerte og åpne samtaler
3. Skriftlige kilder – offisielle dokumenter, møterefater og mer private nedtegnelser

4.4.1. DET KVALITATIVE FORSKNINGSINTERVJUET

Det kvalitative intervjuet kan gi forskeren rik innsikt i komplekse forhold som menneskers holdninger, verdier og adferd. Det finnes en rekke ulike intervjueteknikker innenfor den kvalitative tilnærmingen, der både grad av struktur og hvilken type informasjon intervjueren er ute etter, varierer. Det ustrukturerte, ustandardiserte dybdeintervjuet kjennetegnes av at innholdet i svært liten grad er bestemt på forhånd. Forskeren kommer gjerne med et generelt tema som informantene snakker fritt om. I motsetning til dette står det strukturerte intervjuet der innholdet styres av en intervjuguide med spesifikke tema og spørsmålsformuleringer. Felles for de ulike kvalitative intervjueteknikkene er imidlertid at de tillater fleksibilitet i intervjusituasjonen (Bauman & Adair 1992). Vi hadde utarbeidet en intervjuguide, og intervjuet var således delvis strukturert. Intervjuguiden kommer vi tilbake til i avsnitt 4.4.3. Et ustrukturert intervju stiller store krav til intervjueren (Kleven et al. 2002). Man må ha gode fagkunnskaper på det området intervjuet skal handle om, og man må kunne få den som intervjues til å åpne seg og snakke. Man må videre kunne følge utviklingen i samtalen og fange opp interessante momenter som dukker opp. Det er også viktig å kunne stille gode tillegsspørsmål som fører samtalen videre (Kleven 2002). Selv om vi ikke har erfaring fra gårdsdrift, eller formell landbruksutdannelse, mener vi at vi har forutsetninger nok til å stille de riktige spørsmålene. Dette fordi vi først og fremst ser på de økonomiske momentene. Håndtering av risiko skal kalkuleres inn i investeringsanalyser og dermed kommer vår finans og bedriftsøkonomiske teori inn. Vi mener derfor vi er i stand til å vite hva vi skal fokusere på under intervjuene.

Mulige ulemper ved å velge en kvalitativ intervjuform er at vi får et svært begrenset utvalg, og mulighetene for generalisering vil være små. På den annen side ville dybden i materialet gått tapt ved å velge en kvantitativ metode. Vår oppgave har på mange måter handlet om å få en dypere innsikt i hvordan gårdbrukerne tenker i forhold til gårdens framtidige utvikling og hvordan dette påvirker deres holdning til risiko. Dalen henviser til blant annet Kvale, som i denne forbindelse bringer på bane begrepet *livsverden* (Dalen 2004). Han hevder at det kvalitative forskningsintervjuet forsøker å forstå verden ut fra intervjupersonenes synspunkt.

4.4.2. DOKUMENTUNDERSØKELSE

Dokumentundersøkelse blir i vår avhandling å betrakte som en sekundærkilde. Aktuelle dokumenter har vært driftsregnskap for 2007, 2008, 2009 og driftsplaner. Ved å *triangulere* mellom intervju og dokumentundersøkelse under innsamlingen av data, øker vi gyldigheten av våre funn og konklusjoner. Triangulering innebærer at forskeren bruker flere kilder for å innhente datamaterialet,

og oppfattes som en måte å sikre kvalitet på en studie, da flere datakilder kan understøtte hverandre (Moene 2005).

NØKKELTALLSANALYSE

For å kunne besvare noen av hypotesene har vi valgt å se på noen nøkkeltall som kan bekrefte eller forkaste hypoteser. Grunnen til at vi ønsket å se på tall ved siden av intervjuene var å få et sikrere resultat ved å underbygge analysene våre med sammenlignbare tall. Vi sammenlignet regnskapet fra 2007 og 2009, altså før og etter investeringen, for å se hvordan inntektsutviklingen var blitt. Her har vi sett på annen inntekt mot driftsresultat og gjeldsgrad. Dette er alle kjente prestasjonsmål som vi synes fungerer godt til sammenligning.

DRIFTSPLAN

Vi gjennomgikk alle driftsplanene før intervjuet slik at vi hadde en viss oversikt over de enkelte brukenes drift før vi startet intervjuet. I driftsplanene fant vi budsjettert dekningsbidrag, driftsoverskudd og et eventuelt rentekrav.

4.4.3. INTERVJUGUIDE

Til vår undersøkelse utarbeidet vi en intervjuguide på bakgrunn av hypoteser vi ville ha svar på (se vedlegg). Temaene var et resultat av vårt kjennskap til feltet og våre studier av relevant teori. I utarbeidelsen av intervjuguiden lå naturligvis problemstillingen til grunn. Den dannet bakgrunnen slik at spørsmålene vi stilte var relevante og ville skaffe til veie nødvendig empiri. Intervjuguiden ble utarbeidet i samarbeid med NILF og veileder.

Vi utførte et testintervju på en medstudent, som kunne vært innenfor utvalget vårt. Dette var en bra måte å teste intervjuguiden på. Det var en viktig erfaring for oss som intervjuere for å se hvordan man fungerer i en intervjusetting, samt at vi fikk trent oss i blant annet oppfølgings spørsmål. Erfaringen vi fikk fra dette testintervjuet var at intervjuguiden fungerte bra, men at vi manglet et avsluttende spørsmål og et par oppfølgingspunkter.

Det første temaet vi tok opp i intervjuet var av generell karakter, for så etter hvert å komme inn på tema som i større grad gikk direkte mot problemstillingen. Dette gjorde vi fordi vi hadde en oppfatning av at det er lettere for informantene å ta opp den typen problemstillinger etter at intervjuet har pågått en tid, og det er etablert en trygghet i situasjonen.

Intervjuguiden fungerte godt til å gi svar på våre hypoteser. Den var godt gjennomarbeidet opp mot disse, noe vi merket i analysearbeidet. Alle spørsmålene med svar ble brukt og var relevante. Vi fikk også jevnt over gode samtaler med våre respondenter.

4.4.4. GJENNOMFØRING AV INTERVJUENE

Intervjuet valgte vi å utføre på respondentene sine respektive gårder, dette for at respondenten skulle slippe å bruke mer tid på oss enn nødvendig. Respondentene har en travel hverdag og det er enklere å få de med på et intervju når de slipper å bruke tid på reising. Ulempen med å være hjemme hos bonden, var at vi stadig ble forstyrret. Gjengangere som forstyrret våre intervjuer var mobiltelefoner som ringte, unger som var hjemme, eller besøk. Forstyrrelsene var i midlertidig av en slik karakter at de ikke utgjorde noe problem for gjennomføringen av intervjuene. Intervjuguiden ble ikke utsendt på forhånd. Dette var et bevisst valg, da vi ønsket å få respondentenes umiddelbare svar og ingen innøvde svar.

Det ble benyttet lik intervjueteknikk og arbeidsfordeling ved alle intervjuene. Det ble brukt båndopptager som en sikkerhet fordi den som noterte ikke kunne få med seg all informasjon som respondenten kom med. Ingen av respondentene hadde noen innvedninger mot dette, så lenge båndet ble slettet når oppgaven blir ferdig. Båndopptakeren førte til at samtalen fikk en bedre flyt, og vi kunne i større grad holde øyekontakt og hele tiden komme med oppfølgingsspørsmål. Vi hadde med en ekstra båndopptaker som reserve i tilfelle teknisk svikt, men ingen intervju ble avbrutt på grunn av problemer, noe vi er godt fornøyd med.

Vi startet intervjuene med å informere om hvem vi er og formålet vårt, samt hvordan data ville bli behandlet. Deretter kom vi med helt enkle bakgrunnsspørsmål for å få samtalen i gang, etterfulgt av mer direkte spørsmål. Det var naturlig nok forskjell på hvor taletrenge respondentene var. Enkelte pratet ivrig i vei og svarte på spørsmålene før de ble stilt. Noen ganger var det av ulike grunner ikke aktuelt å stille alle spørsmålene, men dette påvirket ikke samtalen negativt av noen grad. Helhetlig mener vi at intervjuene fungerte bra og vi ble meget godt mottatt av alle vi besøkte.

4.5. BEARBEIDING AV DATA

Det ble utført 9 intervjuer, som varte mellom 45 minutter og 90 minutter. Dette ga en betydelig mengde datamateriale så derfor noterte vi kun det relevante for vår problemstilling fra intervjuene. Datafilene med opptak ble lagret på en disk og gjennomhørt flere ganger. Etter hvert intervju ble de skriftlige notatene renskrevet og båndopptaket hørt igjennom. Slik mener vi at alt det vesentlige ble

oppfattet og tatt med i analysen. Samtidig som vi hørte igjennom opptakene noterte vi ned egne meninger som merknader i teksten. Disse notatene fungerte som et startpunkt for analysen.

Databearbeidingen fungerte bra og det var forholdsvis lett å trekke ut det vesentlige som ga oss svar på hypotesene våre. Dette skyldes mye at vi hadde en god intervjuguide som var bra gjennomarbeidet på forhånd. Det å transkribere intervjuet ville tatt lang tid, og de vi rådførte oss med anbefalte ikke å gjøre det. Det tok derimot en del tid å spole frem og tilbake i alle opptakene, så bearbeiding av data tok generelt lang tid.

4.6. OPPGAVENS RELIABILITET, VALIDITET OG GENERALISERBARHET

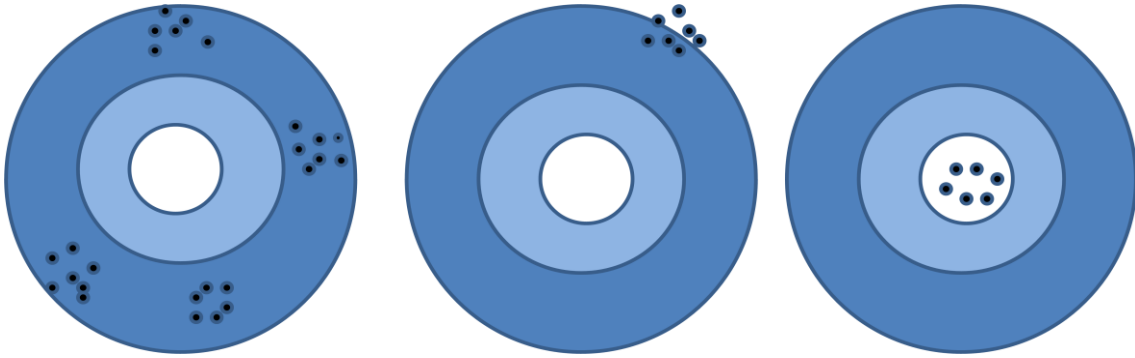
En kvalitativ undersøkelse må også bli vurdert i forhold til om konklusjonen er gyldig og pålitelig. Et sitat fra David Silverman bekrefter viktigheten ved å teste gyldigheten ved resultatene (Silverman 1993) (side 153):

[...] Gyldighet er viktig uansett ens teoretiske innfallsvinkel, enten bruk av kvantitative eller kvalitative data.

Ved drøfting av gyldighet og pålitelighet i kvalitative data er nødvendig for å forholde seg kritisk til kvaliteten på data som er samlet inn. Følgende spørsmål kan være lurt å stille (Jacobsen 2005):

1. Kan vi stole på dataene våre? (reliabelt)
2. Har vi funnet svar på det vi ønsket? (validitet)
3. Kan våre resultater overføres til andre prosjekter? (generalisering)

Figur 12 viser en illustrasjon av reliabilitet og validitet. Prikkene viser hvilke resultater forskjellige forskere har gjort til ulike tider. I blinkskiven til venstre har vi verken validitet eller reliabilitet. Man har ikke truffet blinken, altså riktig svar, og man har heller ikke oppnådd like resultater. En slik undersøkelse kan sies å være lite nyttig. Midterste blinken illustrer at her har forskere oppnådd samme resultat, men de har ikke trukket riktig konklusjon. Å havne i en slik situasjon er bedre enn den forrige, da man kan diskutere om resultatet er så sant som det kan bli når flere er enig. Den siste blinken viser det optimale, her har flere trukket riktig konklusjon. Validiteten og reliabiliteten er dermed god og undersøkelsen må betegnes som meget vellykket.

Figur 12: Illustrasjon av reliabilitet og validitet (Alfnes 2009)

Om andre forskere hadde utført lignende undersøkelser i samme område og med like kriterier for utvalget skulle resultatet blitt det samme. Vi mener også at konklusjonene ligger nært sannheten og dermed nærmer oss blinken til høyre.

4.6.1. RELIABILITET

Reliabilitet har med forskningsresultatenes troverdighet å gjøre. Hvilke data brukes, hvordan samles de inn og hvordan de blir bearbeidet (Johannessen et al. 2004). Ofte sees reliabiliteten i sammenheng med spørsmålet om hvorvidt en annen forsker kan reproducere resultatet ved et annet tidspunkt. Vil intervjupersonen gi samme svar til en annen forsker, for eksempel en eldre person som ser mer kunnskapsrik ut enn en masterstudent? Det er ønskelig med en høy reliabilitet ved ethvert forskningsprosjekt, men dette kan motvirke kreativ tenking og variasjon (Kvale & Brinkmann 2009).

Reliabiliteten øker når vi begge deltok på alle intervjuene og at båndopptaker ble brukt.

Båndopptakeren har god kvalitet og får med seg alle lyder, så det var lett å høre hva alle sa til enhver tid. Det som kan trekke reliabiliteten ned er at vi utførte retroperspektiv tverrsnittundersøkelse.

Dette krevde at respondentene våre forteller vurderingene før investeringen, samt hvordan gjennomføringen ble utført. Som nevnt tidligere innebar investeringen at gården ble levedyktig eller at bøndene kunne fortsette driften, dermed legger vi til grunn at de husker godt vurderingene de stod ovenfor for noen få år siden. Den nye situasjonen med høy gjeld påvirker også hvor godt investeringen huskes.

Gjennomgangen og noteringen fra båndopptakere til papiret kan også føre med seg svikt av påliteligheten. For det meste var det liten tvil om hva respondentene mente, slik at sjansen for feiltolking anser vi som forholdsvis liten.

4.6.2. VALIDITET

Validitet sier noe om hvor gyldig våre funn er. Gyldighet skilles mellom intern og ekstern gyldighet. Intern gyldighet sier noe om de data vi har samlet inn og om de konklusjoner vi har tatt er riktige. Dersom de med tilstrekkelig bakgrunn er enig, dess mer gyldig er konklusjonen. Ekstern gyldighet dreier seg om de funnene vi har gjort kan generaliseres. Dette tar vi opp senere under generaliserbarhet. Graden av internt gyldighet fra våre intervjuer er avhengig av om respondentene våre har svart ærlig og om bearbeidning og analyse har gitt de riktige konklusjonene. For å sikre dette er det viktig å bygge opp tillit og bli kjent med respondentene, slik at de svarer godt på spørsmålene. Dette følte vi var tilfellet og at det ble gode samtaler. Vi har ingen grunn til å tvile på svarene respondentene våre gav. Vi mener de svarte oppriktig og ærlig på våre spørsmål, mulig fordi de så på oss som en nøytral part. De svarene de gav oss stemmer og overens med det tallene fra regnskap og driftsplan sier. Trianguleringen vi har gjennomført er derfor med å gjøre våre funn gyldige. Behandlingen av datamaterialet og selve analysen er utført etter teori- og metodevalg. Dette gir god troverdighet til resultatene.

4.6.3. GENERALISERING

Generalisering, også kalt overførbarhet, anser vi som aktuell i denne oppgaven når det gjelder problematikken rundt risiko. Oppgaven er relevant for alle typer landbruksnæringer som investerer i såpass store beløp. Dette vil da spesielt være i de områdene med lik topografi, som Jæren og deler av Trøndelag. Systemet rundt bonden med IN, rådgivingen og bankene mener vi også er overførbart, da dette bør fungerer på samme måte i resten av landet.

4.7. ETIKK OG ANONYMITET

Man kan si at man gjør innbrudd i menneskenes liv ved å studere dem. Hva de gjør, hvordan de tenker og hvordan de gjør det, blir analysert og sammenlignet (Jacobsen 2005). Vi har stilt spørsmål om hvorfor de investerte, om motivasjon og lønn. Forskningsetikk innebærer å drøfte de utfordringer man står ovenfor i vurderingen mellom undersøkelsen og respondent. Man har et ønske om så fullstendig informasjon som mulig på den ene siden, og samtidig må man ta hensyn til respondentens integritet på den andre siden (ibit). Det kan til tider være vanskelig å skrive sannheten, da det kommer frem både negative og positive forhold i undersøkelsen. Det er spesielt forhold rundt bonden og systemet vi ønsker å se på. Det vil si Innovasjon Norge, banker, dagens landbrukspolitikk og landbrukskontorene.

Respondentene er anonymisert, og flere har ønsket å lese gjennom våre funn når oppgaven leveres. Ikke alt som skrives i oppgaven kan oppfattes på en positiv måte. Det er en grunn til at vi ser på dette feltet og i den grad vi kommer fram til negative forhold, velger vi å tro at de det måtte gjelde ser på kritikken som en mulighet til læring.

4.8. OPPSUMMERING METODE

I dette kapitlet har vi redegjort for vår metodiske tilnærming til oppgaven. Vi har valgt å gjøre en retroperspektiv tverrsnittsundersøkelse på investering gårdbrukere har gjort i 2008. For å skaffe oss relevant empiri har vi valgt kvalitativ tilnærming og hovedkilden er 9 intervjuer. Dette vil være primærundersøkelse, i tillegg har vi gjort en sekundærundersøkelse som er dokumentanalyse der vi har sett på driftsregnskap og driftsplan. Våre funn nærmer seg reliable og valide, som vil si at de er riktige og treffsikre. Generaliseringen er også tilstede, da vi mener at problematikken rundt risiko i landbruket er overførbar til resten av landet.

5. EMPIRI OG ANALYSE

I dette kapittelet vil vi presentere våre funn og analyser. Vi tar først for oss de syv hypotesene og avslutter med hovedhypotesen. Hovedhypotesen behandler vi til slutt da den skal trekke de store linjene. Konklusjonen på vår problemstilling blir besvart i neste kapittel. Vi vil besvare hypotesene på grunnlag av data fra intervjuene, og fra nøkkeltallsanalyse og analysere dette ved hjelp av den utvalgte teorien. Dagens situasjon vil være med som et bakteppe for våre konklusjoner.

5.1. HYPOTESE1

Stor låneandel kan gi bønder problemer med gjeldsbetjeningen etter investeringen

De kapitalkrevende investeringene fører ofte til at bonden har høy gjeld. Enkelte gårdbrukere har i tillegg nylig tatt over gården, og har dermed del gjeld før investeringen.

5.1.1. GJELDSGRAD

Vi har sett på gjeldsgrad på gården totalt før og etter investering, samt investeringsåret. Fra teorikapittelet vet vi at gjeldsgraden ikke skal overstige 1,85. Strek betyr negativ egenkapital, derfor har vi ikke med gjeldsgraden der. Tabellen under viser oversikt over gjeldsgrad for de driftsregnskapene vi har mottatt.

Tabell 8: Viser gjeldsgrad for 2007 – 2009

Gård	2007	2008	2009
1	1,26	11,87	-
2	1,32	6,81	6,63
3	0,06	1,34	1,02
4	0,09	2,38	1,68
5	3,96	12,58	4146,38
6	11,6	56,56	-

Det disse tallene viser oss er at gjeldsgraden øker fra 2007 til 2009. Gjeldsgraden i 2008 kan gi et feil bilde, derfor vil vi fokusere på de andre årene. Som vi ser, er det to gårdsbruk som har for høy gjeldsgrad før investering, mens det i 2009 er fire gårdsbruk som har for høy gjeldsgrad. Man kan altså se at det blir et annet bilde av gårdene etter investeringen. Gård 5 har liten EK i 2009 og får derfor en høy gjeldsgrad. Tabellen viser at det er de to gårdene med lavest gjeldsgrad før investeringen som kommer best ut også etter investeringen.

Utvalgets investeringer bærer preg av lite egenkapital og mye lån. INs støtte øker egenkapitalen i prosjektet. Vi ønsket opplysninger om hvordan investeringen ble finansiert. Dette for å vurdere sentrale økonomiske størrelser som gjeldsgrad og rentebelastning. Her er hva respondentene svarte.

5.1.2. HVORDAN BLE PROSJEKTENE FINANSIERT?

”Lån + støtte+ EK. Problemet er at støtten kommer i ettertid. Kan søke om å få den underveis, men tar en dag å søke og det er det ikke verdt.”

”Finansierte alt gjennom lån fra landkreditt. IN kom inn i ettertid og tok noe av lånet. Fikk også BU-midler.”

”100 % lån så å si”

”Lånte alt sammen med nedbetaling på 20 år. Fikk 50 000 kr fra IN, ingen rentestøtte. Regna med å få mer. I alle fall 6-sifra beløp.”

Prosjektene ble først og fremst finansiert ved lån av banken eller IN, i tillegg til at bonden som regel gikk inn med litt egenkapital og egeninnsats. Støtten fra IN varierte fra 50.000 til 600.000.

5.1.3. GJELDSBETJENING

Flere i utvalget frykter renteoppgang da det vil føre til at det blir vanskeligere å håndtere gjelden. Noen har problemer med å betale renter og avdrag i dag, og med en renteoppgang vil situasjonen forverre seg.

”Ny situasjon å sitte med så mye gjeld.”

Det er forskjell på å frykte renten og å mislike den. Med dette mener vi at de som frykter renten vil ved renteoppgang få problemer med å håndtere gjelden. De som misliker renten syns de betaler nok i rente og avdrag i dag, men har ikke noe problem med å betale mer.

”Jeg har nå pantsatt alt jeg eier, så å sitte med så store lån er en stor risiko. Jeg har ingen plass å gjøre av meg/familien om vi ikke kan håndtere lånene.”

”Renta! Går den opp mye så... Redd for renta.”

”Nå er det ingen retur, kan ikke betjene gjelda på en annen måte. Stor forskjell på før og etter investeringen. ”

Driftsplanene budsjetterte med høyere rente enn hva som faktisk har vært. Samtlige har derfor en god margin der.

5.1.4. KONKLUSJON HYPOTESE 1

Hypotesen kan verken bekreftes eller avbekreftes. Utvalget vårt er spredt, hvor noen vil klare seg bra, mens andre kan få problem med betjeningen av lånet. Gjeldsgraden viser at mange ligger over det anbefalte nivået etter investeringen, noe som kan være en ubehagelig situasjon. Man antar at renten vil stige, og da øker de månedelige avdragene. Konklusjonen på denne hypotesen er derfor at enkelte kan få problemer med gjeldsbetjeningen i årene fremover med den forventende rentepøkningen som kommer.

5.2. HYPOTESE 2

Lav inntjening fra investeringen gir høy risiko for subsidiering fra annen inntekt

Annen inntekt kan være inntekt fra annen næring, ektefelles inntekt eller annet arbeid. Renteinntekter og renteutgifter kommer også inn her, noe som kan føre til negativ annen inntekt da renteutgiftene er høye. Uansett kan denne inntekten kan være avgjørende for om et prosjekt blir gjennomført eller ikke. Dersom ektefelle har en jobb ved siden av gården vil dette være en sikkerhet som familien kan leve av dersom investeringen ikke går som planlagt. En viktig faktor vil være at familien er enig at investeringen skal gjennomføres. Vi skal teste denne hypotesen ved å analysere svar fra intervjuene. I tillegg vil vi se på driftsresultatet 2009 og annen inntekt 2009, og om kan det ha vært subsidiering tilstede for å kunne betale ned på rente og avdrag.

Innovasjon Norge krever ikke et fastsatt avkastningskrav når de mottar søknader innenfor tradisjonelt landbruk. Dette viser at lønnsomhetsmålet ikke er tilstrekkelig til stede, og at de landbrukspolitiske målene er viktigere kriterier for at støtten skal innvilges. Dette kan føre til at familiens totalinntekt blir dratt inn i prosjektet og danner et grunnlag for søknaden. På Innovasjon Norges hjemmesider har vi funnet et eksempel på nettopp dette:

...”Det at ektefellen har fulltids stilling som lærer ved siden av bruket bidrar til å sikre økonomien på bruket i tilfelle lånerenten øker mer enn to prosentpoeng fra dagens nivå. Omsøkt finansiering anbefales”(IN)

Sitatet viser at det er gårdens totale inntekt man ser på og ikke inntektsmulighetene for investeringen alene, noe som kan føre til at investeringen blir subsidiert med annen inntekt. Dette er feil tenkemåte i følge teorien, da et prosjekt burde klare å bære seg med to prosentpoeng oppgang.

5.2.1. ENIGHET I FAMILIEN

Investeringen påvirker familielivet i betydelig grad over flere år, både i form av høyere gjeld, ny arbeidshverdag og mindre midler til andre ting. For å øke sannsynligheten for en vellykket investering bør ektefelle være med å støtte investeringen og ha tro på prosjektet. Vi spurte om dette i intervjuet og våre respondenter har god støtte fra ektefellen om å gjennomføre investeringen. Mange hadde en klar mening om at enighet i familien var et viktig moment i avgjørelsen om å gjennomføre prosjektet. Én bonde svarte i midlertidig at i fjøset er han sjefen og det styrte han helt selv. Respondentene var også stort sett enige om at de ikke investerte for barna, men først og fremst egen arbeidsplass.

5.2.2. TOTALINNTEKT

Vi forsøkte å finne ut om respondentene våre hadde lagt totalinntekten til grunn for investeringen. Med dette mener vi at annet arbeid skal være med å gjøre investeringen mulig og lagt til grunn i kalkylene. Vi ønsket også finne ut om dette hadde innflytelse på avgjørelsen. Det var liten betenkningstid på dette spørsmålet, noe vi tolker positivt med tanke på den økonomiske kontrollen.

”Det er veldig, veldig delt”

”Det er ikke lagt til grunn. Hver produksjon skal kunne bære seg selv”

”Er avhengig av inntekten fra annen jobb og næring. Men meningen at produksjonen skal kunne bære seg selv”

Slike tilbakemeldinger bekrefter at annet arbeid og ektefelles inntekt ikke regnes med i kalkylene når investeringen vurderes. Som det siste utsagnet viser, vil denne familieinntekten være en sikkerhet som man er avhengig av dersom ikke investeringen skulle gå som budsjettert. Under intervjuene var det noen som ga uttrykk for at både 2009 og 2010 hadde vært harde år. Det var forskjellige grunner til det, som at produksjonsvolumet ikke var kommet opp på riktig nivå og at prisene økte betydelig på driftskostnader som blant annet strøm. I like situasjoner hadde en ekstra inntekt vært gunstig og gitt mer til privatøkonomien.

”Kona har arbeidsplassen sin her hun også. Det er en risiko. Går utover familiens økonomi når vi har et dårlig år. Har ikke noe å rutte med. Hadde vært behagelig om hun hadde en jobb som ikke var påvirket av dette her”

Utsagnet gir et godt bilde på risikoen ved at begge jobber på gården. Her kunne det vært hensiktsmessig å spre risikoen ved at ektefellen jobber utenfor gården, og at man leier inn annen

arbeidskraft på gården. Her burde man se på alternativkostnaden, koster leid arbeidskraft mindre enn ektefellen ville tjent i annen jobb, kan leid arbeidskraft vært løsningen. Kvaliteten i arbeidet må i midlertidig vurderes mot den sparte kostnaden. Hos utvalget jobbet begge på gården ved kun én av seks tilfeller før investering. I tabellen under har vi listet opp om lønnsinntekten er lav, normal eller høy i forhold til landsgjennomsnittet som er på 392 700 kroner (Sparre 2008).

Tabell 9: Lønnsinntekt 2007

Gård	Lønnsinntekt
1	Høy
2	Normal
3	Ingen
4	Høy
5	Lav
6	Lav

Lønnsinntekten er fra 2007, året før investeringen. Hos enkelte forandrer den seg etter investeringen da de bidrar mer i den daglige driften. Noen går fra full stilling utenom gården til fulltidsjobb på gården. Man ser av tabellen at tre av seks har lav/ingen lønnsinntekt ved siden av gården, dette gjør at subsidiering ikke er et alternativ. Dette vil, i ytterste konsekvens, øke risikoen for konkurs eller salg ved flere tøffe år. De som har høy/normal lønnsinntekt kan i dårlige tider støtte driften slik at den kommer seg gjennom en kritisk periode.

5.2.3. HVA SIER TALLENE?

For å understøtte våre funn har vi sett på driftsregnskapene og på forholdstall mellom annen inntekt og driftsresultat før og etter investeringen. Vi har oppsummert dette i tabellen under.

Tabell 10: Viser forholdet mellom annen inntekt og driftsresultat i 2007 og 2009. Blå farge indikerer subsidiering fra annet arbeid eller at det ikke er hentet ut midler fra driften.

Gård	Annen inntekt/driftsresultat	
	2007	2009
1	2,44	0,10
2	0,66	0,83
3	-0,08	-15,29
4	3,07	747,90
5	-0,02	-0,62
6	-3,01	-0,26

Tabellen over viser forholdstallet mellom annen inntekt og driftsresultat for året før og etter investeringen. Man kan ut i fra tabellen se at det er to gårdsbruk som har subsidiert driften eller som ikke kunne tatt ut midler av driften. Gård 3 og 6 har subsidiert driften både i 2007 og 2009. Gård 3 har subsidiert mer etter investeringen, mens gård 6 har minket subsidieringen i ettertid. Gård 5 har hatt lav annen inntekt så her har driftsresultatet dekt renteutgiftene. Gård 4 hvor annen inntekten er nesten 748 ganger så stor som driftsinntekten har det dekt privatforbruket. Grunnen til så stort hopp på denne gården er betydelig nedgang i driftsresultatet. Gård 1, 2 og 5, som ikke er merket, har et

driftsresultat som genererer lønn til arbeid og EK. Hos gård nr. 2 og 5 har driftsresultatet svekket seg etter investeringen noe som kan skyldes treg start. Gård nr. 1 er eneste som har høyere driftsresultat i første driftsår etter investeringen, noe som er unormalt da man ofte ser en trend i tilbakegang i driften i investeringsåret jamfør tidligere forskning.

5.2.4. KONKLUSJON AV HYPOTESE

Annen inntekten blir ikke lagt til grunn i investeringskalkylene, da disse i utgangspunktet skal bære seg selv. Dette er riktig økonomisk tankegang da en subsidiert investering i utgangspunktet ikke har livets rett. Dersom bonden og ektefellen jobber på gården blir totaløkonomien sårbar om ting går galt et år. Derfor kan det være hensiktsmessig å spre risikoen. Risikoen kan minke ved at ektefellen jobber utenom gården, fordi om denne lønnsinntekten ikke medregnes i kalkylen. Vi bekrefter med hypotese 2, lav totalinntekt gir høyere risiko ved en investering. Resultatene viser at to av seks investeringer må subsidieres fra annen inntekt.

5.3. HYPOTESE 3

Det oppstår vesentlige avvik mellom driftsplanen og driftsregnskapet

Det kan være mange årsaker til at driftsplanen ikke går som planlagt, og at det oppstår avvik mellom plan/budsjett og regnskap. I en bedrift er det viktig å ta tak i avvikene og analysere disse fra periode til periode, for å ha en optimal økonomisk styring og kontinuerlig forbedring. Om det er avvik mellom plan og regnskap for vårt utvalg skal vi svare på ved hjelp av intervjuvarene som underbygges av regnskapstall.

5.3.1. REALISTISK DRIFTSPLAN?

Antagelsen før intervjuene og nøkkeltallanalysen var at driftsplanen ble satt opp for optimistisk med tanke på inntekt og kostnader. Da spesielt med for høye inntekter slik at prosjektet genererte en større lønnsomhet enn det som er realistisk, med hensikt å få innvilget støtte fra Innovasjon Norge. Om dette hadde vært tilfelle ville det ført til store avvik mellom driftsplanen og driftsregnskap. Denne hypotesen sjekker vi ut ved å studere driftsplaner og driftsregnskap, og til dels ved intervju.

”Ja, den var i alle fall ikke for ambisiøs. Vi kutta der vi kunne kutte, innenfor rimelighetens grenser selvfølgelig. Vi har innfridd den til gangs.”

Enkelte hadde satt opp for høye kostnader og for lave inntekter, noe som førte til at Innovasjon Norge krevde et bedre resultat for at prosjektet skulle gjennomføres.

Det mest interessante funnet er imidlertid at mange i utvalget ikke ser poenget med en driftsplan. Vi anser at å sette opp driftsplan gir en god innsikt i driften tallmessig. Arbeidet med driftsplanen er også en god læringsprosess i forhold til å planlegge driften og få oversikt over kostnader og inntekter. Det optimale er at alle bøndene minimum er delaktige i å sette opp en plan og er kjent med tallene. En ting er å kjenne til den praktiske delen av driften, men alle bør vite hvor de største kostnadene ligger og hvordan prisendringer påvirker både likviditet og ikke minst det økonomiske driftsresultatet. Da blir det lettere for bonden å vite hva som driver kostnadene og hvor man har muligheter for å spare. Våre funn tilsier at Innovasjon Norge bør innføre et standardoppsett for driftsplanen. Dette vil bidra til at det blir lettere for gårdbrukerne å sette opp, og ha nytte av en driftsplan.

5.3.2. FØLGES DEN OPP I ETTERTID?

Driftsplanen kan fungere som et godt styringsdokument for bedriften. Siden planen settes opp før investeringen gjennomføres og fem år frem i tid, kan prisene endres mye. Noen våre av respondenter nevner at de har brukt prognosetall over prisutviklingen som samvirket har data på. Budsjettene i driftsplanen bør settes opp med utgangspunkt i realrente eller nominell rente. Brukes realrente må planen bli satt opp med dagens priser. Her vil det ikke være behov for oppdatering fordi inflasjon er tatt bort, og man holder alle priser fast. En driftsplan med nominell rente og prognosepriser bør oppdateres.

Det viste seg at de færreste bruker planene i ettertid. Kun én av utvalgets bønder hadde oppdatert planen sin og brukte den aktivt i den daglige driften. De resterende hadde ikke sett på den etter at den ble levert til Innovasjon Norge. Flere kommenterer at det kun er et dokument for å komme videre. Respondentene unnskylder seg ofte med at de konsentrerer seg om driften, og det å produsere mest mulig. Flere påpeker at papirarbeid er noe *herk* og dermed blir bortprioritert. Noen bemerket at de burde muligens se på den igjen, for å se hvordan de faktisk ligger an.

5.3.3. AVVIK

En realistisk driftsplan uten store avvik er viktig for en optimal drift. Man bruker driftsplanen som et budsjett og regnskapet som virkelige tall, og sammenligner disse. Her finner vi fordelaktige eller ufordelaktige avvik, eller om budsjettet er realistisk.

Vi forhørte oss om bøndene mente at det hadde oppstått noen vesentlige avvik. Planene ble satt opp i 2008. Da det var rentetopp, og derfor har man regnet med en nominell rente på lånet på mellom 6,5 – 7,5 %. Renten gikk ned i 2009, og derfor er samtlige av bøndene meget fornøyd med

det finansielle. Det ble påpekt med humoristisk undertone at finanskrisen med fordel kunne pågått noen år til. De største fordelaktive avvikene er lavere rente og raskere økning i produksjonen enn antatt. Negative avvik er høyere pris på driftskostnader som kraftfôr og strøm. Med en lavere rente på lånet enn antatt har planen likevel holdt seg innenfor rammene.

”Nei, hva skal man si... Kraftfôrprisene og renta”

”Renteutgiftene har blitt mindre enn planlagt, gull!”

”Ja, store avvik på inntektssiden”

To i utvalget opplevde å måtte ta ut en lavere pris i markedet på produktene og årsak til et ufordelaktig avvik i inntektene.

Det året man investerer blir man satt tilbake økonomisk, noe vi ser tydelig av regnskapstallene. Dette samsvarer godt med tidligere forskning på dette (Solberg 2010). Man kan se en klar trend der driftsresultatet går kraftig ned i 2008 sammenlignet med 2007, for så å gå opp igjen i 2009. Årsaker til denne nedgangen i resultat kan være at man ikke får utnyttet kapasiteten fullt ut. Det kan ta tid å bygge opp besetningen, eller å levere maksimal kvote. Denne tilbakegangen kommer ikke frem i driftsplanen og blir et ufordelaktig avvik i investeringsåret og muligens hele første driftsår.

5.3.4. VESENTLIGE AVVIK

Vesentlige avvik vil være avvik som påvirker resultatet slik at tiltak bør iverksettes. Her setter bedriften selv opp kriterier for når dette bør skje. Det vil altså være opp til bonden selv å avgjøre når han mener at forandringer på gården må gjennomføres. Man bør uansett analysere alle avvik, både positive og negative. Enkelte avvik vil være forårsaket av ekstern risiko som bonden ikke kan kontrollere, men de bør uansett analyseres.

Tabell 11 viser avvikene mellom budsjettet og virkelige tall. Tabellen viser en oppsummering av avvik ved to nøkkeltall, driftsoverskudd og dekningsbidrag, der utvalget er fordelt etter avvikene.

Tabell 11: Avvik mellom budsjettet og virkelige tall

	Ufordelaktig	Realistisk	Fordelaktig	Ikke oppgitt
Driftsresultat	4 bønder	2 bønder	-	-
Dekningsbidrag	-	1 bonde	3 bønder	2 bønder

Tabellen viser at fire av seks bønder opplever et ufordelaktig avvik når det gjelder driftsresultat. Ingen har et fordelaktig avvik. Når det gjelder dekningsbidrag derimot, har tre i utvalget et

fordelaktig avvik. Dette kan tyde på at de variable kostnadene var mindre enn budsjett, mens de faste ble høyere enn budsjettet. Vi skulle med fordel sammenligne flere tall enn tabellen viser, men i og med at driftsplanene hadde så forskjellige oppsett lot dette seg ikke gjøre. Informasjonen planene innehar er av stor spredning, og gjør det vanskelig å sammenligne og oppsummere på en hensiktsmessig måte.

Vi har derfor brukt resultatene fra intervjuene på de tre neste avvikene, investeringsbeløp, driftskostnader og rentekostnader. Dette er mindre nøyaktig enn å sammenligne tall. Resultatene i tabellen under er utvalget som har fortalt oss om de forskjellige avvikene.

Tabell 12: Avvik mellom budsjettet og virkelige tall, muntlig

	Ufordelaktig	Realistisk	Fordelaktig
Investeringsbeløp	1 bonde	7 bønder	1 bonde
Driftskostnader	6 bønder	3 bønder	-
Rentekostnader	-	-	9 bønder

Tabellen viser at nesten hele utvalget mener at det budsjetterte investeringsbeløpet var realistisk. Når man setter opp en driftsbygning er dette som regel et standard bygg, slik at utbyggeren har god kunnskap om investeringsbudsjettet. Videre har vi driftskostnader som strøm og kraftfôr. Dette er kostnader som bonden ikke kan kontrollere. Strømprisen har vært relativt høy de to siste årene, og kraftfôrprisen har gått opp på grunn av høyere kornpriser.

5.3.5. KONKLUSJON HYPOTese 3

Finanskrisen ga respondentene våre en god start på investeringen sin. Driftsplanene er innfridd for de fleste. Antagelsen vår var derfor feil, da alle respondentene mente at driftsplanen var realistisk. De var heller for pessimistiske enn optimistiske. Enkelte har tross hjelp fra renten, et svakere resultat enn beregnet i driftsplanen. Det skyldes dels økte driftskostnader og dels lavere inntekt enn forventet. For kraftfôrdrevne produksjoner er kraftfôret en betydelig del av driftsutgiftene, og når prisene på det man selger ikke øker, klarer man ikke å oppnå planlagt resultat.

Tallene underbygger det inntrykket vi fikk fra intervjuene. Renten og dekningsbidraget gir fordelaktige avvik, mens driftskostnader og driftsresultat gir ufordelaktige avvik. Dette gir et resultat der driftsplanene sett under et er realistiske. Vi oppsummerer med å forkaste denne hypotesen, det har ikke oppstått vesentlige avvik mellom driftsplanen og driftsregnskapet.

5.4. HYPOTESE 4

Bonden mangler kunnskap om å drive et større foretak

Økt størrelse på investeringene fører til større ansvar for gårdbrukeren, og i noen tilfeller blir bondens rolle mer lik en bedriftsleders rolle. Betydelig gjeld må håndteres, ofte sammen med en større besetning, mer jord og kanskje flere ansatte på gården. Bonden tilnærmer seg daglig leder, som skal lede, fordele og kontrollere arbeidet. Når størrelsen på gården tilsier at flere ansatte er nødvendig, fører det med seg både fordeler og ulemper. Det gir et annet arbeidsmiljø og mindre jobbing alene, men også en oppfølgingsforpliktelse i forhold til de ansatte. Med denne situasjonen er det på sin plass å spørre seg om bonden har denne kunnskapen det kreves for å drive et større foretak.

5.4.1. KOMPETANSE

Kompetansen kan som nevnt dele opp i formell kompetanse og realkompetanse. I tabellen er listet opp om bøndene har kompetanse, og eventuelt hvilken kompetanse.

Tabell 13: Kompetanse til respondentene slik det kom frem av intervju

	Realkompetanse	Formell landbruk	Formell økonomi	Formell annet
Gård 1			X	
Gård 2	X	X		
Gård 3	X			X
Gård 4	X			X
Gård 5	X			
Gård 6		X		
Gård 7	X	X		
Gård 8	X	X		
Gård 9	X	X		

Av formell kompetanse er det 5 av 9 som har landbruksutdanning. En del har agronom utdanning fra videregående, samt at en noen har landbruksteknikk fra Høyskolen i Hedmark. Realkompetansen ser ut til å være høy, da mange av respondentene har vokst opp på gård og deltatt i driften siden de var små. To respondenter oppgir at de ikke har noen betydelig gårdserfaring fra før. Realkompetanse og formell kompetanse blir den individuelle kompetansen bonden innehar, og den vil vi påstå er høy hos utvalget. Hvor mye den individuelle kompetansen har av betydning for driften er vanskelig å måle.

”Bonden blir nå mer en kapitalstyrer. Før måtte man være agronom, nå må vi kunne økonomi i tillegg. Om noen år bør agronomutdanningen være 90 % økonomi og resten husdyr og plantefag.”

Dette utsagnet kom fra en respondent på spørsmålet om kompetanse hos bonden. Utsagnet viser at bønder ser forandringene som kommer og at den økonomiske biten stadig blir viktigere. Det man ser i høyere utdanning er at man nå har mer rene økonomistudier og landbruksstudier (som husdyrfag og matvitenskap). Landbruksøkonomi finnes færre steder og man finner ingen landbruksøkonomibachelor i Norge lengre (Samordnaopptak 2011). Søkertallet på disse studiene går nedover, og flere utdanningsinstitusjoner sliter med å få fylt opp plassene. En kan spørre seg hvordan dette slår ut på gårdbrukernes kompetanse og kvaliteten på rådgivingstjenesten innen landbruket.

5.4.2. DRIFTSPLAN

En driftsplan er litt forskjellig fra en forretningsplan som bedrifter i etableringsfasen utarbeider. Forretningsplaner inneholder mer detaljer om visjon og mål for bedriften. Driftsplanen inneholder fem-års budsjetter, noe som er nyttig for å sette seg inn i produksjonen og legge plan for kommende år. Budsjett bør utarbeides på bakgrunn av strategi, mål og visjon, og skal vise hvilken vei bedriften ønsker å gå.

Hvordan driftsplanen til respondentene er satt opp varierer. To har satt den opp på egenhånd, mens de øvrige i varierende grad har fått hjelp fra regnskapskontoret. De fleste har vært i dialog med regnskapsfører og diskutert forutsetningene for planen.

”De som ikke skriver planen selv bør ikke få støtte”

Respondenten mener med dette utsagnet at dersom en bonde ikke er i stand til å sette opp en driftsplan, er man heller ikke i stand til å betjene et lån på over 4 millioner. Dette er en påstand som er satt på spissen, men vi mener bonden har et poeng her. Et minimumskrav bør være at bonden/bedriftslederen deltar aktivt i diskusjon rundt forutsetninger for planen, og at den blir fulgt etter beste evne.

Videre viser det seg at kun én av respondentene bruker planen aktivt i dag, og justerer den etter prisendringer som skjer. Driftsplanen gjelder for fem år av gangen og bør revideres hvert år for å oppdatere inntekts og kostnadssiden. De resterende bruker den kun som et dokument for å få lån i banken og støtte fra Innovasjon Norge. Mange forklarer dette med at så lenge de har penger på kontoen og kan betale regninger, er de fornøyde.

”Bruker ikke driftsplanen. Var et papir vi måtte ha, styrer dette selv vi.”

Utsagnet viser en respondents holdning til driftsplanen som kun et papir for å komme seg videre i prosjektet. Vi setter spørsmålstegn ved denne holdningen til en slik plan. Dersom dette bare er en plan for å komme seg videre, er poenget med den fem-årige planen misforstått. Ifølge kjennetegnene på en god bedriftsleder i teorikapittelet har vi nevnt blant annet å planlegge eget arbeid. Dersom bedriftslederen har satt opp en plan for de fem neste årene, og verken oppdaterer eller følger den er poenget med at den ble satt opp borte. De første årene etter en investering er de mest kritiske da opplegget er nytt, og man er usikker på hvordan driften fungerer. Det er en bedriftsleders oppgave å ha klare mål for bedriften og å jobbe mot disse ved å følge oppsatt plan.

LIKVIDITETSBUDSJETT

Innovasjon Norge har som kriteriet at en driftsplan skal inneholde likviditetsbudsjett for hele gården. Å ha en god likviditetsoversikt er et viktig og nødvendig verktøy for en bedriftsleder. Kun tre av ni driftsplaner inneholdt en slik oversikt. Dette tyder på at Innovasjon Norge ikke følger opp sine kriterier. Bonden hadde vært tjent med å måtte sette opp en slik oversikt for sin egen del, for å vite om han er likvid til enhver tid.

5.4.3. REGNSKAP

For å holde seg økonomisk oppdatert bør en bedriftsleder ha god kontroll over alle økonomiske forhold i bedriften. Gjennom intervjuene fikk vi inntrykk av at vårt utvalg hadde svært forskjellige forhold til regnskap, føring av bilag og papirarbeid generelt. Vi merket fort hvem som holdt seg oppdatert på de økonomiske rapportene. Noen få førte regnskapet selv, men flertallet hadde et regnskapskontor som ordnet med det økonomiske. Fordeler ved bruk av regnskapsfører er at bonden bruker tiden på det man er best til jamfør komparativ fortrinn i teoridelen. Uansett bør en sette seg inn i årsoppgjøret hvert år, og se over og analysere de største avvikene.

5.4.4. TIMELØNN PÅ EGET ARBEID

For å få et klarere bilde av bonden som bedriftsleder spurte vi respondentene om hva slags timelønn de satte på eget arbeid. Dette er et viktig tall, spesielt dersom bonden skulle bli syk over en lenger periode. Da må arbeidskraft leies, og ofte koster det mer enn egen arbeidskraft.

”Nei, det er en livsstil”

”Oh, det var ikke lett å svare på”

”Tenkte 250- 300 kroner timen. Men det er et teoretisk mål. Når man ikke tjener penger blir ikke den timelønna reell”

”Når jeg jobber utenom gården har jeg satt en timelønn. Har høyere krav når jeg gjør annet arbeid”

Timelønn på eget arbeid er viktig for å kunne se på alternativinntekten ved annet arbeid.

Gjennomsnittlig timelønn for de som har satt en verdi, er rundt 300 kroner. Det var mange som ikke klarte å svare på sin egen timelønn, da de ikke mente at dette var vesentlig.

5.4.5. AVKASTNINGSKRAV

Da vi spurte hvilket avkastningskrav utvalget hadde satt på investeringen kom det mange forskjellige svar, det som var felles for dem alle var at ingen hadde et tydelig mål.

”Nå spør du vanskelig”

”Vi bønder er litt dårlig på å kreve avkastning på kapitalen vår”

”Nei. Hadde jeg skulle tjent penger kunne jeg gått inn i aksjemarkedet”

”Den skal bære seg selv. Produksjonen skulle holde til renter og avdrag”

”Har brukt 7,5 % rente. Det var det laveste banken turte”

To av respondentene oppga rente på 7 % og 7,5 % som svar, og to hadde kun et avkastningskrav for gården totalt sett. De resterende hadde ikke noe spesifikt svar. Dette kom ikke som noen overraskelse på oss, men vi stiller oss likevel undrende over det. Hvorfor skal ikke bønder kreve avkastning på sin kapital som andre næringer? Dette ble også påpekt av et par respondenter.

”Vi bønder er for dårlig til å kreve avkastning på kapitalen våres. De åra det er bra tar vi inn avkastningen som vi må bruke på de årene det går dårlig. Man har som oftest andre mål enn de økonomiske.”

Bønder som har planlagt å jobbe uten å ta ut lønn de første årene for å kunne kjøre en hard nedbetalingsplan på lånet, kan få en vanskelig situasjon dersom kostnadene skulle øke. Et avkastningskrav ville gitt en sikkerhet under en slik situasjon, og mulig spart bonden for vanskelige økonomiske år. Argumentet til mange ville være at da ville sannsynligvis ikke prosjektet blitt gjennomført dersom en skulle stille krav til avkastning. Denne påstanden taler for seg selv.

Ett av bondens ni bud er ”du skal ikke finne deg i en avkastning som er lavere enn ditt mål uten kamp”. Dette budet viser at bonden først og fremst bør ha et avkastningskrav, og at en bør jobbe hardt for å nå dette. Bonden kan bruke prestasjonsmål som ROI for i etterkant å måle om hvor mye investeringen har bidratt med i driften.

5.4.6. BONDENS FORHOLD TIL MÅL

I teoridelen skrev vi at man kunne gruppere bonden i tre kategorier ut i fra hans forhold til mål. De tre kategoriene er 1) økonomiske mål, 2) andre mål og 3) uklare mål eller målkonflikter. Vi spurte bøndene om det hadde satt seg noen overordnede mål for gårdsdriften, og vil her plassere bøndene i de tre kategoriene.

Tabell 14: Kategorisering av utvalget

1erbonde stjernebonden	2erbonde driftsbonden	3erbonden dag-for-dag-bonden
2 respondenter	2 respondenter	5 respondenter

Som vi ser oppgir over halvparten av våre respondenter at de ikke har satt seg spesifikke mål for driften. Det svaret som går igjen er at de skal drive best mulig slik at neste generasjon ønsker å ta over når den tid kommer. Dette kan være et overordnet mål og egentlig mer en visjon, men da kunne det med fordel vært satt opp delmål for hvordan gården skal drives for å oppnå dette overordnede målet.

”Nei, jeg har vel egentlig ikke satt meg noen klare overordna mål, men jeg håper gården skal gi en trygg inntekt og på lenger sikt være ett attraktivt alternativ for neste generasjon å drive videre.”

Når en bonde tar opp et lån på mellom 4 og 8 millioner burde et minstekrav for bonden selv, og for systemet rundt som landbrukskontoret og Innovasjon Norge, være at klare mål er definert. Vi synes det er interessant å se om det er en sammenheng mellom bondens forhold til mål og delaktighet i driftsplanen, og har satt opp følgende tabell:

Tabell 15: Viser hvor aktiv de ni ulike bøndene er i oppsett av driftsplan

	Stjernebonden	Driftsbonden	Dag-for-dag-bonden
Satt opp selv	X		X
Meget delaktig	X	XX	X
Lite delaktig			XXX

Tabellen viser er stjernebonden mer delaktig enn dag og dag bonden og driftsbonden. Driftsbonden er mest delaktig, men setter ikke opp planen selv. Ut fra dette kan vi se en tendens til at bondens forhold til mål henger sammen med delaktigheten i oppsett av driftsplan.

5.4.7. KONKLUSJON HYPOTESE 4

Bonden som bedriftsleder er todelt; bonden som jobber i selve driften og bonden som daglig leder. Bonden i selve driften har mye kunnskap og erfaring, og virker dyktig på det de driver med. Driftsbygningene fungerer bra og de fleste har økt produksjonen etter investeringen. Bøndenes realkompetanse vurderer vi til å være god. De fleste er oppvokst på gård og har bidratt i arbeidet siden de var barn. Mange har også utdanning innen agronomfaget og landbruksteknikk.

Bonden som daglig leder skal ha en god økonomistyring, ha ambisjoner og mål og gjøre fornuftige investeringer. Vårt inntrykk etter intervjuene er at noen av våre respondenter oppfyller rollen som daglig leder bra, mens andre mindre bra. Det først og fremst den økonomiske delen utvalget svikter på.

At det ikke settes et avkastningskrav fordi prosjekter da blir ulønnsomme er en tankevekker. Som økonomer mener vi alle investeringer bør ha et avkastningskrav, tross at investeringen fører med seg merinntekt i form av andre goder som bønder verdsetter høyt. Når det gjelder planer er det driftsplanen bonden bør følges som et grunnlag for bedriften. Denne blir ikke tatt seriøst nok av utvalget og kan med fordel bli brukt hyppigere.

Vi må med dette lande på at vi verken kan avkrefte eller bekrefte hypotesen om at bonden mangler kunnskap om å drive større foretak. Vårt utvalg er delt, og respondentene er på begge ender av skalaen.

5.5. HYPOTESE 5

Høy motivasjon for bondeyrket fører til dårligere fremtidige utsikter når det gjelder lønnsomhet

For å begrunne denne hypotesen kan vi dele den i to: 1. Motivasjonen for å drive et gårdsbruk ligger ofte i andre faktorer enn lønnsomhet. 2. Det er for mange som er motivert til å drive stort innenfor landbruk, slik at lønnsomheten blir dårligere da inntekten må deles på flere.

1. Motivasjonen for å være bonde og jobbe på egen gård er høy for mange. Denne motivasjonen kan være å ha mer tid til familien eller det å skape noe eget. Derfor er det nødvendigvis ikke lønnsomheten som står i fokus hos bonden, men for eksempel å være sammen med dyrene.

2. I enkelte miljøer er landbruket og det å drive gårdsbruk populært. Mange har vokst opp på gård og drive denne videre er høyt prioritert. Dersom det er for mange bønder som vil drive i Norge, vil dette fører til overproduksjon og en lavere inntekt for hver enkelt bonde. Lønnsomheten vil altså gå ned.

5.5.1. FORDELER OG ULEMPER VED Å VÆRE BONDE

Fordelene med å være bonde er mange, og tilbakemeldingene fra våre respondenter gikk ofte ut på det samme. Det å styre egen hverdag og være sjef er den klart største fordel. Noen nevner også det med å arbeide med dyr som en klar fordel som gir dem merverdi.

”Å drive en bedrift som man kan utvikle i retningen man vil. Jeg er en prosjekttype, liker å ha noe på gang hele tiden”

”Man er sin egen herre”

”Meningsfylt å drive med levende materiale, både jord og dyr”

Ulempene er ved å være bonde er også mange, og flere forskjellige momenter ble nevnt her. Den første responsen på dette spørsmålet var hos veldig mange usikkerhet i inntekt. Den er ikke stabil og følger ikke det økende kostnadsnivået. Ferie blir det lite av for våre respondenter, men de sier samtidig at det er jo opp til en selv. Flere foretrekker å være hjemme i fjøset da ingen andre kan utføre arbeidet like bra som seg selv. Som bonde har man mye frihet i arbeidshverdagen og mulighet for å legge opp denne selv. Til tross for dette virker ikke alle like fornøyd med arbeidet.

”Man er bundet opp døgnet rundt, skjer noe hele tiden”

”Går lei, jobber mye alene”

”Det er det der med ferie og fritid. Ulempe også med å bli syk”

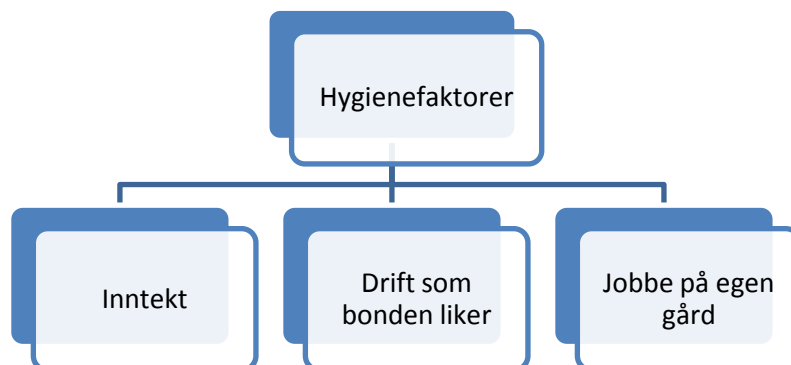
”Man strekker grensene for langt når det gjelder arbeidstimer i forhold til inntekt”

”Man er bindt opp 24 timer i døgnet, 365 dager i året”

Respondentene oppgir at de må ofre ferie og fritid, men at de uansett ikke kunne sett for seg noen annen jobb. De mener at yrket har så mange fordeler med seg som veier opp for lite fritid. Kontakten med dyrene er viktig og nødvendig tilsyn tar mye tid. Dersom det skulle skje noe i fjøset er det viktig å kunne rette opp det med en gang. Ved for eksempel teknisk svikt i driftsbygningen kan det medføre en natt med arbeid for å løse problemet.

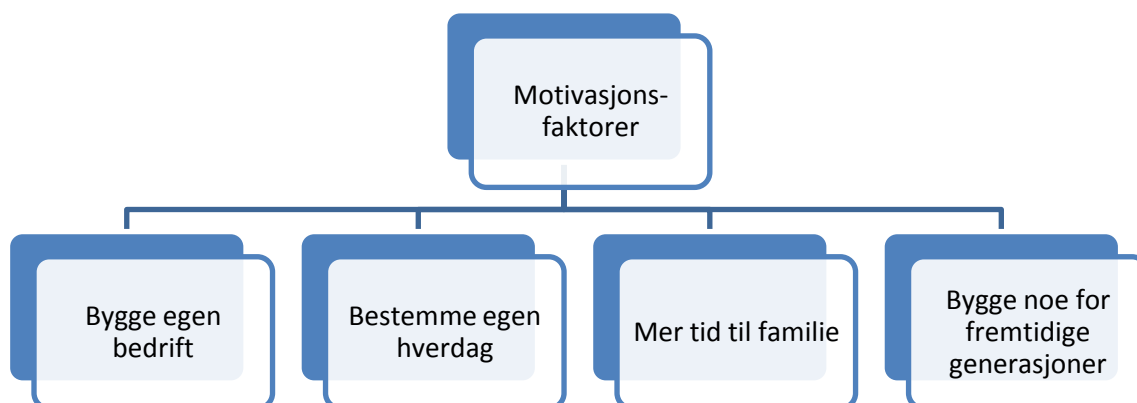
5.5.2. MOTIVASJON

Som nevnt i teorikapittelet har vi faktorer som påvirker arbeidstilfredshet. Det er hygiene faktorer og motiveringsfaktorer, også kalt ytre og indre motivasjon. De ytre faktorene er nødvendig for å kunne være tilfreds, mens motiveringsfaktorene kan øke tilfredsheten.

Figur 13: Hygienefaktorer hos bøndene

Hygienefaktorene til respondentene er oppsummert over. Tross lav inntekt, er den nødvendig for å kunne arbeide som bonde. Uten inntekt får man ikke dekket private behov samt påløpte kostnader. De givende arbeidsoppgavene yrket medfører er nødvendig for at de blir værende som gårdbruker. At arbeidet skjer på egen gård er også nødvendig, det blir ikke det samme å jobbe som avløser hos naboen. Disse faktorene må være tilstede dersom bonden ikke skal være utilfreds i yrket sitt og at han fortsatt vil drive sin produksjon.

Figur 14: Motivasjonsfaktorer hos bøndene

Motivasjonsfaktorene som fører til mer arbeidslyst og glede i arbeidshverdagen til respondentene er nevnt i Figur 14. Mange blir motivert av å bygge egen bedrift og se at alt fungerer. Dette gir også en mulighet til å tjene ekstra penger om man er dyktig, noe som motiverer arbeidet. Andre faktorer

som gir mer motivasjon er å bestemme egen hverdag og mer tid til familien. Flere nevner også at neste generasjon skal ha noe å ta over, og dermed er det en motivasjonsfaktor. Dette er de viktigste faktorene for at bonden skal bli mer motivert etter en investering og gi økt arbeidslyst.

5.5.3. LAVERE KRAV TIL LØNNSOMHET

Svar på del 1 av hypotesen:

Krav til lønnsomhet settes lavere i landbruket enn i andre næringer. Dette kan skyldes at få gårdbrukere har rene økonomiske mål for investeringen jamfør motivasjonsfaktorene over. To av bøndene sier at det er et økonomisk motiv, mens resterende nevner andre faktorer. Det ligger mye følelser i et gårdsbruk. Noen bønder kommer til et veivalg der man må investere for fortsatt drift eller avslutte. Her kan det være vanskelig for mange bønder å legge ned et gårdsbruk som har vært i familien i mange generasjoner. Gamle tradisjoner er bundet til dette valget og for mange vil det da være viktig å fortsette. Derfor investeres det med flere ønsker og mål enn økt lønnsomhet.

Svar på del 2 av hypotesen:

Det inntrykket vi sitter igjen med etter å ha gjennomført intervjuene er at landbruksmiljøet i Østfold er stort og mange ønsker å være en del av det. Når det gjelder Akershus har vi oppfatninger av at dette miljøet er mindre. Innovasjon Norge sitt kontor i Østfold får inn flere søknader enn Akershus. Etter det vi har fått opplyst kan dagens praksis føre til at en gårdbruker i Østfold får et lavere beløp i støtte enn hva en bonde i nabofylket får.

Årsaken til at man kan få forskjellig utvikling i de to nabofylkene, kan ligge i klusterteorien. Aktører i samme miljø påvirker hverandre når det er snakk om både nedlegging og oppstart. Noen av våre respondenter i Østfold underbygget dette. En bonde forteller at det tidligere var 13 svineprodusenter i kommunen hans, er det nå bare fire igjen. Produksjonsmengden totalt sett er den samme. På dette området bryter det tidligere velfungerende klusteret snart sammen. Dette fører til mindre muligheter for samarbeid bønder seg i mellom og den negative trenden påvirker lysten til de som er igjen. En annen bonde var lei av den tidligere jobben sin og ønsket å starte med noe driveverdig på gården. I området han bor var det mange svineprodusenter, og han bestemte seg for å bli med i dette klusteret. En annen bonde hadde en del bekjentskaper i området hvor mange startet opp med kyllingproduksjon. Vedkommende ble tent på idéen og ønsket å skape et næringsgrunnlag på gården for senere å kunne leve av den. Dette viser at lysten på å starte næring på gården i noen *klynger* er store, og at motivasjonen kan være stor i enkelte miljøer.

Enda et eksempel er en respondent som startet opp med ny produksjon etter forespørsel fra leverandør. Bondens motivasjon var å kunne ha flere ansatte på gården og så det som en unik

mulighet når forespørselen kom. Denne produksjonen har man ikke kunne tatt ut målpris på en stund, på grunn av overproduksjon. Denne driften har nå usikker fremtidig lønnsomhet og bonden er ikke fornøyd med situasjonen.

5.5.4. KONKLUSJON HYPOTESE 5

Med bakgrunn i analyser bekrefter vi hypotesen om at motivasjonen er høy i enkelte landbruksmiljøer og fører til usikre fremtidsutsikter med tanke på lønnsomhet. Den høye motivasjonen hos bønder gjør at de investerer med andre mål enn å tjene penger. Dette kan skape usikker fremtid når det gjelder lønnsomhet.

5.6. HYPOTESE 6

Støtteordningen til Innovasjon Norge bidrar til at ulønnsomme prosjekter settes i gang

I følge entreprenørteorien skal ikke et prosjekt være avhengig av støtte for å kunne iverksettes. Entreprenøren er den som setter prosjektet ut i livet og som tørr å ta risikoen. I følge teorien bør bonden som bygger ny driftsbygning ikke være avhengig av støtte for å iverksette prosjektet. Vårt utvalg er uansett ikke entreprenører da disse ikke kommer med en ny idé. Teorien kan brukes likevel da hovedfokuset er at den som tørr å ta risikoen ved å iverksette prosjektet, er en entreprenør. Vi testet denne hypotesen ved å spørre om bakgrunn for investeringen, hvordan den ble finansiert og om støtten fra IN hadde noen betydning for om prosjektet ble igangsatt.

5.6.1. ÅRSAKER TIL INVESTERINGSLYST

Strukturendringene som har skjedd i landbruket har ført til større investeringer. Noen ønsker å følge med i den tekniske utviklingen og utnytte teknologien, mens andre vil ha større bruk i håp om mer inntjening. Teknologien gir også bedre arbeidshverdag med mindre tungt arbeid og mer fleksibel arbeidstid. Foruten strukturendringene oppgir bøndene nye regler og nedslitte bygninger som grunn for investeringen.

”Det var... for å ha noe å leve av på gården. Og utvikle gården til et mer levedyktig bruk enn hva det har vært. Har jo en drøm om en større gård etter hvert, moro å være med å satse”

”Å skape egen arbeidsplass”

”Det er det som gjør at vi bor her, ellers hadde vi lagt oss selv litt øde. Det er helheten som gjør at vi blir her”

”Å opprettholde et levende gårdsbruk, det har jo vært bondelaget sitt paroler. Og da er vi nødt til å skaffe arbeidsplasser på gården. Det er ikke noe levende gårdsbruk at en bonde går der alene. Det må til et fellesskap”.

Som vi ser, kommer det utvidete inntektsbegrepet inn for fullt når man investerer. En ønsker å bo på gården og skape egen arbeidsplass. Dette gir noe mer enn en vanlig jobb og fører til investeringslyst. For flere av våre respondenter har investeringen ført til behov for flere ansatte på gården, noe som igjen fører et mer levende og aktivt gårdsbruk. En arbeidshverdag hvor man har kollegaer med seg hele dagen gir bedre motivasjon og ofte mer arbeidslyst. Ingen nevnte bedre økonomi som hovedårsaken for investeringen, selv om det ofte er en bi-effekt av at driften er forbedret.

5.6.2. ER STØTTE FRA IN AVGJØRENDE?

I intervjuene spurte vi om støtte fra IN var avgjørende for at investeringen skulle gjennomføres eller ikke. Kun én respondent svarte at det var avgjørende. Dette er interessant, da man kan begynne å lure på hvorfor Innovasjon Norge skal inn med støtte til tradisjonell drift. Et av målene til Innovasjon Norge er at støtten skal være utslagsgivende for om prosjektene iverksettes, noe som ikke blir oppfylt hos vårt utvalg. Man kan også spørre seg om støttebeløpene bør være større, slik at støtten faktisk er avgjørende. Dette strider mot entreprenørteorien, men hvis støtte skal bli gitt ut ser vi det som mer hensiktsmessig at beløpene er større.

Flere har nesten begynt byggeprosessen før Innovasjon Norge gir svar på søknaden. Entreprenørene står klar på gården, og de blir ikke sendt hjem om det kommer et negativt svar.

”Penger fra Innovasjon gir olje i maskineriet. Men ikke avgjørende for prosjektet, det blir feil om det er det”

”Prosjektet skal aldri vært satt i gang om man er avhengig av støtte”

”Syns støtten er gull verdt, får jo mer å avskrive på”

Et annet interessant moment som kom frem var at Innovasjon Norge gir et positivt signal til prosjektet, som kan gi det siste ”pushet” en bonde trenger for å bestemme seg. Innovasjon Norge er en statlig institusjon som forvalter midler i tråd med den til enhver tid gjeldende landbrukspolitikk, og et positivt svar gir signaler til markedet om hva som ønskes. Det var en respondent som gjorde oss klar på denne tankemåten. Vedkommende sa at han mente Innovasjon Norge ved å støtte de forskjellige prosjektene innenfor tradisjonelt landbruk ga et signal til markedet om at dette er et lønnsomt prosjekt, og bør igangsettes. Dette kan føre til at bonden stoler på Innovasjon Norge og

tenker at investeringen bør gjennomføres uansett hvor dårlig økonomien i prosjektet er. Ved et negativt svar vil bonden ofte tenke igjennom det grundig en gang til for å være helt sikker, noe vi anser som positivt.

5.6.3. STØTTE

Som nevnt under hypotese 1, ble de fleste investeringene finansiert med nesten 100 % lån.

Finansieringen blir ikke forandret ved mangel av støtte, unntatt litt større gjeld. Noen nevnte også at Innovasjon Norge hadde gitt avslag først, men ved årets slutt (2008) fikk de ettersendt litt penger fordi det var litt til overs. Dette virker ikke som en optimal situasjon, da det virker som at Innovasjon Norge vil bli "kvitt" potten dem har til rådighet hvert år. Dette kan føre til at Innovasjon Norge gir etter på kravene til kriterier for de landbrukspolitiske målsetningene.

Innovasjon Norges prioritering sier at produksjonstype kommer før generelle prioriteringer som kjønn og alder. Flere av de vi snakket med syntes prioriteringene var uklare, og mente at en opprydding og forenkling av prioriteringer ville gitt mindre frustrasjon når man mottar mye mindre støtte enn forventet eller får avslag.

5.6.4. KONKLUSJON HYPOTESE 6

Oppsummert mener vi at Innovasjon Norge sin støtteordning ikke fører til at ulønnsomme prosjekter igangsettes. Dette på grunn av at det er såpass få som sier at det var avgjørende for om man utførte investeringen eller ikke. Hovedårsaken til dette ser ut til å ligge i at støttebeløp er lave og de i liten grad påvirker finansieringen. En annen årsak ligger i at iveren etter å starte opp prosjektet er høy. Når søknaden kommer til Innovasjon Norge har det blitt gjort et betydelig stykke arbeid og få vil legge prosjektet på hyllen ved negativ tilbakemelding.

Vi forkaster derfor denne hypotesen. Støtten fra Innovasjon Norge er ikke avgjørende om prosjektene blir satt i gang eller ikke. Det vi ikke kan bekrefte eller avkrefte er om prosjektene er lønnsomme eller ikke, da dette vises først om noen år.

5.7. HYPOTESE 7

Rådgivingstjenesten bør håndtere en større del av risikoen tidligere i prosjektet

Rådgivingstjenesten spiller en vesentlig rolle for investeringer som gjennomføres, da denne benyttes blant annet i utarbeidelse av driftsplan til Innovasjon Norge. De som utfører rådgiving innehar ikke kunnskap på alle områder, men har sin spisskompetanse som de behersker godt.

5.7.1. BRUK AV RÅDGIVING

Bruk av rådgiving for vårt utvalg er varierende. Noen har ikke brukt det i det hele tatt, mens andre har brukt det en del. Et par av våre respondenter har ikke brukt rådgiving da de mener den ikke er god nok.

”Nei, de vet da ikke hva jeg driver med. Hvorfor skal jeg spørre de om råd?”

Tid er en viktig ressurs for en gårdbruker og ofte er den knapp. For å prioritere rådgiving må den gi merverdi for bonden. For andre har rådgiving vært helt nødvendig og verdifullt, for eksempel når man bygger et fjøs for første gang og starter opp en produksjon man ikke er godt kjent med. Nedenfor vil vi ta for oss de ulike instansene som gjennomfører rådgiving og veiledning, og si litt om deres rolle for bonden.

REGNSKAPSKONTOR OG LANDBRUKSKONTOR

Flertallet av våre respondenter bruker regnskapskontorer både til regnskapsføring og til oppsett av driftsplanen. Regnskapsfører sitter med inngående kunnskapen om gården og dens økonomi. Regnskapsfører vil være vant til å se resultater og kan sammenligne med tilsvarende bruk.

”Regnskapskontoret er kjempedyktig, de er verdt hver ei krone. Tripper ikke for å komme ut for å stoppe taksameteret der”.

Imidlertid kan den enkelte bonde miste oversikten som man får ved å føre regnskapet selv. Et par av våre respondenter har valgt å føre regnskapet selv for å bedre kunne følge med avvik måned til måned.

Landbrukskontoret i kommunen gir kun veiledning til søknadsprosessen om BU-midler til Innovasjon Norge. I følge våre respondenter utfører de ingen rådgiving i forhold til om den planlagte investeringen er lønnsom eller ikke. Her får bonden all nødvendig informasjon for hva man kan søke på og hvordan. Landbrukskontoret får mye positiv tilbakemelding av våre respondenter.

SAMVIRKET TINE OG NORTURA

Samvirkeorganisasjonene og andre produsentorganisasjoner sitter med driftstall som er nyttig når det skal utarbeides budsjetter og kalkyler for driften, og man ikke har egne tall å ta utgangspunkt i. De har blant annet gjennomsnittstall for avdrått per ku og antall avvente gris per purke. Flere av våre bønder har brukt samvirket og er godt fornøyd med spisskompetansen de sitter med.

”Når man kommer inn på spesialfelt er de kjempedyktig. Når man kommer inn på den generelle rådgivingen blir den litt mer overfladisk. De skal ha greie på så mye og det har de ikke”.

Samvirkeorganisasjonene sitter også med kunnskap om driftsopplegg. Som blant annet planløsninger, fôringsanlegg og innredninger. Noen bønder savner en rådgiver som kan si ”dette opplegget er best”, eller ”vi anbefaler...”. For enkelte er det vanskelig å velge driftssystem når ulike bønder og selgere anbefaler det de bruker og representerer. En uavhengig person med bakgrunn i forskning som kan si hva som er best vil lette planleggingsprosessen. Samtidig vil det muligens unngå at man binder seg til en leverandør for tidlig i prosessen. Samvirket har et godt rådgivingsapparat som er gratis for medlemmer. Et slikt system har ikke de private aktørene, men det ser ikke ut til å være noe problem for de som ikke leverer til samvirket. De som begynner på en ny produksjon leverer derfor ofte til samvirket siden de har bedre apparat rundt etablering kom det frem i ett av intervjuene.

INNOVASJON NORGE OG BANKEN

Respondentene ble forespurt om de mottok noen form for rådgiving eller veiledning hos Innovasjon Norge. Her svarte alle blankt ”nei”. De sender en søknad og får et svar (ja/nei). Kun én bonde har hørt fra de i ettertid. Noen synes den mangelfulle oppfølgingen er helt greit, mens andre kunne tenkt seg tilbakemelding på driftsplanen. Enkelte skulle også gjerne hatt mer økonomisk oppfølging.

Den mest brukte banken der bøndene har tatt opp lån er lokalbanken. De kjenner hverandre godt og det er kun en telefonsamtale som må til for å få innvilget lån. Denne nærheten og kjennskapet til banken har for mange stor verdi, og man bryr seg derfor ikke om å sjekke opp de beste vilkårene. En bonde nevnte at med renteoppgang ville det bli en ringerunde til andre banker for å sjekke opp hvem som har best tilbud. Når lånebeløpet er av betydelig størrelse utgjør renten stor forskjell. Banken har heller ingen rådgiving eller oppfølging, så lenge man betaler rente og avdrag er banken fornøyd. Det ble påpekt av flere at banken har bedre kontroll enn hva man skal tro, spesielt lokalbankene som ofte kjenner til familiene.

Godt forhold til banken gir mange fordeler. For eksempel når det blir vanskelig å betale avdrag en måned er det lett å få avdragsutsettelse. Også refinansiering og opptak av nytt lån har ordnet seg uten videre spørsmål for de som hadde behov for det. Det ble hevdet at bankene gir lån for lett. Kommer man til det punktet at tvangs salg er nødvendig kan bankene få et problem med tanke på maksimalpris på gårdseiendommer som nevnt i teorien.

FORNØYD MED RÅDGIVNINGEN?

Flertallet av utvalget vårt er fornøyd med rådgivingen. Ingen synes den er for dyr, og kvaliteten er for det meste god.

”Begynner å kjenne dem og vet hvem jeg får svar av... Er ikke alle jeg gidder å prate med”

”Brukt lite på konsulenter. Men er verdt det om de er gode... Er ikke dyrt i den store sammenhengen”

Flere nevnte samtidig at de velger rådgivere som besitter den kunnskapen de trenger, noe som man lærer seg etter hvert. Mange opplever at systemet i dag med søknader og mye skjemaer er tungvint. Det tar tid å skrive en søknad og prosessen er langvarig. Noen nevner et års behandlingstid på søknaden, og det er ikke holdbart. Et par hadde maskinene på gården før Innovasjon Norge behandlet og ga svar på søknaden.

”Veldig tungt opplegg”

”Skulle vært mye enklere system”

Angående hva som mangler av rådgiving var det færre svar. Et par nevnte at det er opp til en selv å oppsøke det en behøver, mens andre ikke kommer på noe som kunne hjulpet dem underveis i prosjektet.

5.7.2. RÅDGIVINGSTJENESTEN I DAG

Rådgivingstjenesten og veiledningen fungerer ikke optimalt i dag slik vi ser det. Søknaden blir først anbefalt av landbrukskontoret i kommunen, for så å bli sendt til Innovasjon Norge. Den største utsilingen av søknader skjer i kommunen, da de kun sender anbefalte prosjekter til Innovasjon Norge. Kommunen hjelper ofte til med denne søknadsprosessen, da den er omfattende for mange. Kunnskapsnivået til saksbehandlerne i kommunen varierer og det er opp til hver enkelt hva de legger vekt på i prosjektvurderingen.

Det er Innovasjon Norge som kommer med endelig konklusjon. De stoler på at kommunen har gjort en grundig vurdering og riktig anbefaling. Bonden på sin side kan tenke at dette er et prosjekt som bør gjennomføres, siden det er fagpersoner som har anbefalt investeringen. Dette kan føre til en ”ond sirkel” der neste ledd stoler på at forrige ledd har gjort en ordentlig jobb. Innovasjon Norge har selv uttalt at frustrerte bønder ringer og foreller at de ikke klarer å betale regningene sine. Dette er en uheldig situasjon som man bør prøve å unngå.

Når landbrukskontoret vurderer driftsplanen er det tatt forutsetning om at bonden får full støtte i finansieringsplanen. Dette er ikke gitt, og kan gi et feil bilde av investeringen. Vi har et eksempel på en BU-søknad der det er satt opp 600.000 kroner i støtte fra Innovasjon Norge, mens vedkommende kun fikk 50.000. Et avvik på 550.000 kroner har en del å si for finansieringsplanen til den aktuelle bonden. Om søknaden blir anbefalt kommer an på saksbehandleren, prioriteringslisten og hvor mye midler det er igjen. Her mener vi at kunnskap om driftsform, økonomi og landbruksmarkedet lokalt, nasjonalt og internasjonalt er viktig å ha for saksbehandlerne.

5.7.3. HVORDAN BURDE SYSTEMET FUNGERT?

Hadde landbrukskontoret gitt prosjektet en kritisk vurdering tidligere i planleggingen ville man redusert risikoer. Dette kan være risikoer man legger merke til senere, eller som man ikke bryr seg om da man ønsker å gjennomføre prosjektet uansett. I dag er denne kritiske vurderingen varierende fra kommune til kommune. Personene besitter ulik kunnskap og vurderingsevne. Innovasjon Norge sitter uansett med den siste vurderingen om støtte skal innvilges og hvor mye.

Saksbehandlingen er for langvarig. Flere nevnte tilfeller hvor de ikke hadde fått svar og ringte for å purre. Da ble søknaden plutselig behandlet på en dag. Raskere saksgang anser vi derfor som en mulighet, uten at det burde bli noen hasteløsninger av den grunn.

Tilbakemeldingene som gis i dag er lite utfyllende. Det gis svar på søknaden og eventuelt innvilget beløp. Et mer utdypende svar hvor man gir konkrete tilbakemeldinger på driftsplanen kunne vært mer hensiktsmessig, og er ønskelig blant våre respondenter. En tilbakemelding på hva Innovasjon Norge ser på som de største risikoene, og hvordan bonden kan sikre eller forberede seg mot disse. Dette kunne gitt bonden et bedre utgangspunkt tidlig i prosjektfasen.

Som konklusjonen i forrige hypotese er, spiller ikke støtten til Innovasjon Norge noen vesentlig rolle for våre respondenter. Åtte av ni ville gjennomført investeringen uansett. Vår påstand er at systemet ikke fungerer optimalt i dag. Prosjektplanene har kommet langt når de sendes til Innovasjon Norge idet tegningene og prosjekteringen av driftsbygningen er klart. Respondentene brenner for prosjektet sitt og vil ikke gi opp når de har kommet så langt i prosessen. En bedre løsning ville vært om det økonomiske ved søknaden ble grundigere gjennomgått ved landbrukskontoret før bonden har kommet langt i planleggingen. Det må avklares i alle ledd hvem som skal vurdere hva, slik at en unngår å gi ansvaret til neste ledd eller tro at forrige ledd tok vurderingen.

5.7.4. KONKLUSJON HYPOTESE 7

Rådgiving er av enkelte ikke prioritert og flere hevder at de beste rådene får man fra kollegaer og andre bønder med mye erfaringer. Her kommer klusterteorien inn, hvor utveksling av kunnskap er verdifullt. De som har mottatt rådgiving er for det meste nystartende med sin produksjon, og da har den gode rådgivingen vært helt nødvendig og verdt hver ei krone. Det er uansett viktig for en bonde at rådgiveren kan se på gården som helhet, både det økonomiske og driftsmessige. Er ikke disse faktorene tilstedet kan rådgivingen bli overfladisk eller urelevant.

Vurderingen som er gjort ovenfor beskriver hvordan vi mener systemet bør være. Et slikt system fører til at flere risikoer blir redusert og dermed sikrer at prosjekt som iverksettes er lønnsomme. Vi vil derfor bekrefte denne hypotesen: rådgivingstjenesten bør håndtere en større del av risikoer tidligere i prosjektfasen.

5.8. HOVEDHYPOTESE

Risiko blir ikke tatt med i kalkulasjonsrenten ved vurdering av en investering

Vår antagelse er at risiko ikke blir tatt hensyn til i landbruket på samme måte som i andre næringer. Det kan være mange grunner til dette, blant annet det utvidede inntektsbegrepet og et politisk styrt marked. Vi vil derfor se om dette er tilfelle eller om risiko blir vurdert i kalkylene på investeringsbrukene.

5.8.1. MARKEDSFORM

Hvilken markedsform som bonden opererer i må tas hensyn til når man vurderer og setter kalkulasjonsrenten. Danmark er med i EU og en mer tilnærmet markedsøkonomi, tross dette har man også der en lav kalkulasjonsrente. I Norge har vi et politisk styrt marked, med blant annet subsidier og produksjonsgrenser. Det er ulike meninger blant de politiske partiene om hvilket marked som fungerer best. Uansett vil det være en risiko i markedet ved begge tilfeller.

I en markedsøkonomi er bønder selvstendig næringsdrivende på linje med andre næringer. I dette markedet finnes ingen konsesjonsregler eller produksjonsbegrensninger bonden har full privat eiendomsrett. Investeringer som blir utført på gården har man i større grad mulighet til å få en reel avkastning på. Dette fordi prisen blir satt av markedet med tilbud og etterspørsel, og ikke en pris satt av staten. I dette markedet vil bonden ikke få subsidier av staten, importvernet kan være fjernet og utenlandske landbruksprodukter kan dermed overta mye av markedet. Det er ingen sikkerhet for at

produktene blir solgt og til hvilken pris. Risikoen i et slikt marked er derfor høy og bør settes lik andre næringer.

I et politisk styrt marked er risikoen endringer i gjeldende regler. Det kan oppstå endringer i reglene på kort tid ved et eventuelt regjeringsskifte eller et politisk vedtak. En høy investering i forkant av regelendringer kan føre til en situasjon der inntektsforutsetningene reduseres. Denne risikoen skaper en usikkerhet ved investeringer i landbruket.

Tross matmangel i verden og at land bør være selvforsynte, tror vi politikken har mye å si for landbrukets vilkår i Norge. En investering i et fjøs med 20 års levetid medfører en viss risiko da regjeringen kan skiftes ut. Teorien om risiko samstemmer ikke med dagens situasjon, da inntjeningsmulighetene i landbruket ikke nødvendigvis er høyere selv om man er villig til å ta en høyere risiko.

5.8.2. RISIKO VED EN INVESTERING

For å se litt på hva bonden selv mener er de største risikoene ved å gjennomføre en større investering, spurte vi under intervjuet hva bonden så på som de største risikoene. Svarene var varierte og det var tydelig at noen hadde tenkt gjennom dette mer enn andre. Rente og en eventuell rask renteoppgang ble nevnt hos de fleste. Finanskrisen i 2008 og rentenedgangen den førte med seg ga våre bønder en god start på nedbetalingen av lånet. Tross rentehjelpen er det ingen behagelig situasjon å sitte med så mye gjeld.

”Det økonomiske! Å sitte med så stort lån. Nå gikk det jo riktig vei med finanskrisa, men kunne gått motsatt vei også.”

”Jeg har nå pantsatt alt jeg eier, så å sitte med så store lån er en stor risiko.”

Tidligere har vi tatt for oss timelønn i forhold til prisen på leid arbeidskraft. Flere nevner at å leie folk vil koste dyrt da de ikke verdsetter eget arbeid i samme grad. Mange trekker også frem at leid arbeid ikke har samme kompetanse og iver etter å utføre arbeidet like bra som gårdseierne ønsker. Leid arbeidskraft har heller ikke samme ansvarsfølelsen bonden sitter med.

”At vår arbeidsmengde er inntakt er største risikoen ved prosjektet.”

En bonde nevner at importvernet er den største risikoen. Det henger sammen med den politiske makten. I teorien skrev vi om at endringer i den politiske makten kan føre til betydelige forandringer i markedet for landbruksproduktene. Utvalget vårt har en sentral beliggenhet nær Oslo, noe som reduserer den politiske risikoen. En bonde svarer at han har eliminert all risiko ved at gården ligger i

et pressområde, og at alternative bruksområder på investeringen som lagerplass kan gi like god inntjening. Et eventuelt salg av tomter kan også eliminere risikoer. Politikken regulerer mye i landbruket og ved for eksempel store kutt i subsidiene vil en stor andel bønder trolig måtte avvikle driften. En rekke av våre respondenter frykter ikke politikken da de mener man bestandig har behov for mat. Selvforsyningsevnen i Norge er viktig for mange politikere. Likevel kan en ny regjering, med eksempelvis Fremskrittspartiet i posisjon, forandre landbrukspolitikken betydelig.

”Syns det er trygt å investere i fjøs da man bestandig trenger mat.”

En del av respondentene nevner kostnadsøkninger på driften som for kraftfôr, gjødsel og strøm som store risikoer.

”Kostnadsøkning på varer man bruker mye av er en stor risiko...”

”Strømprisene har gått mye opp. 200 000 mer i strømutfgifter i fjor. Prisene følger ikke kostnadene. Kraftfôret har gått opp 33 % de siste 3 årene, mens kjøttprisen har holdt seg på samme nivå”

Dette har vi også nevnt i tidligere hypotese der det viser seg at kostnadene i landbruket går opp, mens inntekten står stille. På lang sikt kan ikke driften gå rundt med slike premisser. Vi har forhørt oss om bonden er fornøyd i etterkant av investeringen, både driftsmessig og økonomisk.

5.8.3. VELLYKKET INVESTERING?

Om det er gjennomført vellykkede investeringer eller ikke er vanskelig å gi et ja/nei svar på. Det er mange momenter som spiller inne her, og en økonom og en bonde vil muligens gi forskjellig svar. For en økonom vil en vellykket investering være at den genererer overskudd slik at bonden kan ta ut lønn på arbeid og mulighet for å bygge opp egenkapital. For en bonde kan det å arbeide og bo på egen gård, jobbe med dyr, skape egen arbeidsplass og ha et levedyktig gårdsbruk være faktorer som spiller en vesentlig rolle når det drøftes om investeringen er vellykket. Økonomisk sett er kravene at den skal bære seg selv (generere midler til å betale renter og avdrag per måned), i tillegg til at den skal gi en inntekt til bonden. Når det gjelder overskudd bemerker flere bønder at investeringen er for ulønnsom til å kunne ta ut lønn, og at grunnen ofte kan være en av faktorene nevnt ovenfor. Alle har imidlertid tenkt at investeringen skal generere overskudd etter noen år, slik at man for eksempel kan leve av gården. Utsagnet nedenfor gir et godt bilde på dette.

”Ja, men det er en tung økonomisk oppgave å gå inn på. Har vært klar over det i mange år, så har lagt til rette for det privatøkonomisk også”.

Man kan dele respondentene i to grupper. Den ene halvparten oppgir at de er fornøyde med det økonomiske, men den andre halvdel er mindre fornøyd. Et annet aspekt er det driftsmessige, der samtlige oppgir at de er fornøyde. De satte totalvurderingen på en skala fra 1 (misfornøyd) til 5 (veldig fornøyd) ble gjennomsnittet 4. Dette viser at gårdbrukerne totalt sett er fornøyd med investeringen. Flere påpeker noe misnøye under byggeperioden med håndverkere, mens andre nevner lavere inntjening som et moment som trekker ned. Helhetsvurderingen er imidlertid positiv og ingen sier de angrer på investeringen.

5.8.4. RISIKOTILLEGG I KALKULASJONSRENTEN

I 2008 da våre respondenter utførte investeringer var gjennomsnittlig styringsrente på 5,32 %. Renten gikk drastisk ned i 2009, og i dag (april 2011) er renten på vei opp igjen. Bonden kunne vært tjent med at det her var lagt inn et høyere krav til avkastning, slik at en eventuell renteoppgang ikke hadde vært å frykte.

I driftsplanen til utvalget skulle det ut i fra økonomisk tankegang vært kalkulert med et avkastningskrav. Det viser i midlertidig seg at kun én av driftsplanene inneholder et slikt krav. Det er regnskapsføreren som har foreslått et avkastningskrav på 7 %. I denne driftsplanen er det videre bekreftet et lån på 7,5 % i banken. Dersom renten hadde steget ytterligere vil det i mange av investeringene vært liten margin for at prosjektet skulle båret seg selv. Dette viser at det ikke er tatt hensyn til et eventuelt risikopåslag. Som tidligere nevnt er det mange som vil svare at man ikke kan ha et for høyt avkastningskrav i landbruket, for da var det ingen som ville gjennomført prosjektene.

Det faktum at kun én av ni driftsplaner inneholder er slik kalkulasjonsrente eller et avkastningskrav tyder på svakt økonomisk oppsett av kalkylene. I driftsplanen er det oppsett med inntekter og kostnader, men ingen plan på forrentning av kapitalen. Dette er en svakhet.

Her er en reelt eksempel på hvordan renten påvirker investeringen ut fra Formel 1. Man ser at ved en rente på 5 %, som er tilnærmet risikofri, kan man investere for 8 millioner kroner. Setter man en rente på 15 % kan man investere for 2,67 millioner.

Eksempel på formel:		
Investeringskostnad:		6 000 000
Inntekter:		1 400 000
Kostnader:		1 000 000
Settes renten på 5 %:		
$(1\,400\,000 - 1\,000\,000) / 0,05$		
=		8,000,000
Settes renten på 15 %:		
$(1\,400\,000 - 1\,000\,000) / 0,15$		
=		2,666,667
Hvor høy rente kan et slikt prosjekt tåle?		
$(1\,400\,000 - 1\,000\,000) / X = 6\,000\,000$		
X=		6.67%

Man kan også snu formelen og se hvor høy rente prosjektet tåler. I vårt eksempel blir dette 6,67 %. Dette vil si et relativt lite risikotillegg.

RENTE I ANNEN NÆRING

En av årsakene til at man kan ta mindre hensyn til risiko ved en investering i landbruket, fremfor i annen næring, kan være at i landbruket har man realøkonomi. Realøkonomi vil si ressurser eller produkter. I krisetider som finanskrisen stupte børsen og aksjonærene tapte store summer. Eiendom blir ikke påvirket i den grad av en krisetid. Tar man skogen som et eksempel står den der uavhengig av en krise i økonomien. Tømmerprisen vil variere, men skogen står der, og skogeieren kan vente til markedet gir en bedre pris før de tar ut tømmer.

5.8.5. RISIKO FANGET OPP AV SYSTEMET

Er det opp til bonden selv eller systemet å fange opp risikoene? Under vurdering av en investering har vi nevnt tidligere at rådgivingsapparatet burde ta en større del i risikovurderingen og dermed redusere risikoer tidligere i fasen. Når prosjektet er satt i gang er det bonden selv som må håndtere og eliminere risikoer. De fleste må håndteres, mens noen kan forutses slik at de ikke fører til betydelig skade. Systemet kunne også her kommet med innsatsfaktorer for å hjelpe bonden i risikohåndteringen. Ulike måter å gjøre det på er for eksempel å tilby kurs og arbeidsgrupper, hvor bønder møtes og uveksler råd og erfaringer. Dette stemmer overens med et av bondens ni bud, der bonden skal oppsøke kunnskap. Enkelte har et slikt system i dag og har positiv erfaring med denne løsningen. Her kommer tidsprioriteringen inn, og de ulike arrangementene bør være til nytte slik at de får noe igjen for tiden som er brukt. Norsk Landbruksrådgiving hadde i februar kurs om "*Bonden som bedriftsleder*". Dette var et kurs de kjørte for første gang, noe som tyder på at denne problemstillingen er blitt satt på dagsordenen.

5.8.6. "BEST OG WORST CASE"

I tillegg til å se på kalkulasjonsrenten i driftsplanen, har vi sett etter andre momenter som tyder på at det er tatt hensyn til risiko ved investeringen. Noen driftsplaner inneholdt utregninger for "best og worst case" for å sikre seg mot svingninger i priser. Man har tatt hensyn til lav, middels og høy investeringskostnad, og regnet driftsresultat ut i fra dette. Ved lav investeringskostnad vil man ende opp med best case, mens ved høy kostnad vil man ende opp med worst case. Man har et positivt syn på prosjektet ved å se på best case, mens et negativt et ved worst case. Et kriterium for investeringen er at den kan bære seg også ved worst case. Her kunne man tatt steget videre og regnet ut resultatet med å dra inn flere risikofaktorer, for eksempel endring i pris på både kostnads- og inntektssiden.

Dette kan utvikle seg til å bli et komplisert regnestykke, men å regne på forskjellige risikoer er viktig. For å gjøre dette på en enklere måte kan man ved utregning av best og worst case legge til et lavt og høyt risikotillegg på kalkulasjonsrenten. I teorikapittelet presenterte vi en tabell hvor et lavt risikotillegg er på 0,5 % og høyt tillegg er på 4,5 %, og dette kan med fordel brukes ved denne metoden.

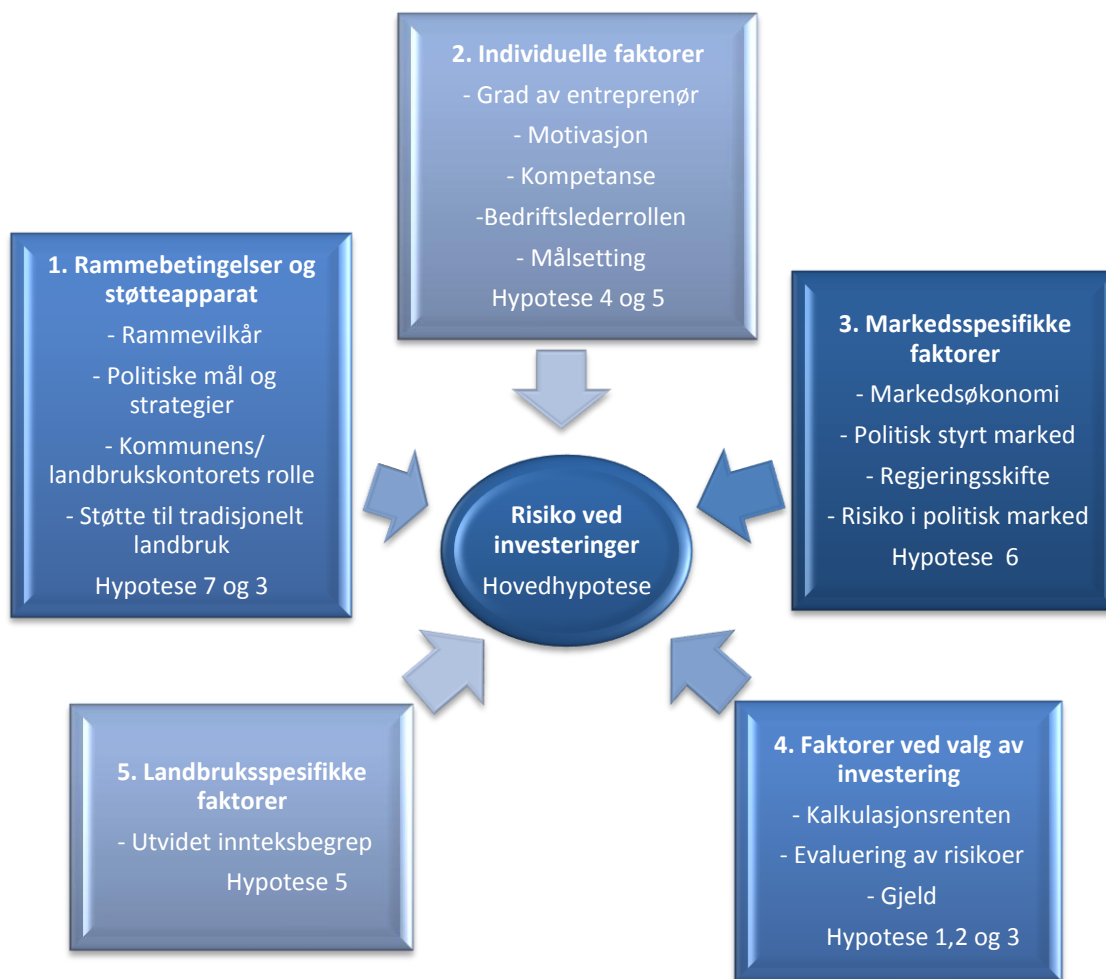
5.8.7. KONKLUSJON HOVEDHYPOTESE

I landbruket kan man stille spørsmålsteget om de som investerer har tatt tilstrekkelig hensyn til risiko. Mulig renteoppgang, endring i priser og politisk risiko er noen faktorer som ut fra økonomisk teori burde vært tatt hensyn til i kalkulasjonsrenten. Kalkulasjonsrenten bør inneholde et risikotillegg rundt middels/høy risiko på statlige investeringer jamfør teorikapittelet. Bønder i dag samarbeider mer enn de er konkurrenter, derfor mener vi at det ikke nødvendig med et tillegg på samme nivå som i andre næringer.

Driftsplanen bør i større grad inneholde risikoer, og hvordan disse håndteres og minimeres. Organisasjoner som landbrukskontoret og Innovasjon Norge kan i større grad bidra med rådgiving i startfasen av prosjektet for å minimere risikoene. Som nevnt er det en rekke ikke-økonomiske omstendigheter som påvirker investeringen og risikohåndteringen.

Vi konkluderer derfor med at risiko og usikkerhet ikke blir tilstrekkelig tatt hensyn til i kalkulasjonsrenta, noe som bekrefter hovedhypotesen vår.

For å gi et bedre bilde til leseren har vi samlet teoriene, samt dagens situasjon, i figuren under. Figuren viser hvilke faktorer som spiller inn når en skal vurdere risiko på en investering i landbruket, og om disse er tatt nok hensyn til. I midten har vi hovedhypotesen som skal oppsummere de sju hypotesene rundt.

Figur 15: Forholdet mellom landbruket i dag, teori og hypotesene.

6. KONKLUSJON

Vi konkluderer med at bonden ikke tar tilstrekkelig hensyn til risiko ved store investeringer. Bonden legger stor vekt på det utvidede inntektsbegrepet, og investerer med andre mål enn økonomiske mål. Investeringer, uansett om det er på en gård eller i annen næring, bør legge til et risikotillegg i kalkulasjonsrenten. Vi har kommet frem til at det er hensiktsmessig å justere renten for å ta hensyn til risiko, enn å justere alle faktorene enkeltvis.

I følge vårt utvalg er renteoppgang den største risikofaktoren. Vi anser imidlertid den politiske risikoen som størst fordi den kan endre regelverket på kort tid. Om ny WTO-avtale kommer på plass vil dette kunne gi dramatiske kutt i importvern som igjen vil føre til at utenlandske produkter overtar for norskprodusert mat.

Prosjektene som støttes av Innovasjon Norge bør være bærekraftige og tåle prisvariasjoner både på kostnads- og inntektssiden. Dette er ikke alltid tilfellet i dag. Bønder bør verdsette eget arbeid, og helst på samme nivå som leid arbeidskraft eller bruke alternativkostnaden. Dette for å minke risikoen ved bortfall av egen arbeidskraft. Høy familieinntekt minker risikoen ved en investering. Denne inntekten brukes til privatforbruk og eventuelt til å subsidiere investeringen i vanskelige tider. Det er uheldig at Innovasjon Norge legger vekt på totalinntekten ved vurderingen av et prosjekt. En investering bør bære seg selv.

Det viser seg at støtten fra Innovasjon Norge ofte ikke har noen betydning for om bonden setter i gang et prosjekt eller ikke. Ofte har bonden kommet langt i prosjektet når tilbakemeldingen fra Innovasjon Norge kommer, og ønsker å gjennomføre investeringen uansett. Dersom svaret hadde kommet tidligere, hadde bonden hatt bedre tid til å vurdere investeringen på nytt. Innvilget støtte gir et signal til bonden om at dette er et bra prosjekt. Dette er i midlertidig ikke gitt, da Innovasjon Norge har mange kriterier å følge, og landbrukspolitiske mål kan være en faktor som er av høyere prioritet enn lønnsomheten.

En del av bøndene hadde ikke klare mål for driften, noe som er viktig for en tradisjonell bedriftsleder. Driftsplanene som Innovasjon Norge vurderer prosjektene ut i fra bør forbedres. Dagens driftsplaner er ikke standardiserte, inneholder ikke alle opplysninger som Innovasjon Norge krever, og er vanskelig for gårdbrukeren å utarbeide. Planene bør ha et standardoppsett som gjør det enklere både for bonden og saksbehandlerne. De fleste har ikke tatt hensyn til risikofaktorene ved en investering, og et tydelig avkastningskrav er heller ikke satt opp.

6.1.FORBEDRINGER

Hovedtyngden i denne oppgaven har vært intervjuene med våre ni respondenter. Tallmaterialet har kun vært en liten del, noe som kan være negativt for oppgaven. Årsaker til at vi ikke har gjort et grundigere tallanalyse er flere. For det første på grunn av langtekkelig prosess med å skaffe til veie alle driftsregnskapene. Regnskapsførere har vært opptatt med års- og momsoppgjør, og har ikke prioritert å finne regnskapsfilene, tross i at de fikk betaling for å gjøre det. NILF utførte jobben med å omdanne skatteregnskapet til driftsregnskap, noe som også tar tid. Vi kunne også tenkt oss å analysere tallene grundigere, men skjønnte tidlig i oppgaven at det kom til å bli begrenset med tid mot slutten. Derfor har vi hele tiden fokusert på intervjuene og at de skulle gi det meste av svar vi trengte til å svare på problemstillingen. Dette for ikke å sette oss i en situasjon på slutten hvor vi ikke hadde blitt ferdig, eller måtte ha levert en halvferdig oppgave.

I et utvalg med i alt 16 bønder var det kun ni som til slutt sa ja til å stille opp til intervju, av disse var det seks som sa ja til å levere regnskap. Dette utvalget er i tynneste laget til å se på tallmaterialet og å vurdere disse. Oppgaven kunne blitt løftet en del med et større og bredere utvalg for å få en normalfordeling.

Oppgaven kunne også være bedre dersom vi som har skrevet den hadde mer kompetanse innen landbruk. Vår formelle kompetanse har vi fra fem år med økonomistudier, mens landbrukskompetansen begrenser seg til at Ingrid er født og oppvokst på gård, og Julie har gått tre år på landbruksskole. Vi er klar over at mer landbruksfaglig bakgrunn nok ville ført til at vi kunne reflektert over våre funn på et høyere nivå.

6.2.VIDERE ARBEID

Denne oppgaven er som nevnt i forordet en del av et større prosjekt. Den veien vi ser for oss videre er at prosjektet bør bli videreført og at brukene blir fulgt opp over en lenger periode. Tidshorizonten vår har vært forholdsvis kort, og en oppfølging over flere år hadde vært interessant.

Vi har sett på motivasjon og kompetanse til bonden. Hvordan skal kompetansehevning prioriteres i en travel hverdag? Hvordan få gårdbrukerne til å forstå hva de kan oppnå med økt kompetanse? Et videre prosjekt på kompetansebygging, slik det som ble utført i Nord-Trøndelag, mener vi hadde vært hensiktsmessig. I tillegg er det viktig med god kompetanse hos de som skal behandle søknader og være rådgivere i prosessen. I så måte er vi bekymret for manglende studier på høyere nivå innen landbruksøkonomi og den konsekvensen dette får for rådgivingskvaliteten.

Videre ser vi at det er behov for en grundig gjennomgang av hele systemet rundt BU-midler, retningslinjer og rollefordeling mellom Innovasjon Norge, fylkesmannen og kommunen.

For å kunne få en raskere søknadsprosess bør det vurderes en todelt søknadsprosess. Første del av søknaden kunne være en økonomisk oversikt over prosjektet, slik at bonden tidlig kan få vite om dette er noe å gå videre på. Dette for å redusere antall prosjekt som settes i gang uavhengig av positivt svar eller ikke. Del to kan bestå av mer detaljer om prosjektet med tegninger, planløsninger med mer. Det blir da lettere for Innovasjon Norge å vurdere prosjektene, og man er sikret at økonomien er på plass. I tillegg får Innovasjon Norge bidra til å kvalitetssikre utbyggingsplanene.

BU-midlene er aktuelt i media, og skyldes blant annet de store administrasjonskostnadene som følger av kompleks og tung byråkratisering. Et forenklet system kunne gitt mer til bøndene gjennom en kortere og mer forståelig søknadsprosess (Bjørngen 2011).

Vår studie viser at det er riktig å kalkulere med risiko også ved store landbruksinvesteringen. Et naturlig seg videre, er en analyse av hvordan man konkret skal beregne denne risikoen. I en slik analyse bør det tas hensyn til driftsformer, markedsutvikling, topografi, forventet priseutvikling osv. Da vil man få fram risikotillegg for ulike næringer, slik at risiko blir tatt tilstrekkelig hensyn til i landbruket.

KILDER

- Aanesland, N. & Mjelde, H. (1997). *Fra politikk til entreprenørskap*. Ås: Landbruksforlaget. 88 s.
- Aanesland, N. (2009a, 12.08.2009). *Coase Teorem*. Forelesning, ECN360, Ås: UMB.
- Aanesland, N. (2009b). *Markedsteori*. Forelesning, ECN360, Ås: UMB.
- Aanesland, N. (2009c). *Public Choice*. Forelesning, ECN360, Ås: UMB.
- Aanesland, N. (2010, oktober). *Leiejord*. Forelesning, ECN 260, Ås: UMB.
- Alfnes, F. (2009). *Forelesning i AOS240*, Universitetet for miljø og biovitenskap, s. 38: Frode Alfnes.
- Andreassen, M. (2006). *Statlig økonomistyring- fra transaksjonsstyring til strategisk styring*. 3.utgave utg.: Den norske revisorforening. Tilgjengelig fra: <http://home.hio.no/~gunnare/Fagstoff/Regnskap%20for%20ansatte%20i%20statlige%20virksomheter/Artikler/Statlig%20okonomistyring%20-%20fra%20transaksjonstyring%20til%20strategisk%20styring.htm> (lest 14.04.2011).
- Anthony, R. & Govindarajan, V. (2007). *Management Control Systems*. 12. utgave utg. Singapore: McGraw Hill. 768 s.
- Bauman, L. & Adair, E. (1992). *The use of ethnographic interviewing to inform questionnaire construction*.
- Becker, C. (2011). *Boligprisene kan falle 20 %*. Oslo: Dagens næringsliv. Tilgjengelig fra: <http://www.dn.no/privatokonomi/article2063061.ece> (lest 08.02).
- Beyer, M. F. (2005). *Industrien mot 2020 – kunnskap i fokus*. Oslo: Nærings- og handelsdepartementet. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/nhd/dok/nouer/2005/nou-2005-04/8/2/7.html?id=390166>.
- Bjørgen, H. (2011, 19.04.2011). *Investeringer i landbruket*. *Nationen*, s. 18.
- Bore, T. (2009). *En forstemmende opplevelse*. *Lillesands-Posten*, s. 28.
- Branstad, O. & Branstad, A. (2001). *Kort om klyngeteori: Høyskolen i Vestfold*. Tilgjengelig fra: <http://www-bib.hive.no/tekster/hveskrift/rapport/2001-06/rapp6-2001-04.html> (lest 14.04.2011).
- Brekke, L. P. (2010a). *Praktisering av delingsbestemmeslen i jordloven*. Oslo: LMD. 4 s.
- Brekke, L. P. (2010b). *Visjonen til landbruk og matpolitikken i Norge*. Oslo: regjeringen.no. Tilgjengelig fra: http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/taler_artikler/ministeren/landbruks--og-matminister-lars-peder-bre/2010/tale-hva-er-visjonen-med-landbruks--og-m.html?id=623305 (lest 6.11).
- Bårdsgård, H. (2010). *Bondens inntekt uendret i 30 år* [Newspaper]. I: *Nationen* (red.). Oslo: nationen.no. Tilgjengelig fra: <http://www.nationen.no/2010/09/07/landbruk/lonn/bonder/inntekt/lonnsvekst/6142841/> (lest 07.02.2011).
- Dalen, M. (2004). *Intervju som forskningsmetode: en kvalitativ tilnærming*. 1. utgave utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Delvik, v. (2010). *Flere gårdsbruk på tvangssalg*. Trondheim: Trønder-Avisa. Tilgjengelig fra: <http://www.t-a.no/nyheter/article132008.ece> (lest 29.04).
- EUs delegasjon i Norge (2011). *Den europeiske unions delegasjon til Norge*. Oslo: Den europeiske unions delegasjon til Norge. Tilgjengelig fra: <http://www.eudelegasjonen.no/tema/landbruk/index.htm> (lest 13.01.2011).
- Finansdepartementet. (2010). *Nytte-kostnadsanalyser*. Oslo: Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/dok/nouer/1997/nou-1997-27/3/6/2.html?id=347212> (lest 14.03).
- Flø, O. (1998). *Evaluering av voldgiftskiftesak Rødsmoen - Rena leir*. Oslo: Landbruksdepartementet.
- Gardsplassen.no. (2008). *Få konkurser i landbruket*. Oslo: gardsplassen.no. Tilgjengelig fra: <http://www.gardsplassen.no/rammebetingelser/2008/02/27/faa-konkurser-i-landbruket.aspx> (lest 17.03).

- Gjerstad, T. & Skard, K. (2010). Bøndene vil tette lønnsstap. *Dagens Næringsliv*.
- Gjølborg, T. (2007). Evaluering av omsetningsordningen for melkekvoter. Oslo: SLF. 244 s.
- Gotvassli, K.-Å. (1999). *Case studier: bakgrunn og gjennomføring*. Steinkjer: Høgskolen i Nord-Trøndelag.
- Hansen, R. (2004). *Oppsummering av forelesning 01.09 og 08.09.04*. Oslo: Universitetet i Oslo. Tilgjengelig fra: <http://www.uio.no/studier/emner/sv/oekonomi/ECON1210/h04/undervisningsmateriale/Oppsummering.pdf> (lest 28.04.2011).
- Hansen, T., Løvik, P., Kristiansen, I. & Gundersen, G. (2008). Dokument nr. 8. Oslo: Næringskomiteen. 10 s.
- Haugstad, P. (2007). Opplæringshefte landbrukspolitikk. Oslo. 46 s.
- Haukås, T., Hovland, I. & Olsen, A. (2009). Gjelds- og driftskredittundersøkelse på bakgrunn av driftsganskingsmaterialet for 2008. Oslo. 51 s.
- Haukås Torbjørn & Ragnar, S. L. (2010). Vurdering av økonomi på utbyggingsbruk i mjølkeproduksjonen i Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane Oslo: NILF. 72 s.
- Hegrenes, Lien, Bergfjord, Flaten, Tveterås & Asheim. (2008). Risikoeksponering og risikohåndtering i matproduksjon. Oslo: NILF. 85 s.
- Hellevik, O. (1991). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 5. utgave utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Herbst, J. H. (1996). *Farm management principles, plans and budget*. Illinois: Stipes Publishing Company.
- Hestvik, L. (2011). Melkerobotene inntar fjøset Kapasitet for stor produksjon. *Brønnøysunds Avis*.
- Hoff, K. G., Voldsund, T. & hansen, S. K. (2007). *Analyse av finansregnskapet*. Oslo: Universitetsforlaget. 382 s.
- Innovasjon Norge. (2008). *Søknadskriterier* Oslo, Akershus og Østfold. Oslo: Innovasjon Norge.
- Innovasjon Norge. (2010). *Krav til driftsplan*. Oslo: Innovasjon Norge. 3 s.
- Innovasjon Norge, R. (2010). *Retningslinjer for bruk av bu-midler 2010*. Oslo: Innovasjon Norge.
- Ipsen, M. (2010). *Bankerne stopper melkerobot-fest*. Langeskov: landbrugsnet.dk. Tilgjengelig fra: http://www.landbrugsnet.dk/indhold/sider/artikler/vis_artikel.aspx?id=21952 (lest 08.02).
- Jacobsen, D. I. (2005). *Hvordan gjennomføre undersøkelser?* 2. utgave utg. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Johanessen, A., Kristoffersen, L. & Tufte, P. A. (2004). *Forskningsmetode for økonomiske-administrative fag*. 2.utgave utg. Oslo: Abstrakt forlag. 430 s.
- Jordbruksdepartementet. (2010). *Landsbygdeprogram for Sverige*. 372 s.
- Jøssang, D. I. (2011). *Svenske bønder satser igjen*. Oslo: Norsk landbruk. Tilgjengelig fra: <http://www.nationen.no/2011/02/22/landbruk/sverige/svensk/bonde/bonder/6468042/> (lest 22.04.2011).
- Kaufmann, G. & Kaufmann, A. (1996). *Psykologi i organisasjon og ledelse*. 3. utgave utg. Bergen: Fagbokforlaget. 407 s.
- Kleven, T. A., Hjørdemaal, F. & Tveit, K. (2002). *Innføring i pedagogisk forskningsmetode*. Oslo: Unipub.
- Knudsen, T. S. (2010). *kompetanse som kilde til konkurransekraft*. Oslo: aspire.no. Tilgjengelig fra: <http://www.aspire.no/artikler/KOMPETANSE%20SOM%20KILDE%20TIL%20KONKURRANSEKRAFT.pdf> (lest 23.03).
- Knutsen, H. (2010). *Utsyn over Norsk Landbruk*. Oslo: NILF. 122 s.
- Kunnskapsdepartementet. (2011). *Kompetanse og kompetansebehov*. Oslo: regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/nouer/1997/nou-1997-25/8.html?id=141165> (lest 23.03).
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk. 337 s.
- Lagerkvist, C. J. (2011). *Rente i Sverige*. Ultuna: Ultuna University (17.02.2011).
- Larsen, P. (2007). *Om motivasjon og motivasjonsteorier*. Narvik: Nordnorsk.com. Tilgjengelig fra: <http://nordnorsk.com/team/motivasjon.php> (lest 07.02.2011).

- Lund-Jensen, V. (1898). *Ledelse og administrasjon i landbruket*. Agrologisk tidsskrift- marken årgang 7 nr 4.
- Løyland, J. & Simonhjell, H. H. (2010). *Stabil nedgang i antall foretak som søker produksjonstilskudd i jordbruket*. Oslo: Statens Landbruksforvaltning. Tilgjengelig fra: <https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/produksjonstilskudd/hva-og-hvem/Stabil+nedgang+i+antall+foretak+som+søker+produksjonstilskudd+i+jordbruket.12088.cms> (lest 08.04.2011).
- Markets, D. (2011). Økonomiske utsikter. Oslo: DnBNor. 78 s.
- Mengshoel, P. (2007). *Vi låner til pipa*. Oslo: Norsk Landbruk. Tilgjengelig fra: <http://www.norsklandbruk.no/gaardsdrift/2007/10/26/vi-laaner-til-pipa.aspx> (lest 08.02.2011).
- Mengshoel, P. (2010). *Flere bønder med lån sliter*. Oslo: bondebladet.no. Tilgjengelig fra: <http://www.bondebladet.no/gaardsdrift/2010/05/28/flere-boender-med-store-laan-sliter.aspx> (lest 08.04).
- Mittenwei, K., Bjørhaug, H. & Stokstad, G. (2010). Kunnskap om struktur. *Nationen*.
- Moe, O. (2011). *Mer fokus på risiko i investeringer*. Sarpsborg: Innovasjon Norge (22.09.2010).
- Moe, S. (2011). *Mail fra Simen Moe, daglig leder BIA-regnskapslag*. Halden.
- Moene, K. (2005, 16.04.2005). Destruktiv kreativitet. *Dagens Næringsliv*.
- NA24.no. (2007). *Statoil bruker 6 mill på lobby i USA*. Oslo: Teknisk Ukeblad. Tilgjengelig fra: <http://www.tu.no/industri/article111348.ece> (lest 12.05.2011).
- NILF. (2010). *Driftsgranskinger i jordbruket*. Oslo: Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning. Tilgjengelig fra: <http://www.nilf.no/Driftsgranskinger/Bm/Driftsgranskinger.shtml>.
- Nordskog, K. (2006). Prinsipper for nærings - og skattepolitikken i Norge. 66.
- Nortura. (2010a). *Nok Norske egg -også etter 2011*. Oslo: Nortura.no. Tilgjengelig fra: <http://www.nortura.no/nyhetsarkiv-2010/nok-norske-egg-ogsaa-etter-2011-article26421-15861.html> (lest 11.05).
- Nortura. (2010b). *Nortura nå uke 16*. Oslo: medlem.nortura.no. Tilgjengelig fra: <http://medlem.nortura.no/2010/nortura-naa-uke-16-article27136-15855.html> (lest 22.03).
- Nossum, G. (2004). Hvorfor lykkes noen der andre ikke gjør det? Steinkjer. 119 s.
- NTB. (2008). *Færre bønder- flere byråkrater*. Oslo: NRK. Tilgjengelig fra: <http://www.nrk.no/nyheter/okonomi/1.4513549> (lest 13.04.2011).
- NTB. (2011). *Seks rentehopp i vente*. Oslo: Dagens Næringsliv. Tilgjengelig fra: <http://www.dn.no/privatokonomi/article2071102.ece> (lest 08.02).
- Nærings-og Handelsdepartementet. (2011). *Forretningsplan*. Oslo: bedin.no. Tilgjengelig fra: http://www.bedin.no/php/d_emneside/cf/hPKey_2198/hParent_16/hDKey_1 (lest 13.05).
- Næringskomiteen. (2004). *Innstilling fra næringskomiteen om lov om regulering av svine- og fjørfeproduksjon*. Oslo: Stortinget.no. Tilgjengelig fra: <http://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Odelstinget/2003-2004/inno-200304-012/?lvi=0> (lest 07.02).
- Olsen, Ø. (2011). Pengepolitisk Rapport. Oslo: Norges Bank. 60 s.
- Postholm, M. B., Moen, T. & Nilssen, V. L. (2005). *Kvalitative forskere i teori og praksis*. Trondheim: Tapis. 100 s.
- Prestegard, S. (2010, 16.9.2010). *WTO og Norsk landbrukspolitik, UMB*. Oslo: NILF.
- Rasmussen, S. (2011). *Mail fra Svend Rasmussen, Universitetet i København*. København: Universitetet i København (Mail 18.01.2011).
- Regjeringen. (1997). *Jordbruksoppgjøret 1997 - Endringer i statsbudsjettet for 1997 m.m*. Oslo: regjeringen.no (lest 18.01.2011).
- Regjeringen. (2005). *Framtidsbygda*. Oslo: Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: http://www.regjeringen.no/lmd/html/fremtidsbygda/t_bygda_1905.htm (lest 24.01.2011).

- Regjeringen. (2006). *BU-milder: kriterier vurdert*. Oslo: Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2006/bu-midler-kriterier-vurdert.html?id=100106> (lest 12.05).
- Regjeringen. (2010). *Jordbruksoppgjøret 2010*. Oslo: Regjeringen
- Rognstad, O. & Steinset, T. (2010). *Landbruket i Norge 2009*. Oslo, Kongsvinger: SSB. 188 s.
- Rossen, J. (2010). *Større krav om lønnsomme investeringer* [Web Page]: Landbruksavisen.dk. Tilgjengelig fra: <http://www.landbruksavisen.dk/Landbruksavisen/2010/6/18/Stoerrekravomloensommeinvesteringer.htm> (lest 04.03).
- Rustad, L. J. (2008). *Matsektoren i Norge og EU*. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. 170 s.
- Rødseth, T. (2002). *Landbruket ved en korsvei*. Særtrykkserie, b. nr 58. Bergen: Instituttet. S. 181-193 s.
- Røed, K. (2010). *Gjødselpriser og sortiment sesongen 2010/11*. Oslo: Yara. Tilgjengelig fra: <http://www.yara.no/media/archive/Prices.aspx> (lest 29.04).
- Samordnaopptak. (2011).
- Sander, K. (2004). *Kalkulatoriske avskrivninger*. Oslo: Kunnskapssenteret. Tilgjengelig fra: <http://www.kunnskapssenteret.com/articles/3077/1/Kalkulatoriske-avskrivninger/Kalkulatoriske-avskrivninger.html> (lest 19.04.2011).
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship*. Northampton: Edward Elgar. 327 s.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data: methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage. 153, 224 s. s.
- SLF. (2009). *Driveplikt og jordleie*. Oslo: Statens landbruksforvaltning. Tilgjengelig fra: <https://www.slf.dep.no/no/eiendom-og-skog/eiendom/driveplikt/Driveplikt+og+jordleie.7929.cms#utleie-av-jord> (lest 07.02).
- SLF. (2011). *Antall jordbruksforetak som mottar produksjonstilskudd*. Oslo: SLF. Tilgjengelig fra: <https://www.slf.dep.no/no/statistikk/utvikling/jordbruksforetak> (lest 11.05).
- Solberg, L. R. (2010). *Er man lykkelig som stor når man kunne vært liten?* Oslo.
- Sollie, P. v. (2010). *Endring på rundskriv M-3/2002*. Oslo. 2 s.
- Sparre, M. R. (2008). *Årslønn :392700*. Oslo: Dn.no. Tilgjengelig fra: <http://www.dn.no/privatokonomi/article1567733.ece> (lest 11.05).
- Store norske leksikon. (2009a). *Blandingsøkonomi*. Oslo: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: <http://www.snl.no/blandingsøkonomi> (lest 13.04.2011).
- Store norske leksikon. (2009b). *public choice-teorien*. Oslo: Store norske leksikon. Tilgjengelig fra: http://www.snl.no/public_choice-teorien (lest 13.04.2011).
- Storebrand. (2010). *Ordliste*. Oslo: Storebrand. Tilgjengelig fra: http://www.storebrand.no/Storebrand/Internett/stb_ordliste.nsf/Ordlisten?OpenView&RestriktToCategory=R (lest 12.04.2011).
- Syverud, G. & Bratberg, E. (2010). *Norge-jordbruk*. Oslo: Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Norge/jordbruk> (lest 08.04.2011).
- Varian, H. (2006). *Intermediate Microeconomics*. 7. utgave utg. New York: Norton. 715 s.
- Vikan, J. G. (2011). *Skuffet over Ap-vedtak om pelsdyr*. Oslo: Norges Bondelag. Tilgjengelig fra: <http://www.bondelaget.no/soer-troendelag/skuffet-over-ap-vedtak-om-pelsdyr-article60673-187.html> (lest 19.04.2011).
- Wormnes, A. (2003). *Forvirring om ny kalkulasjonsrente*. Oslo: Samferdsel. Tilgjengelig fra: <http://samferdsel.toi.no/article18738-335.html> (lest 12.04.2011).
- Østby, M. (2011). *Tøffe tider kan gi tvangssalg*. Oslo: Norsklandbruk.no. Tilgjengelig fra: <http://www.norsklandbruk.no/gaardsdrift/2011/03/09/toeffe-tider-kan-gi-tvangssalg.aspx> (lest 29.04).

TABELLOVERSIKT

Tabell 1: Gjennomsnittstørrelse i dekar 1949-2008 (NILF, matsektoren i Norge og EU).....	10
Tabell 2: Viser antall driftsenheter i Norge fra 1949 til 2008, fordelt på bruksstørrelse(steinkjer).....	10
Tabell 3: Sammenlikning av markedsøkonomi og politisk styrt marked.....	33
Tabell 4: Viser anbefalte risikotillegg i statlige investeringer der renten i banken er på 3,5 % (Wormnes 2003)	35
Tabell 5: Renteprognoser 2011-2013 (Markets 2011) og (Olsen 2011).....	36
Tabell 6: Viser gjennomsnittlig EK, gjeld og gjeldsgrad for gårdsbruk i Norge (NILF)	41
Tabell 7: Viser utvalgskriteriene for våre respondenter	47
Tabell 8: Viser gjeldsgrad for 2007 – 2009.....	55
Tabell 9: Lønnsinntekt 2007	59
Tabell 10: Viser forholdet mellom annen inntekt og driftsresultat i 2007 og 2009. Blå farge indikerer subsidiering fra annet arbeid eller at det ikke er hentet ut midler fra driften.	59
Tabell 11: Avvik mellom budsjettet og virkelige tall	62
Tabell 12: Avvik mellom budsjettet og virkelige tall, muntlig.....	63
Tabell 13: Kompetanse til respondentene slik det kom frem av intervju	64
Tabell 14: Kategorisering av utvalget.....	68
Tabell 15: Viser hvor aktiv de ni ulike bøndene er i oppsett av driftsplan.....	68

FIGUROVERSIKT

Figur 1: Viser utvikling i årsverk, produksjonsvolum, kapital og antall bruk fra 1996 til 2006 i prosent (Hansen et al. 2008)	11
Figur 2: Viser gjennomsnittlig investering i 2008 på gårdsbruk i ulike deler i Norge (NILF 2010)	12
Figur 3: Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1000 kroner. Faste 2008 – kroner (Knutsen 2010).....	12
Figur 4: Viser den tekniske utviklingen (kilde NA 101110).....	14
Figur 5: Problemstilling satt sammen med valgt teori	20
Figur 6: Den entreprenørielle prosessen (Shane 2003)	22
Figur 7: Viser hvordan motivasjonsfaktorer og hygienefaktorer påvirker tilfredshet i arbeidet (Kaufmann & Kaufmann 1996).....	24

Figur 8: Økonomistyringsprosess (Nossum 2004).....	27
Figur 9: Viser bondens forhold til mål (Nossum 2004).....	28
Figur 10: Nåverdigraf med internrente.....	39
Figur 11: Viser EK og gjeld for gårdsbruk i Norge i perioden 1996 til 2008 (tall i 1000) (NILF 2010)	41
Figur 12: Illustrasjon av reliabilitet og validitet (Alfnes 2009)	52
Figur 13: Hygienefaktorer hos bøndene	71
Figur 14: Motivasjonsfaktorer hos bøndene.....	71
Figur 15: Forholdet mellom landbruket i dag, teori og hypotesene.	86

FORMELOVERSIKT

Formel 1.....	34
Formel 2.....	36
Formel 3.....	38
Formel 4.....	40

FORKORTELSER

NILF	Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk forskning
WTO	World Trade Organisation
EU	Europeisk Union
BU-midler	Bygde utviklingsmidler
SWOT	Strengths, weaknesses, opportunities, threats
FM	Fylkesmannen
UMB	Universitetet for miljø og biovitenskap
Bankene	Fellesbetegnelse for alle bankene som bøndene bruker
EK	Egenkapital
DB	Dekningsbidrag

Intervjuguide

Innledning

1. Kort om oss
2. Kort om oppgaven og formålet
3. Informasjon om hvordan data vil bli behandlet
4. Annet? Spørsmål?

Kartleggingsspørsmål

5. Bakgrunn: Familiegård eller kjøpt gård?
6. Kort om eiendommen, hva drives det med, antall daa, dyretall, leid areal?
7. Hva slags kompetanse har du?
 - Utdanning
 - Gårdserfaring

Hovedtema

Motivasjon og trivsel

8. Hva mener du er de største fordelene ved å være bonde?
9. Hva opplever du som de største ulempene ved å være bonde?
10. Hvorfor investerte du?
 - Hva var ditt alternativ til investeringen? Fortsatt drift eller nedleggelse?
11. Er du fornøyd med investeringen?
 - Hva er du fornøyd med, og hva er du mindre fornøyd/misfornøyd med?
 - Skala: Dårlig 1 – 5 God
12. Var det bred enighet innad i familien på investeringen?

Veiledning og rådgivning

13. Hvem har du fått veiledning og rådgiving av?
14. Hvordan syns du rådgivingsapparatet har fungert i forhold investeringen?
 - Før?
 - Under?
 - Etter?
15. Har du vært fornøyd med rådgivingstjenesten?
 - Hva har vært bra?
 - Hva har vært dårlig?
 - Skala: Dårlig 1-5 God

16. Hva kunne rådgivingstjenesten gjort for at du skulle fått en bedre/lettere gjennomføring av prosjektet?
17. Annet om rådgivingstjenesten?

Driftsplan

18. Hvem hjalp deg med oppsett av planen?
19. Føler du at driftsplanen med den nye investeringen er realistisk? Har du endret oppfatning om dette underveis?
20. Har driftsplanen blitt fulgt?
 - Aktivt brukt eller liggende i en skuff i etterkant?
 - Har driftsplanen blitt oppdatert dersom det har vært endringer etter oppstart? (avdrått per ku, priser osv.).
21. Hvilke avvik opplever du som de største når du sammenligner dagens drift med driftsplanen?
22. Har du satt deg noen overordnede mål for driften?

Investeringen

23. Hvilket avkastningskrav har du på investeringen?
 - Hvordan ble avkastningskravet satt, hva ble tatt hensyn til?
24. Hvilken timelønn er satt på ditt arbeid?
 - Er den på nivå med leid arbeidskraft? (I tilfelle sykdom – kan føre til store avvik på driftsplan).
25. Hva mener du er de største risikoene ved en investering?
 - Avling, priser, politikken?

Finansiering av investeringen

26. Hvordan finansierte du investeringen?
27. Hadde familieinntekten/annen næring påvirkning på investeringen?
28. Hvordan ville du finansiert investeringen dersom du ikke hadde fått midler fra IN
 - Har dette vært avgjørende for investeringen?

Avslutning

29. Ser du lysere på fremtiden etter investeringen?
30. Har du noe mer på hjertet som du vil si til oss?

Takk for at du tok deg tid til en prat med oss☺